

DHK - Geografija
III
B 21
GEOGR. OBZORNIK
/1971 3

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

RAJSKI

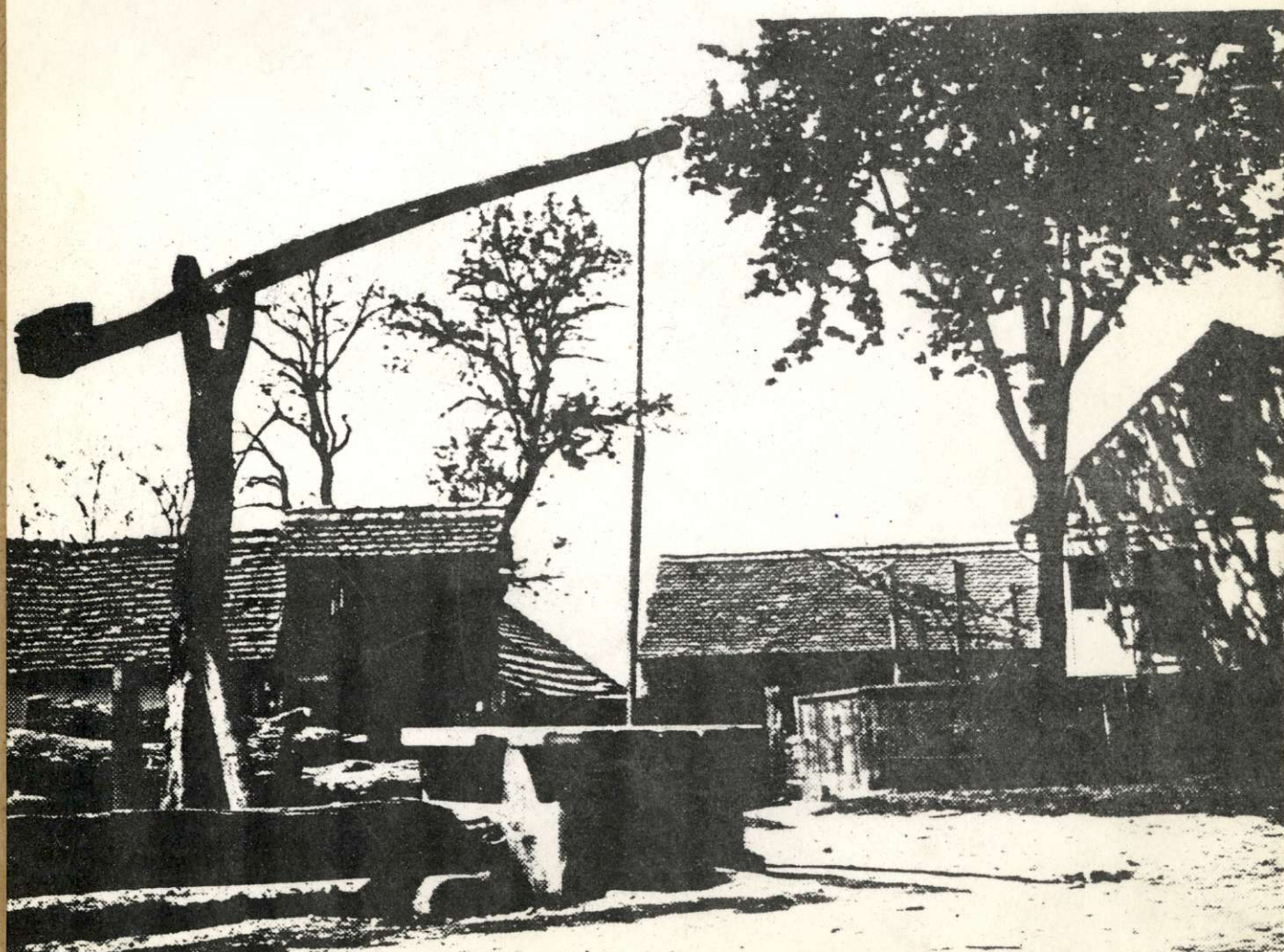
OBZORNIK

COBISS

Leto XVIII.
Številka 1-2

Ljubljana
1971

ČLANKI

M. Natek, Selitvena dinamika v SR Sloveniji v letih 1959-1968 (s 3 kartami) . . .	1
I. Vrišer, Urbanizacija Jugoslavije	12
A. Lah, Program "bele revolucije" v Iranu	18
L. Tončič, Kontejnerski promet (z 1 diagramom)	23
D. Novak, Kraški izviri v hidrogeologiji	27
J. Medved, <u>O izhodiščih za spreminjanje učnega načrta geografije v obvezni šoli</u> .	30
J. Medved, <u>Izhodiščne misli o idejnem osnutku atlasov za šole</u>	34
O. Tichy, Problemi didaktike zemljepisa v Čehoslovaški	39

KNJIŽEVNOST

Aktualna vsebina geografskega vestnika 1970 (M. Natek)	44
Kronika Doba (M. Natek)	46

DROBNE NOVICE

Nova mesta v LR Bolgariji (M. Natek)	48
Novi podatki o prebivalstvu ZSSR (M. Natek)	50
Prebivalstvo na Kitajskem (M. Natek)	53
Razmere v ruralnih področjih Latinske Amerike (L. Gosar)	55
Novo o geotermični stopnji (I. Gams)	57

DRUŠTVENE VESTI

In memoriam Zorki Rajh - Klemenčičevi (S. Samobor-Hradil)	58
Občni zbor Geograf. društva Slovenije aprila 1971 (I. Furlan)	59
Poročilo o ekskurziji v Beneško Slovenijo (M. Natek)	61
Razstava učnih pripomočkov za pouk geografije (T. Oblak)	63

Slika na naslovni strani: Motiv s pomurske vasi (Foto V. Finžgar)

GEOGRAFSKI OBRZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, urednik za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, Tone Oblak, Mara Radinja, Urednik Mara Radinja, Ljubljana, Grintovška 1. Upravnik Cita Marjetič.

Za člane GDS je letna naročnina 16 N dinarjev, za nečlane in ustanove 20 N dinarjev. Naročajte in vplačujte na naslov: "Geografski obrzornik", Ljubljana, Aškerčeva cesta 12. Štev. tek. rač. 501 - 678 - 288 - 1

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami

Tiskala: Tiskarna zavoda za statistiko v Ljubljani

Milan Natek

Selitvena dinamika v SR Sloveniji v letih 1959 - 1968

Tudi za slovenski prostor so značilna najrazličnejša selitvena gibanja prebivalstva. Prav v njih se neposredno zrcali gospodarska in družbena razvitost Slovenije. Številne razlike med posameznimi območji naše republike pa so dejanski pobudniki in usmerjevalci selitvenih tokov. Ti so namreč usmerjeni proti vsem močnejšim žariščem neagrarnih dejavnosti, to se pravi proti mestom in drugim industrijskim ter urbaniziranim naseljem. Seveda pa v vsem tem prebivalstvenem gibanju, ki ima za posledico številne fiziognomske in strukturno-vsebinske spremembe bodisi v odselitvenih bodisi v doselitvenih območjih, ne spremljamo samo današnjih družbeno-gospodarskih procesov, temveč tudi številne take procese iz preteklosti. In prav v teh, ki so se v desetletjih vsebinsko in kvantitativno spremenili, predrugачili svojo vzročno pogojenost, je treba gledati današnje selitve prebivalstva pri nas.

V osnovi smemo trditi, da so selitve usmerjene v najrazličnejše smeri. Vendar pa je treba pri tem upoštevati predvsem prevladujoče smeri, s čimer se nam zarišejo osnovna doselitvena (imigracijska) in odselitvena (emigracijska) območja. Pokazalo se je, da imajo gospodarsko močno razvita žarišča izredno privlačno moč in privabljajo prebivalstvo ne samo iz svojega neposrednega zaledja, temveč mnogokdaj tudi iz precej oddaljenih in gospodarsko manj razvitih območij. Danes so skoraj vse nekmetijske veje gospodarstva tiste, ki s svojo razvitostjo, gospodarsko in družbeno pomembnostjo privlačijo in s tem tudi neposredno pospešujejo priseljevanje ljudi, bodisi s podeželja, bodisi z drugih deagrariziranih, pa vendarle še slabo razvitih območij, ali pa z območij, ki so gospodarsko preveč enostransko u-

smerjena.

V pričujočem prispevku se bom omejil na prikaz selitvene dinamike prebivalstva v Sloveniji v letih 1959 do 1968. Zanimalo nas bo predvsem vprašanje o usmerjenosti selitev prebivalstva pri nas. Katera območja na Slovenskem so se v zadnjih desetih letih praznila in s tem tudi izgubljala svoj gospodarski in družbeni pomen, katera pa so se nadpoprečno razvijala in s tem postajala izredno privlačna za ljudi s širšega območja ali celo iz oddaljenih predelov. Za osnovo našemu prikazu bodo služili uradni podatki selitvene statistike Zavoda SRS za statistiko, ki so zbrani in urejeni po občinah¹. Zaradi preglednosti in večje nazornosti pa smo se odločili, da bomo v prispevku zbrano gradivo obravnavali po večjih teritorialnih enotah, to je po stalnih demografskih rajonih prve stopnje². Ker so demografski rajoni precej večje teritorialne enote kot pa občine, se bomo mogli tudi s tem zavarovati pred pogostimi anomalijami, ki se lahko pokažejo pri obravnavi in interpretaciji podatkov po občinah. Seveda pa se s tem v prispevku ne odrekamo prikazu in osvetlitvi karakterističnih pojavov v procesu prebivalstvenih selitev po občinah. Slednje nam tako in tako ostajajo izhodiščna postavka za spoznavanje in ugotavljanje selitvenih pojavov in procesov v zadnjih desetih letih.

Še z enega vidika je potrebno opozoriti na vrednotenje podatkov, ki smo jih zbrali in uredili po demografskih rajonih. Objavljene tabele nam ne nudijo vpogleda v selitveno gibanje prebivalstva med poedinimi demografskimi rajoni, temveč predstavljajo le vsoto osnovne statistične evidence, ki je zbrana in urejena za območje vsake posa-

mezne občine. Prav zato nam zbrano gradivo najbolj ustreza za prikaz selitvene dinamike na območju občine kot celote kakor tudi za ugotovitev, kako je poedina občina s prebivalstvenim gibanjem povezana z drugimi občinami v republiki, z drugimi republikami v Jugoslaviji ali celo s tujino. Iz našega pregleda pa smo izločili medkrajevne selitve na območju posamezne občine kakor tudi selitve med posameznimi matičnimi uradi v okviru občine oziroma preselitve v naselju samem. Skratka, upoštevali smo samo tiste selitve, katerih končni rezultat (selitveni saldo) neposredno vpliva na rast števila prebivalstva v občini.

I. BRUTO SELITVE V SR SLOVENIJI V OBDOBJU 1959-1968

Obsežnost prebivalstvenih selitev lahko prikažemo z bruto migracijsko mero; to je razmerje števila migrantov do prebivalstva območja in je izraženo v ‰³. Za SR Slovenijo ugotavljamo, da je bruto migracijska stopnja znašala v obravnavanem desetletju v letnem poprečju po 55 ‰, kar pomeni, da je bila v tem času vključena v selitveni tok več kot polovica našega prebivalstva. Seveda so tudi v tem pogledu pomembne razlike med posameznimi območji. V predelih zahodne Slovenije (dem. rajon II. stopnje) je znašala stopnja bruto migracij 66,9 ‰, v vzhodni Sloveniji le 46,7 ‰. Potemtakem je mobilnost prebivalstva v vzhodni Sloveniji precej nižja kot pa v zahodnih predelih republike.

Poleg tega ugotavljamo, da je bila intenziteta prebivalstvenega preseljevanja v zadnjem petletnem razdobju (1964-68) slabotnejša (48,4 ‰) kot pa v prejšnjem razdobju (1959-63; 61,9 ‰), saj se je zmanjšala za dobro petino. Najmočnejši padec bruto migracijske mere zaznamujejo območja vzhodne Slovenije, in sicer za 30,3 ‰ (od 25,7 ‰ v koroško-štajerskem rajonu do 35,5 ‰ v zasavsko-savinjskem predelu), v zahodni Sloveniji pa le za dobro osmino. Ob tem je še treba pripomniti, da se je edino v ljubljanskem demografskem rajonu stopnja bruto selitev le neznatno zmanjšala (od 113,5 na 108,9 ‰), v drugih dveh rajonih zahodne Slovenije pa v obsegu, ki je značilen tudi za druga območja na Slovenskem.

Samo s prikazom bruto migracijske mere pa moramo med posameznimi območji zabrisati številne razlike, ki so pomembne za pokrajinsko podobo. Tako npr. lahko pridejo v skupino z ena-

ko bruto migracijsko stopnjo območja z močno prevlado priseljevanja in izrazito emigracijska področja (npr. v občini Lenart znašajo bruto migracije v letih 1959-68 v letnem poprečju po 61,5 ‰, v Velenju 55 ‰, v Šentjurju pri Celju 50,6 ‰ in v Celju 51,8 ‰, v Novi Gorici pa 27 ‰ in v Tolminu 29,3 ‰ itd.). Zato je za poznavanje selitev, usmerjenosti njihovih tokov in učinkov najpomembnejše, da se seznanimo tako s stopnjo priseljevanja kakor tudi s stopnjo izseljevanja. To nam omogoča, da ugotovimo tudi končni (številčni) efekt prebivalstvenih selitev.

II. PRISELJEVANJE V OBČINE SR SLOVENIJE V LETIH 1959-68.

Danes so skoraj vse neagrarne dejavnosti najpomembnejša privlačna moč za vse oblike prebivalstvenih selitev. Zato so tudi vse najpomembnejše selitve usmerjene proti vsem pomembnejšim žariščem neagrarnih dejavnosti, ki v današnjem obdobju tudi na našem ozemlju preraščajo v enega najpomembnejših preoblikovalcev podeželja oziroma naše pokrajine sploh.

Podrobnejši vpogled v statistično gradivo prebivalstvenega priseljevanja v občine, in če te združimo, v demografske rajone I. stopnje, nam pokaže, da so tudi v tem pogledu občutne razlike med zahodno in vzhodno Slovenijo. V letih 1959-68 je bilo priseljevanje najmočnejše v vseh petih ljubljanskih občinah (v poprečju 68 ‰ na leto). Okrog 40 priseljencev na 1000 prebivalcev so imele letno še vse tri obalne občine in Maribor. Najslabotnejše pa je bilo priseljevanje v Prekmurje (9,8 ‰ letno), v občine Idrija (10,2 ‰), Tolmin (11,9 ‰), Mozirje (12,2 ‰), v Radlje (13,0 ‰) pa v Vipavsko dolino (14 ‰) in Ptuj (14,1 ‰). V tem času je tudi v občino Nova Gorica prišlo le okrog 147 priseljencev na 1000 prebivalcev. Skratka, karta intenzitete priseljevanja na območja naših občin nam pokaže, da je bilo priseljevanje najmočnejše na gospodarsko izrazito razvita območja pa tudi v predele, ki jih je v zadnjem obdobju zajela močnejša industrializacija.

Na drugi strani pa ugotavljamo, da je v zahodni Sloveniji, zlasti še Primorska s Škofjeloškim hrubovjem, sklenjeno območje, kjer je bilo v zadnjih desetih letih manj kot 160 priselitev na 1000 prebivalcev. Podobnih območij je v vzhodni Sloveniji manj, in že ta se pojavljajo prostor-

Tabela 1. SELITVENA DINAMIKA V SR SLOVENIJI (po demografskih rajonih)
V LETIH 1959-1968

Rajon I. stopnje	Priselitve		Odselitve	
	število	v ‰	število	v ‰
Ljubljanski	153 752	62,5	121 823	49,5
Gorenjski	45 804	20,2	40 259	17,8
Primorsko - notranjski	46 706	22,8	44 184	21,6
ZAHODNA SLOVENIJA	246 262	36,4	206 266	30,5
Koroško - štajerski	86 454	33,1	74 053	28,3
Podravsko - pomurski	35 413	15,4	48 128	20,9
Zasavsko - savinjski	52 997	21,7	55 277	22,6
Dolenjski	39 042	18,6	50 528	24,1
VZHODNA SLOVENIJA	213 906	22,6	227 986	24,1
SKUPAJ SRS	460 168	28,3	434 252	26,7

sko dokaj osamljeno (poleg Prekmurja uvrščamo v to skupino še območje Ptuijskega polja s Halozami, del Dravske doline s Kobanskim in Gornjo Savinjsko dolino). Tudi naslednja jakostna skupina (s 161 do 200 priseljencev na 1000 prebivalcev) je na Slovenskem izredno močno razširjena. Zanj je značilno, da zajema celotno Notranjsko in Dolenjsko, del Bele krajine, Zasavje in Posavje pa Obsotelje, porečje Dravinje oziroma Polskave in Mislinje idr. Vse te navedbe nam govore, da je kolikor toliko močnejše priseljevanje (t.j. nad 27,1 ‰ letno) omejeno le na posamezna jedra, ki jih oblikujejo neagrarni dejavnosti v mestnih ali v industrijskih naseljih. Kolikor večji pa je delež kmetijskega oziroma neurbanskega prebivalstva na posameznih območjih,

toliko manj so privlačna za priseljence. To pa pomeni, da so večja, predvsem pa gospodarsko razvita neagrarna naselja tista, ki danes odločajo predvsem o smereh in jakosti selitvenih tokov. Pri vsem tem pa ne smemo zanemariti tudi razvisti infrastrukturnih objektov, predvsem prometnega značaja, ki so marsikje tudi odločilnega pomena za močnejše priseljevanje.

Obča selitvena teorija pravi, da se intenziteta selitev, t.j. priseljevanja in izseljevanja, povečuje z gospodarsko razvitostjo področja. Ako skušamo tudi s tega vidika ovrednotiti in prikazati selitveno dinamiko na Slovenskem v obravnavanem desetletju, pridemo do naslednjih spoznanj:

Tabela 2. SELITVE PO DEMOGRAFSKIH RAJONIH SR SLOVENIJE V LETIH 1959-63 IN 1964-68

Rajon:	Obdobje 1959-63				Obdobje 1964-68			
	priselitve		odselitve		priselitve		odselitve	
	število	‰	število	‰	število	‰	število	‰
Ljubljanski	73 441	62,5	59 992	51,0	80 311	61,5	61 831	47,4
Gorenjski	26 311	23,8	22 798	20,6	19 493	16,6	17 461	14,9
Primorsko-notranjski	26 929	26,6	24 814	24,5	19 777	19,0	19 370	18,6
ZAHODNA SLOVENIJA	126 681	38,5	107 604	32,7	119 581	34,0	98 662	28,1
Koroško-štajerski	47 730	37,8	41 638	33,0	38 724	28,6	32 415	24,0
Podravsko-pomurski	20 419	17,7	29 942	25,9	14 994	13,0	18 186	15,7
Zasavsko-savinjski	31 780	26,4	33 267	27,6	21 217	17,1	22 010	17,7
Dolenjski	22 323	21,3	30 561	29,2	16 719	15,9	19 967	18,9
VZHODNA SLOVENIJA	122 252	26,2	135 408	29,0	91 654	19,1	92 578	19,3
VSA SLOVENIJA	248 933	31,3	243 012	30,6	211 235	25,4	191 240	23,0

V obdobju 1964-68 se je stopnja priseljevanja na območja naših občin v primerjavi z enakim ob-

dobjem pred njim (1959-63) precej zmanjšala. To pa pomeni, da se je z višjo razvitostjo gospodar-

stva pri nas zmanjšala selitvena dinamika prebivalstva. Nedvomno je to neposredna posledica vzrokov, ki izvirajo iz znane družbeno-ekonomske reforme v poletju 1965. leta. Ta je namreč povzročila tudi zastoj v naraščanju števila zaposlenih, povečalo se je število brezposelnih delavcev in, ne nazadnje, povečalo se je tudi število naših delavcev (začasno) zaposlenih v tujini. V sklopu teh činiteljev moramo pač iskati vzroke, ki so zavrli močnejše priseljevanje (in izseljevanje) v posamezne občine.

V letih 1964-68 je bila stopnja priseljevanja v slovenske občine skoraj za petino manjša kot v prejšnjem petletnem razdobju. V tem pogledu je najmanj sprememb doživel ljubljanski demografski rajon (-1,6 %), v vseh drugih območjih na Slovenskem, ki jih zajemajo demografski rajoni 1. stopnje, pa se je priseljevanje zmanjšalo za četrtno (podravsko-pomurski in dolenski rajon) ali celo za dobro tretjino (zasavsko-savinjski rajon). Tudi s tega vidika je bila zahodna Slovenija precej manj prizadeta (imigracija se je zmanjšala za 11,7 %) kot pa ostali predeli republike (v poprečju za -27,1 %). Vse to govori v prid spoznanju, da so glavna interregionalna žarišča, ki povzročajo gibanje prebivalstva, osredotočena predvsem v zahodnih slovenskih pokrajinah.

Pogled na karto, ki ponazarja rast stopnje priseljevanja prebivalstva v naše občine, nam pokaže, da je bilo priseljevanje v občine Ljubljana-Vič (+30 %), Metlika (+22 %), Ribnica (+6,6 %) in Ljubljana-Šiška (+4,7 %) v zadnjem petletju močnejše kot pa v prejšnjem razdobju. V vseh drugih občinah pa se je stopnja priseljevanja zmanjšala, in sicer najmočnejše v občinah Piran (-51,1 %), Hrastnik (-48,2 %), Krško (-44 %), Velenje (-43 %), Laško (-42 %), Slovenska Bistrica (-41,5 %) itd. Še posebej velja omeniti neka-

tera industrijska središča, kjer se je v tem času imigracija zmanjšala za četrtno ali celo več (obč. Celje -33 %, Jesenice -39 %, Nova Gorica in Trbovlje po -32 %, Ljubljana-Bežigrad -27 %, Kranj -26,3 % itd.).

Primerjava intenzitete priseljevanja prebivalstva na posamezna območja v dveh časovno enakih obdobjih nam v podrobnostih pokaže številne razločke, ki jih pogojujejo ekonomske, demografske in ne nazadnje tudi socialne strukture prebivalstva. Ugotavljamo, da se je priseljevanje v zadnjem obdobju najbolj zaustavilo na območja s srednjo razvitostjo kakor tudi na najmanj razvite predele na Slovenskem. Iz te splošne ugotovitve izstopajo občine Lendava (-10,6%), Ormož (-14,3 %) in Lenart (-16,3 %), kjer je stopnja zmanjšanja priseljevanja nad republiškim poprečjem (-18,8 %). To pa lahko pomeni, da so poleg drugih tudi navedene občine že veskoti precej manj zanimive za migrante, na kar nas opozarjajo tudi nizke vrednosti priselitev (npr. Lendava 10,4 ‰ oziroma 9,3 ‰, Murska Sobota 12 ‰ oziroma 7,6 ‰, Ormož 22,4 in 19,2 ‰ in Lenart 28,1 in 23,5 ‰). Skratka, ko so v prvem poreformnem obdobju splahnela sredstva za številne investicijske naložbe, ali pa so bila z administrativnimi posegi precej omejena in postavljena na realna tla naših gospodarskih zmogljivosti, se je začela tudi v selitvah prebivalstva kazati stagnacija oziroma celo regresivna težnja. Brez dvoma se bo posledica tega procesa odražala v počasnejši deagrarizaciji odnosno deruralizaciji našega prebivalstva.

In slednjič nas zanima, kam je bilo v glavnem usmerjeno priseljevanje našega prebivalstva v obravnavanem desetletju. To nam najnazorneje pokaže delež (%) prebivalstva posameznega področja in delež priseljencev, ki jih je območje v tem času sprejelo.

Tabela 3. DELEŽ (%) PREBIVALSTVA IN MIGRANTOV PO DEMOGRAFSKIH RAJONIH SR SLOVENIJE V LETIH 1959-68

Rajon:	Obdobje 1959-63			Obdobje 1964-68			Obdobje 1959-68		
	prebiv.	prisel.	odsel.	prebiv.	prisel.	odsel.	prebiv.	prisel.	odsel.
Ljubljanski	14,7	29,4	24,6	15,7	38,0	32,4	15,2	33,4	28,0
Gorenjski	13,9	10,6	9,4	14,1	9,2	9,1	14,0	10,0	9,4
Primorsko-notranjski	12,7	10,8	10,2	12,5	9,4	10,1	12,6	10,1	10,2
ZAHODNA SLOVENIJA	41,3	50,8	44,2	42,3	56,6	51,6	41,8	53,5	47,6
Koroško-štajerski	15,9	19,2	17,2	16,2	18,3	17,0	16,0	18,8	17,0
Podravsko-pomurski	14,5	8,2	12,3	13,9	7,1	9,5	14,2	7,7	11,1
Zasavsko-savinjski	15,2	12,8	13,7	14,9	10,1	11,5	15,1	11,5	12,7
Dolenski	13,1	9,0	12,5	12,7	7,9	10,4	12,9	8,5	11,6
VZHODNA SLOVENIJA	58,7	49,2	55,8	57,7	43,4	48,4	58,2	46,5	52,4
SR SLOVENIJA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

V tabeli 3 dokaj nazorno izstopa osnovna težnja, ki se kaže v naraščanju števila prebivalstva kakor tudi v naraščanju obsega priseljevanja v območja zahodne Slovenije. V njej pa najizraziteje izstopa ljubljanski rajon. Zajema samo 15,2% prebivalstva naše republike, pa kljub temu odpade nanj tretjina vseh priseljencev v slovenske občine. V vzhodni Sloveniji ima edinole koroško-štajerski rajon višji delež priseljencev, kot pa znaša odstotek njegovega prebivalstva v slovenskem prostoru. V vseh drugih demografskih rajonih 1. stopnje pa je delež prebivalstva višji od deleža priseljencev.

Primerjava med dvema enakima obdobjema nam pokaže, da se je delež priseljencev v zadnjem petletju povečal edinole v ljubljanskem območju, in sicer od 29,4 % (1959-63) na 38 % (1964-68). Vsi drugi demografski rajoni 1. stopnje v SR Sloveniji pa zaznamujejo močnejše ali slabotnejše nazadovanje. Iz tega sledi, da je Ljubljana s svojimi gospodarskimi, predvsem pa upravno-kulturnimi, trgovskimi in prometnimi funkcijami najbolj privlačno žarišče za velik del slovenskih migrantov, kakor tudi za priseljence, ki prihajajo iz drugih republik Jugoslavije.

III. IZSELJEVANJE IZ SLOVENSkih OBČIN V DESETLETJU 1959-1968

Sprememba v gospodarskem položaju posameznega področja povzroči, da se določen del prebivalstva vključi v selitveni tok. Intenziteta izseljevanja iz slovenskih občin pa je zelo različna. Nikakor ne moremo trditi, da imajo prav agrarna območja najintenzivnejše izseljevanje, temveč obratno: čim razvitejše je območje, tem večji del njegovega prebivalstva bo vključen v selitveno gibanje. Res pa je, da je v prvem obdobju industrializacije, ko je podeželje prenasičeno z delovno silo, kar pomeni, da je agrarno preobljudeno, s teh območij tudi intenzivnejše izseljevanje kakor pa kdaj kasneje. Številni so razlogi, ki spodbujajo priseljence v industrijska ali v mestna naselja k novim selitvam: ali samo v okviru samega naselja, kamor so se priselili, ali pa v druga naselja in območja, kjer se jim ponujajo boljše delovne in življenjske razmere. Brez dvoma je zaposlitev v neagrarnih dejavnostih zelo pomemben činitelj, ki s svojimi ekonomskimi zakonitostmi vzpodbuja k večji mobilnosti prebivalstva kot pa še tako dobro razvite panoge kmetijstva.

V obravnavanem desetletju se je iz slovenskih

občin izselilo na leto poprečno 26,7 oseb na 1 000 prebivalcev. Najmočnejše izseljevanje je bilo iz ljubljanskih občin (52,6 %) in iz občine Lenart (35,6 %), Piran (38,8 %), Izola (36,2 %) itd. Najnižja stopnja izseljevanja je značilna za Prekmurje (13,3 %), Gornjo Savinjsko dolino, za pretežen del Ljubljanske kotline izven Ljubljane, pa za Škofjeloško hribovje, idrijsko-cerkljansko območje ter za Zgornje in Srednje Posočje. Povsod drugod na Slovenskem je izseljevanje v obravnavanem desetletju zajelo od 191 do 340 oseb na 1.000 prebivalcev. Tudi v tem primeru se nam pokaže, da moremo po intenziteti izseljevanja občine z razvito ali nerazvito gospodarsko in družbeno strukturo uvrstiti v isto skupino (npr. Maribor 32,4 %, Ormož 29,6 % oziroma Trebnje 27,7 % ali Šentjur pri Celju (29,3 % itd.). Seveda pa enake ali sorodne stopnje izseljevanja še ne pomenijo kvalitativnih enakosti emigrantov. Za naše slovenske razmere lahko trdimo, da se izseljenci z manj razvitih območij v številnih demografskih in ekonomskih strukturah razlikujejo med seboj oziroma od emigrantov z više razvitih območij. Še vedno prihajajo z naših zaostalih območij v pretežni večini nekvalificirani delavci in ljudje z nepopolno osnovnošolsko izobrazbo. Zanje je značilno, da so v primerjavi z izseljenci z industrijskih oziroma urbaniziranih območij v pretežni večini mladi ljudje. Tudi zaradi tega procesa, t.j. ostarevanja podeželskega prebivalstva, še prav posebno tistega, ki je ostalo še bolj ali manj trdno navezano na zemljo, doživlja naše (zasebno) kmetijstvo hudo preizkušnjo v gospodarski krizi.

Tudi intenziteta izseljevanja z območij slovenskih občin se je znižala skoraj za četrtno v letih od 1959-63 do 1964-68: v zahodni Sloveniji za dobro osmino, v območjih vzhodne Slovenije pa kar za tretjino. Podrobnejši pogled na karto nam pokaže, da se je izseljevanje najmočnejše znižalo v podravsko-pomurskem rajonu (-39,4 %) ter v dolenskem in v zasavsko-savinjskem območju (-35,2 oziroma -35,8 %). V vseh drugih območjih - v demografskih rajonih 1. stopnje - pa se je emigracija zmanjšala za eno četrtno, razen ljubljanskega rajona, kjer je nazadovala samo za 7 %. Pogled po občinah pa pokaže, da se je stopnja izseljevanja v zadnjem petletju povečala samo v občini Ljubljana-Moste (+ 8 %), na enaki ravni kot v prejšnjem obdobju pa je v občini Ljubljana-Center. Po vseh slovenskih občinah se je stopnja izseljevanja zmanjšala. Najmočnejše nazadovanje kažejo občine Sl. Gradec (-50,9 %), Krško (-49 %), Hrastnik in Sevnica (-48 %), Ljutomer, Mozirje, Murska Sobota in Nova Gorica (po -44 %), Ptuj,

Idrija, Kočevje, Lendava (-42 %) itd. Ob tem bi mogli domnevati, da se je emigracija tako močno zmanjšala zaradi izboljšanja gospodarskega stanja. Res je, da so se v prenekaterih občinskih središčih okrepile neagrarne dejavnosti, pa vendarle spet ne do takšne stopnje, da bi zmogle tako nenadoma zavreti izseljevanje s svojega zaledja. Ker pa se je stopnja izseljevanja tudi na drugih zaostalih območjih Slovenije znatno zmanjšala v tem času (npr. Šmarje pri Jelšah in G. Radgona -37 %, Trebnje -32%, Lenart -24 %, Šentjur pri Celju -30 %, Ormož -36 % itd.), zato moramo vzroke temu pojavu iskati drugje. Val izseljevanja z naših kmetijskih, danes pretežno gospodarsko tudi razvitih območij je bil najmočnejši v prvi in v drugi fazi industrializacije dežele (do 1953 oziroma 1964. leta). V zadnjem času je izseljevanje z naših nerazvitih območij vse manjše in je zanje tudi značilna nizka stopnja naravnega prirastka prebivalstva. Drugi vzrok zmanjšane izseljevanja je treba iskati v omejenih možnostih za zaposlitev doma. Zato si je veliko število ljudi z vseh teh območij (kakor tudi z drugih) poiskalo priložnostno ali stalno zaposlitev v tujini. Ker pa ta začasna odsotnost z doma še ne pomeni odselitve, zato kažejo številna območja zmanjšano emigracijo, kljub temu da je število prisotnega prebivalstva na njih izredno upadlo.

Ob zmanjšani stopnji prebivalstvenih selitev v zadnjem obdobju pa se pojavlja vprašanje, kako je to učinkovalo na selitveno bilanco. V veliki večini občin je zmanjšanje intenzitete priseljevanja slabotnejše kot pa stopnja upadanja izseljevanja. Zato se je v takih območjih vrednost selitvenega salda povečala. Tam pa, kjer je zmanjšana stopnja priseljevanja med dvema obdobjema višja, kot znaša upad izseljevanja, kar pomeni, da izseljevanje prevladuje nad priseljevanjem, je značilno zmanjšanje vrednosti selitvenega salda (prim. tabela 3 in 4).

Tudi pri izseljevanju ugotavljamo določene neskladnosti med deležem izseljencev in deležem prebivalstva določenega predela. V letih 1959-68 je bil delež izseljencev v zahodni Sloveniji za 5,8 % višji, kot znaša delež njegovega prebivalstva, v vzhodni Sloveniji pa prav za toliko pod njim. V ljubljanskem (+12,8 %) in koroško-štajerskem (+1%) demografskem rajonu je stopnja izseljevanja nad deležem njunega prebivalstva. Povsod drugod pa je že pod ustreznim deležem prebivalstva; največje nesorazmerje se pokaže na Gorenjskem, ki je v tem času imelo 14 % slovenskega prebivalstva, pa vendarle izvira od tam le 9,4 % emigrantov iz slovenskih občin.

Primerjava stopnje izseljevanja med leti 1959-63 in 1964-68 nam pokaže, da se tudi v tem pogledu zmanjšuje delež vzhodne Slovenije glede na pripadajoči delež prebivalstva. To nas ponovno opozarja, da pomen ljubljanskega demografskega okoliša tudi v pogledu izseljevanja prebivalstva (glede na delež njegovega prebivalstva) nenehno raste. Povsod drugod na Slovenskem pa se je delež izseljencev znižal. Vse to samo potrjuje razloge, ki so na večini našega prostora zavrli ali vsaj zabrisali oblike močnejšega izseljevanja.

IV. SELITVENA BILANCA ZA RAZDOBJE 1959-1968

Različne stopnje izseljevanja in priseljevanja neposredno vplivajo na končni efekt selitev, t. j. na selitveni saldo. V obravnavanem desetletju znaša migracijska bilanca za našo republiko +1,6 ‰, v zadnjem petletju pa celo +2,4 ‰.

Ker je selitvena bilanca odraz razlik v stopnji priseljevanja in odseljevanja, ugotavljamo, da so v zadnjem desetletju imeli vsi trije zahodno-slovenski demografski rajoni pozitivno selitveno bilanco, vzhodnoslovenski pa negativno, razen koroško-štajerskega območja, kjer znaša +4,8‰ (prim. tab. 4). V podrobnostih se pokaže, da so imela gospodarsko in družbeno razvita območja kakor tudi območja občin, ki so v zadnjem času doživljala nagel industrijski vzpon, pozitivno selitveno bilanco. Zato ni nič presenetljivega, da so jedra najmočnejšega pozitivnega selitvenega salda osredotočena na vsa naša večja mesta (npr. občine Ljubljana in Koper po +15,5 ‰, Velenje +12,6 ‰, Jesenice +11‰, Celje, Maribor, Piran po +8 ‰, Kranj +6,4‰ itd.). Pri tem je treba poudariti, da ima med ljubljanskimi občinami edinole občina Ljubljana-Center negativno selitveno bilanco (-7,9 ‰), kar pa je v skladu s spremembami funkcij, ki jih ljubljansko mestno središče na novo dobiva. V zadnjem desetletju je bil pretežni del slovenskega ozemlja podvržen depopulaciji. Sem uvrščamo: Slovensko Primorje, z izjemo vseh treh obalnih občin in Nove Gorice, nadalje Notranjsko in Dolenjsko, Belo Krajino, z izjemo občine Metlika, pa Posavje in Kozjansko. V severovzhodni Sloveniji ima edinole občina Maribor pozitivno migracijsko bilanco, vse druge pa negativno.

V tem desetletju se je v občinah Trebnje in Radlje skoraj 11 ljudi na 1 000 prebivalcev več iz-

Tabela 4. SELITVENI SALDO PO DEMOGRAFSKIH RAJONIH SR SLOVENIJE ZA RAZDOBJE 1959-1968

Rajon:	Obdobje 1959-63		Obdobje 1964-68		Obdobje 1959-68	
	število	%	število	%	število	%
Ljubljanski	+13 449	+11,5	+18 480	+14,1	-31 929	+13,0
Gorenjski	+ 3 513	+ 3,2	+ 2 032	+ 1,7	+ 5 545	+ 2,4
Primorsko-notranjski	+ 2 115	+ 2,1	+ 407	+ 0,4	+ 2 522	+ 1,2
ZAHODNA SLOVENIJA	+19 077	+ 5,8	+20 919	+ 5,9	+39.996	+ 5,9
Koroško-štajerski	+ 6 092	+ 4,8	+ 6 309	+ 4,6	+12 401	+ 4,8
Podravsko-pomurski	- 9 523	- 8,2	- 3 192	- 2,7	-12 715	- 5,5
Zasavsko-savinjski	- 1 487	- 1,2	- 793	- 0,6	- 2 280	- 0,9
Dolenjski	- 8 238	- 7,9	- 3 248	- 3,0	-11 486	- 5,5
VZHODNA SLOVENIJA	-13 156	- 2,8	- 924	- 0,2	-14 080	- 1,5
SR SLOVENIJA	+ 5 921	+ 0,7	+19 995	+ 2,4	+25 916	+ 1,6

selilo, kot pa so znašale priselitve. Tudi za številna druga območja je značilna nizka vrednost selitvenega salda (npr. občine Lenart -10 %, Ormož -8,7 %, Litija, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah po okrog -8 %, Grosuplje in Ribnica -7 % itd.).

Ako smo pri selitvah prebivalstva ugotovili, da se je njihova intenziteta v zadnjih petih letih (1964-68) v primerjavi s prejšnjim obdobjem (1959 do 1963) zmanjšala, pa nas zanimajo še posledice, ki jih izpričuje selitvena bilanca. Njena vrednost se je namreč za celotno SR Slovenijo povečala, in sicer od +0,7 na +2,4 %. V podrobnostih pa se pokažejo številne razlike: v ljubljanskem območju se je povečala za dobro petino (od +11,5 na +14,1 %), v drugih dveh demografskih rajonih zahodne Slovenije pa se je zmanjšala, a ne za toliko, da bi to ogrozilo njeno pozitivno vrednost. Vrednost selitvenega salda v vzhodni Sloveniji je porasla, in sicer od -2,8 % na -0,2 %. Najizrazitejša sprememba je nastala v podravsko-pomurskem področju, kjer znaša povečanje selitvene bilance za 229 %, to je od -8,2 % na -2,7 % (prim. tab. 4).

Pri večini občin v SR Sloveniji s pozitivno selitveno bilanco je značilno, da se je ta v zadnjem petletju zmanjšala. Najizrazitejše nazadovanje ugotavljamo v občinah Jesenice, Trbovlje, Velenje, Izola itd. (povsod znaša padec več kot 50 %). V nekaterih drugih občinah pa se je vrednost pozitivnega migracijskega salda v zadnjem petletju celo povečala. To so občine Kamnik, Ljubljana-Šiška, Metlika, Nova Gorica in Tržič. V obsegu območij s pozitivno selitveno bilanco v desetletju 1959-68 je Spodnja Savinjska

dolina dokaj izjemen primer. Zanj je značilno, da je v letih 1959-63 prevladovalo priseljevanje nad izseljevanjem (+3 %), v zadnjih petih letih pa ima več odselitev kot priselitev (-0,4 %). V podrobnem to pomeni, da je izseljevanje ob zmanjšani stopnji priseljevanja ostalo skoraj nespremenjeno.

Tudi območja z negativno selitveno bilanco moramo razdeliti v dve skupini. V prvo uvrščamo vse tiste občine, ki so imele v zadnjem petletju nižje vrednosti (negativne) migracijskega salda kot pa v prvem obdobju (1959-63). V to skupino sodijo naslednje občine: Dravograd (od -2,7 na -3,8 %), Ljubljana-Center (-3,9 na 10,3 %) Postojna (od -0,2 na -2,2 %), Radlje (-10,3 na -11,2 %), Sežana (-4,3 na -4,9 %), Škofja Loka (-0,4 na -2,4 %) in Vrhnika od -0,9 na -1,2 %). V drugi skupini pa so vse ostale občine z značilno prevlado odseljevanja nad priseljevanjem. In v teh se je vrednost selitvenega salda povečala. Najizrazitejši porast je zaznaven v občinah Sl. Gradec (od -8,0 na -0,2 %), Sevnica (-9,1 na -0,8 %), Novo mesto (-5,6 na -0,6 %), Lendava (-9,9 na -2,4 %), Ljutomer (-9,4 na -2,4 %), Gornja Radgona (-9,8 na -2,5 %), Mozirje (-10 na -2,6 %), Kočevje (-9,8 na -2,7 %), Ormož (-13,7 na -3,8 %) Murska Sobota (-3,5 na -1,0 %) itd. V vseh navedenih občinah je vrednost selitvenega salda porasla za več kot 70 %. Posledica tega je bila, da je prebivalstvo na teh območjih v zadnjih petih letih počasneje nazadovalo kot pa v prvi polovici obravnavanega desetletja.

V prispevku je shematsko orisana dinamika prebivalstvenih selitev v desetletju 1959-1968. Razčlenitev ustreznega gradiva nam je pokazala

tesno navezanost selitev na intenzivnost gospodarskega razvoja. Povsod tam, kjer se razvijajo obrati neagrarnih dejavnosti, zaznavamo znižano stopnjo izseljevanja, kar lahko vpliva vsaj na stagnacijo števila prebivalstva.

OPOMBE

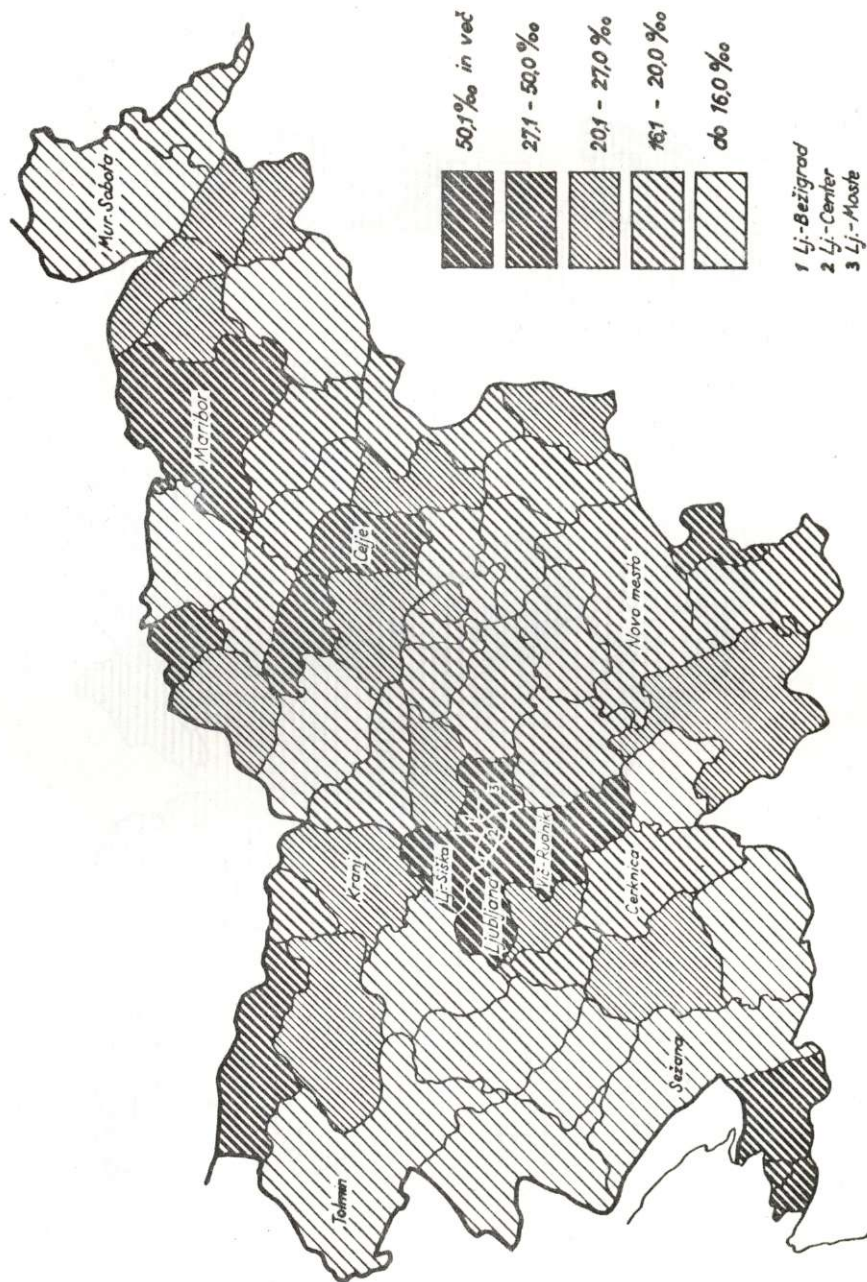
- 1 Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1962. I. zvezek, Zavod SRS za statistiko, Ljubljana 1964.
Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1967. IV. zvezek, Zavod SRS za statistiko, Ljubljana 1968.
Ustrezni podatki za selitve prebivalstva v SR Sloveniji za leto 1968 so prevzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko.
- 2 Šema stalnih rejona za demografska istraživanja. Institut društvenih nauka, Beograd 1963.
Razdelitev SR Slovenije po demografskih rajonih:
ZAHODNA SLOVENIJA (demografski rajon II. stopnje) ima tri rajone I. stopnje:
1) Ljubljanski rajon (z občinami: Ljubljana-Belžigrad, Ljubljana-Center, Ljubljana-Moste, Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Vič-Rudnik in Litija ter Vrhnika),

- 2) Gorenjski rajon (z občinami: Idrija, Jesenice, Kamnik, Kranj, Domžale, Radovljica, Škofja Loka, Tolmin in Tržič),
- 3) Slovensko Primorje in Notranjska (z občinami: Ajdovščina, Cerknica, Ilirska Bistrica, Izoča, Koper, Logatec, Nova Gorica, Piran, Postojna in Sežana);

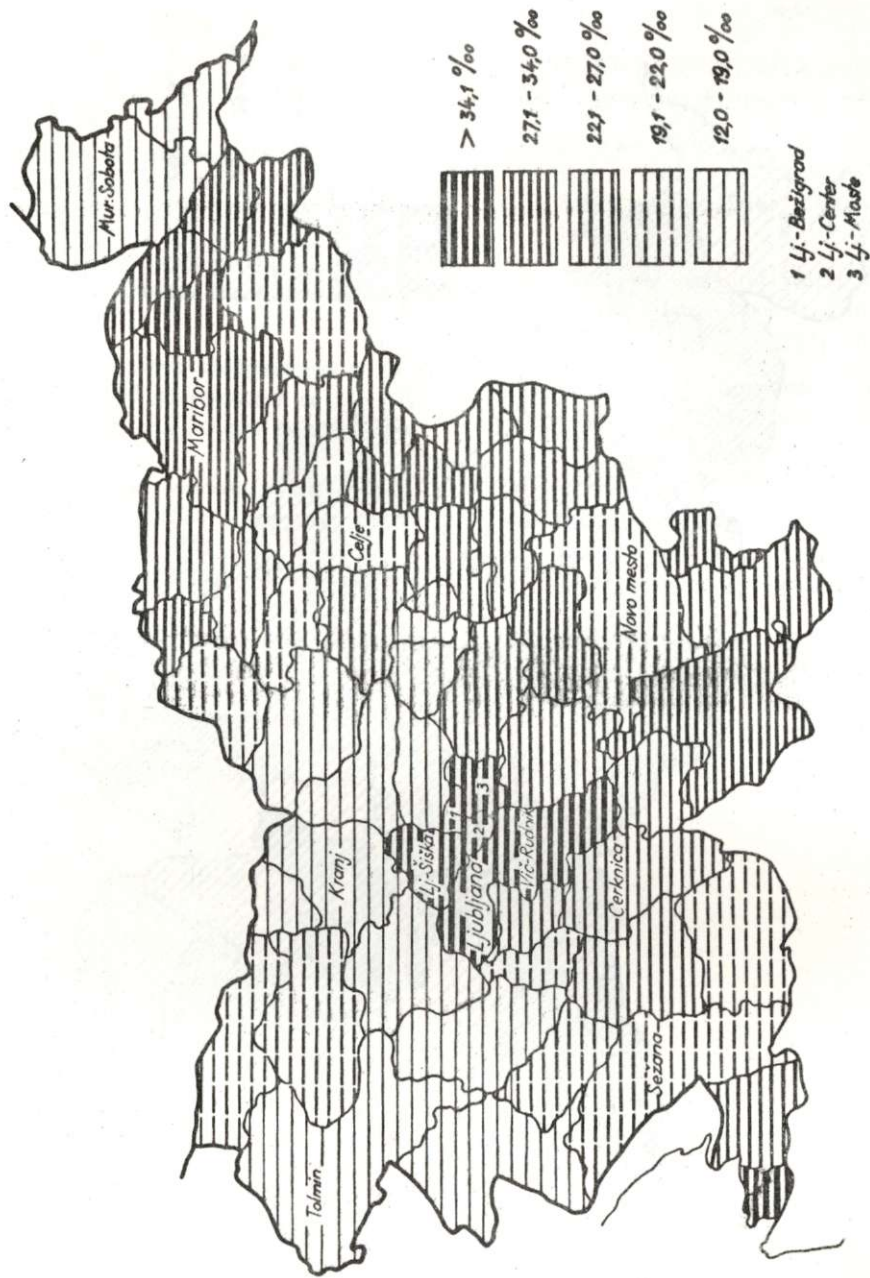
VZHODNA SLOVENIJA (rajon II. stopnje) ima štiri demografske rajone I. stopnje, in sicer:

- 4) Koroško-štajerski rajon (z občinami: Dravograd, Maribor, Mozirje, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec in Velenje),
 - 5) Podravsko-pomurski rajon (z občinami: Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož in Ptuj),
 - 6) Zasavsko-savinjski rajon (z občinami: Celje, Hrastnik, Laško, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Trbovlje, Zagorje ob Savi in Žalec),
 - 7) Dolenjski rajon (z občinami: Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in Trebnje).
- ³ A. LAH - I. VRIŠER: SODOBNI SVET, družbena geografija; I. knjiga: Svetovno prebivalstvo. Obzorja, Maribor 1969. Prim. str. 91.

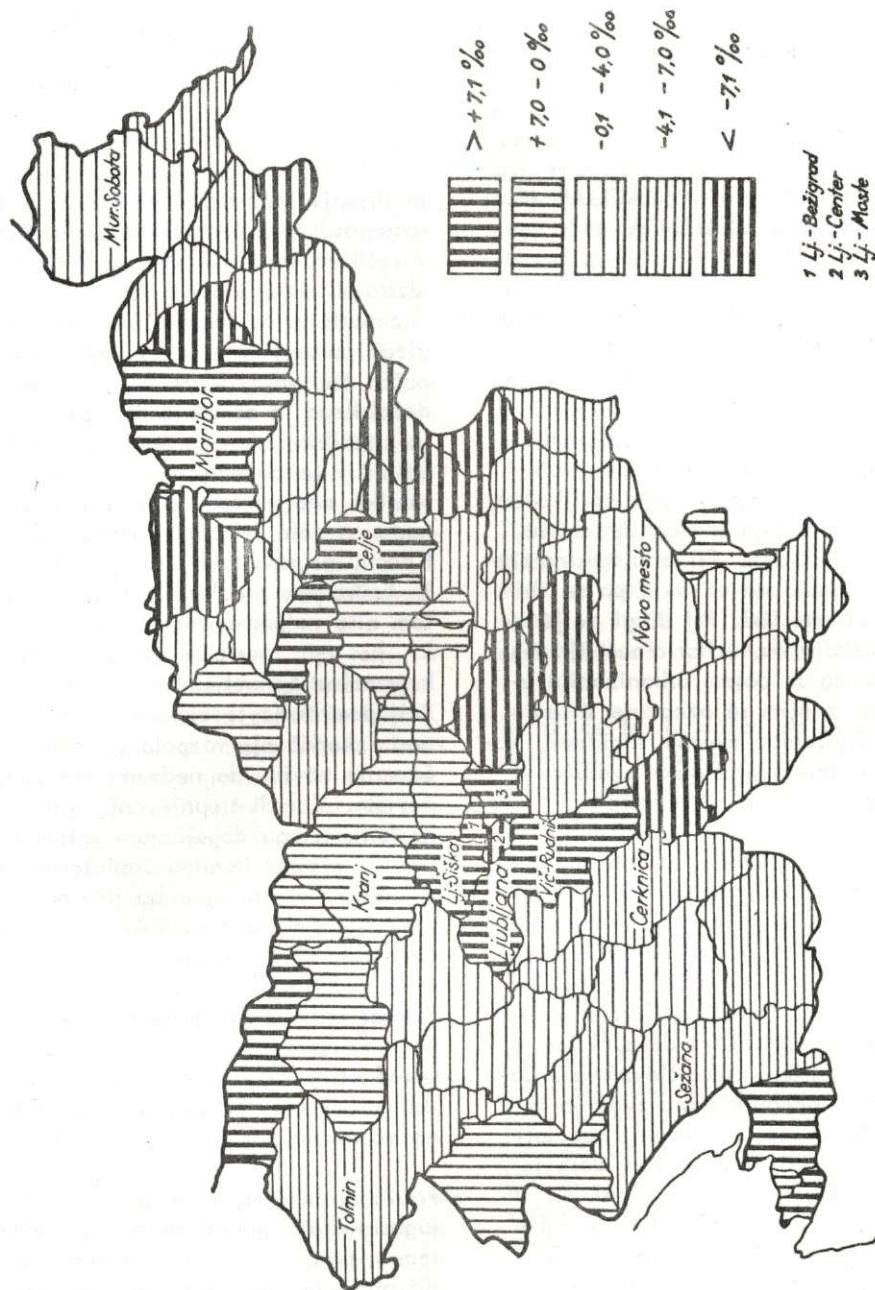
SI. 1. POPREČNA LETNA STOPNJA PRISELJEVANJA V OBČINE SR SLOVENIJE NA 1000 PREBIVALCEV V LETIH 1959-1968

Sl. 2. POPREČNA LETNA STOPNJA IZSELJEVANJA IZ OBČIN SR SLOVENIJE NA 1000 PREBIVALCEV V LETIH 1959-1968

SI. 3. POPREČNA LETNA STOPNJA SELITVENEGA SALDA PO OBČINAH SR SLOVENIJE NA 1000 PREBIVALCEV V LETIH 1959-1968

Igor Vrišer

Urbanizacija Jugoslavije

1. DEFINICIJA POJMA "URBANIZACIJA" IN PROBLEMI NJENEGA MERJENJA

Pojem urbanizacije se običajno uporablja v dvojnem smislu. V statičnem pomenu besede pomeni število ali odstotek mestnega prebivalstva, to je tistega prebivalstva, ki živi in dela v mestih. V dinamičnem pomenu besede pa se z urbanizacijo prikazuje večanje in naraščanje obstoječih mest in nastajanje novih. Razen tega razlikovanja poznamo tudi razlikovanje med intenzivno in ekstenzivno urbanizacijo. Pri prvi mestno prebivalstvo narašča, pozidano ozemlje pa se bistveno ne veča oziroma širi. Pri drugi pa je težišče mestnega razvoja na teritorialnem širjenju v okolico. Pogostoma se pojem urbanizacije uporablja tudi širše: z njim se označuje širjenje mestnega načina življenja, mestne zazidave, komunalne oskrbe in mestne prostorske ureditve v podeželska naselja ali sploh na podeželje.

Iz gornjih definicij je razvidno, da obstaja več različnih interpretacij tega pojma. To je mogoče pojasniti s tem, da je urbanizacija zapleten in iz različnih komponent sestavljen socialni in prostorski proces, ki ga ni mogoče prikazovati na poenostavljen način. Urbanizacijski proces temelji v svoji osnovi na delitvi dela, ki se je začela že v rani historični dobi človeštva z delitvijo na agrarno in neagrarno proizvodnjo in je dosegla v sodobnem mestu s skrajno specializacijo izredno visoko stopnjo. Delitev dela je prinašala večjo storilnost in proizvodnost in s tem možnost, da nastanejo velike aglomeracije prebivalstva, ki so skorajda neodvisne od zemljišča, na katerem bivajo. Iz tega ekonomskega aspekta je urbanizacija nedvomno napreden družbeni proces. To družbeno preobrazbo so spremljali nekateri vzporedni procesi. Eden od temeljnih je bila deagrarizacija, to je pojav opuščanja agrarne dejavnosti s strani kmečkega prebivalstva in postopno zaposlovanje v neagrarnih poklicih, pri čemer prizadeti prebivalci niso menjali svojega bivališča. V zelo tesni zvezi je urbanizacija s pojavom industrializacije, to je uvajanje

in širjenje industrijskega načina proizvodnje. V sedanjosti je industrializacija nedvomno postala v velikem številu dežel poglavitno gonilo urbanizacije. Oba procesa je zaradi medsebojne povezanosti težko razlikovati. V sociološkem pogledu pomeni urbanizacija drugačen, "mesten" način življenja, ki se bistveno razlikuje od podeželskega in zlasti kmečkega. Za sedanjost je značilno, da se ta način življenja čedalje bolj širi na podeželje in da s tem sociološke razlike med mestom in vasjo, ki so bile še do nedavna zelo izrazite, postopoma izginjajo. Končno prinaša urbanizacija tudi fiziognomsko in funkcijsko preobrazbo vsake pokrajine. Ob tem niso najpomembnejši različni zunanji učinki, kot npr. gostejša zazidava, večje zgradbe, komunalna opremljenost, gostejši promet itd. Bolj pomembna je čedalje večja splošna intenzivnost izkoriščanja razpoložljivega prostora in vključevanje novih, do nedavna še docela agrarnih površin. Zaradi stopnjevanja intenzitete socialnoekonomskega dogajanja v urbanizirani družbi postaja prostor izredno zapletena kompleksna stvarnost, katere uporabo je mogoče uravnati samo s premišljeno politiko in s sodelovanjem različnih strokovnjakov.

Zaradi izredne geografske, historične in kulturne heterogenosti Jugoslavije zadene vsak poskus ovrednotiti stopnjo urbanizacije in urbanizacijskih procesov v naši državi na velike težave. Naj navedemo najpomembnejše.

Poselitev in njen historiat se od ene do druge jugoslovanske pokrajine močno razlikujeta in s tem v zvezi tudi pojmovanje mesta. Ob jadranski obali je obstajala pri skoraj vseh pomembnejših mestih kontinuiteta z grško ali rimsko dobo. Dokončno se je ta kontinuiteta pravno utrdila v srednjem veku in se ta tradicija v glavnem nadaljuje v današnji čas. Zaradi tega se pojem mesta ujema s predstavami v sosednjih mediteranskih deželah. V notranjosti Balkana je turška invazija v 14. stoletju prekinila razvoj srbskih, makedonskih in bosanskih mest, ki so se razvijala pod močnimi bizantinskimi vplivi. V času naj-

večjega razcveta turške fevdalne družbe so tu nastala številna velika in cvetoča mesta, ki so se glede na hierarhični položaj razlikovala po stopnjah (palanka, varošica, varoš in grad). Propadanje turškega fevdalizma in osvobodilne vojne so povzročile v 18. in deloma 19. stoletju močno nazadovanje mestne civilizacije ali celo propad nekaterih mest. V historičnem pogledu je zanimiv primer avtohtonega srbskega urbanizma, ki se je pojavil v novoosvojeni srbski državi v zvezi z obnovo mest in novo kolonizacijo. Kljub temu je notranjost balkanskega dela Jugoslavije ostala do zadnje vojne slabo urbanizirana. Razmeroma pozna kolonizacija, izvedena v velikih strnjениh vaseh z več tisoč prebivalci, in pomanjkanje večje tradicije pri številnih mestih, je povzročalo vsakemu raziskovalcu urbanizacije svojstvene težave: kako ločiti vasi od mest, ko najobičajnejšega kriterija - število prebivalstva in historično pravo tu docela odpove. Najbolj izrazita je ta diskrepanca v Vojvodini in deloma Slavoniji, ki sta bili skorajda docela na novo poseljeni v 18. in 19. stoletju, potem, ko je avstroogrška monarhija dobila ti dve turški pokrajini. Nova agrarna naselja, ki so jih tu ustanavljali, so štela več tisoč ljudi in se fiziognomsko niso bistveno razlikovala od mest.

Povsem drugačna je tradicija in struktura mest na severozahodu, v osrednji in zahodni Hrvatski in v Sloveniji. Tu so se mesta začela razvijati kot samostojni pravni organizmi že v srednjem veku. Zaradi ekonomske krize, ki jih je spremljala vso dolgo dobo vojn zoper Turke, so ostala majhna in so štela komaj nekaj sto ali tisoč prebivalcev. Mnoga med njimi so bila načrtno zasnovana (npr. Novo mesto, Karlovac, Nova Gradiška). Njihov razvoj se je okrepil šele v 19. stoletju s kmečko obvezo, industrializacijo, obnovljeno trgovino in z izboljšanjem prometnih zvez. Glede na tradicijo so se mesta ponavadi pojmovala kot historično-pravni pojem, čeprav je industrializacija vnašala v ta pojmovanja veliko nejasnosti.

V novo nastali Jugoslaviji so problem opredelitve mest reševali z vladnimi edikti, pri čemer so se še dalje držali sicer preživete historično-pravne delitve na mesta in trge. L. 1972 so npr. taksoativno našteali 182 mest in 167 trgov. Statistična služba se je v veliki meri držala priporočila, da so mesta naselja z najmanj 2 000 prebivalci. V povojni Jugoslaviji pa je bilo opredeljevanje prepuščeno glede na njeno federativno ureditev posameznim republikam, ki so proglašala mesta po svojih kriterijih. Razumljivo je, da je to prineslo izredno heterogenost glede pojmo-

nja mesta in proglašanja novih mest. (L. 1946 so priznali mestni značaj 75 naselijem, l. 1950 234 in l. 1954 že 268 naselijem). Zaradi izrednih težav pri obravnavanju urbanizacije je prišlo do različnih poskusov, po katerih bi izdelali nov opredeljitveni kriterij, ki bi z enotno metodologijo izločil vsa tista naselja, ki imajo urbani značaj, ne oziraje se pri tem na administrativno priznanje mestnega statusa. Med temi poskusi je najbolj znan postopek Miloša Macure, ki ga je pozneje začela uporabljati zaradi sorazmerne preprostosti tudi statistična služba. Postopek temelji na kombiniranju dveh kriterijev: števila prebivalstva in deleža neagrarnega prebivalstva. Macura je tudi razlikoval med vasmi in mesti vmesno stopnjo "mešanih naselij", pri katerih je urbanizacija še šibka. Kriteriji so bili naslednji:

Velikost naselja (število prebivalstva)	Delež neagrarnega prebivalstva	
	v mestih	v mešanih naseljih
500 - 1000	-	nad 70 %
1001 - 2000	-	nad 60 %
2001 - 3000	nad 90 %	nad 60 %
3001 - 10000	nad 70 %	40-70 %
10001 - 15000	nad 40 %	30-40 %
nad 15001	nad 30 %	-

Iz tabele je razvidno, da mora imeti mesto najmanj 2000 prebivalcev. To bi tudi bilo v skladu svoječasnim priporočilom mednarodne statistične konference iz l. 1887. Macurin kriterij je kompromis, ki zapostavlja številna mala mesteca na severozahodu in v goratih predelih Jugoslavije.

Drugi bistveni problem pri računanju urbanizacijske stopnje je določitev mestnega teritorija. Tudi v tem pogledu vlada velika raznolikost. Ponekod so bili pri definiranju mestnega teritorija ozki in številna urbanizirana predmestja ali obmestna naselja niso šteli k mestom kljub tesni navezanosti (npr. v Sloveniji ali v Primorju), drugod pa so inkorporirali tudi širšo okolico z agrarnimi naselji (npr. Makedonija). Posledica je, da dobimo v nekaterih pokrajinah previsoke urbanizacijske koeficiente, drugod prenizke. Izvor teh nejasnosti je v različnem pravnem interpretiranju mest, ki jim sedanja zakonodaja le v izjemnih primerih priznava poseben status. V večini primerov pa so mesta izenačena z drugimi naselji v občini; le-te so slejkoprej osnovne teritorialno politične enote. Nekatera večja mesta so celo razdeljena na več občin (npr. Beograd, Ljubljana, Skopje). Zaradi teh problemov se v Jugoslaviji pojavlja ideja o metropolitanskih območjih.

2. GLAVNI URBANIZACIJSKI FAKTORJI

Kljub določeni tradiciji ali celo dolgotrajni kontinuiteti številnih mest je bila Jugoslavija ob svojem nastanku l. 1918 med najmanj urbaniziranimi državami Evrope (okoli 13 %). Urbanizacija v svoji moderni obliki se je sicer že začela konec 19. stoletja, najprej na severozahodu in severu v nekdanjih avstroogrskih pokrajinah, nato v novoosvojeni Srbiji in nazadnje na jugu v Makedoniji in Črni gori. Upoštevati je namreč treba, da so bile južne pokrajine Jugoslavije šele l. 1913 osvobodene sterilnega turškega fevdalizma, Bosna in Hercegovina l. 1878, Srbija 1878 in 1913 in Črna gora l. 1913. Novo nastala država je bila gospodarsko docela nerazvita in pretežna večina prebivalstva se je preživljala s kmetijstvom. Industrije je bilo malo in še ta je bila drobna.

Urbanizacija se je razvijala postopoma in so jo pospeševali naslednji faktorji:

1. Deagrarizacija. S kmečko odvezo, ki se je v avstroogrskih pokrajinah izvedla l. 1848, v ostalih pa z osvoboditvijo izpod turške oblasti, so ogromne kmečke množice postale osebno svobodne. Glede na veliko agrarno prenaseljenost večine pokrajin, zlasti pa goratih predelov, je kmečka odveza sprožila močan odtok kmečkega prebivalstva, ki je deloma odhajalo v mesta, večidel pa je moralo v emigracijo v USA, Latinsko Ameriko in Zahodno Evropo. Zaradi nerazvitosti mest in industrije je deagrarizacija med obema svetovnjima vojnama manj prispevala k razvoju mest kot bi sicer lahko. Delež agrarnega prebivalstva se je le počasi zmanjševal; l. 1921 je znašal 87,1 %, l. 1931 76,7 % in l. 1948 68,4 %. Vendar je deagrarizacija ostala tudi po zadnji vojni glavni povzročitelj rasti mestnega prebivalstva. Predstavljala je njegovo bazo in nedvomno bo tudi v prihodnje glede na še vedno visok procent agrarnega prebivalstva (l. 1953 60,9 % in l. 1961 49,6 %).

2. Proces urbanizacije je krepil tudi močan prirodni prirastek na podeželju, ki je ob prelomu stoletja še dodatno povečeval agrarno prenaseljenost in težnjo po emigraciji. Visok prirodni prirastek je bil kot v večini dežel po svetu rezultat izboljšanja zdravstvenih in higienskih razmer. Zmanjševati se je začel šele okoli l. 1955, vendar hitreje v razvitejših pokrajinah kakor pa v gospodarsko nerazvitih. Tako je prirodni prirastek še sedaj v Bosni, Makedoniji in na Kosovem pomemben razlog za doseljevanje mladih ljudi v večja mesta imenovanih dežel.

3. Medtem ko je tvorila deagrarizacija osnovo urbanizaciji, je industrializacija bila najmočnejši akter pri njenem konkretnem formiranju. V predvojni Jugoslaviji se je skromna industrija osredotočala predvsem v velikih mestih, rudarskih območjih in ob savsko-moravski prometni osi. Njeni učinki so se najbolj občutili v nagli rasti nekaterih večjih mest, n.p.r. Beograda, Zagreba, Novega Sada, Niša, Skopja itd. Po končani II. svetovni vojni, ko je postala težnja po industrializaciji osnovno vodilo vse jugoslovanske politike, pa je postala industrializacija nejpomembnejši vzrok urbanizacije. Sprva se je razvoj industrije usmerjalo centralistično, pozneje, s postopno decentralizacijo in s prehodom na delavsko samoupravljanje, pa so dobile republike in občine večji vpliv na industrializacijsko politiko. V obeh primerih je industrializacija zajela številna doslej docela agrarna območja in izzvala rast ne le obstoječih, temveč tudi nastajanje novih mest (npr. Novi Travnik, Velenje). Veliko industrijskega razvoja se je osredotočilo v razvitih pokrajinah in okoli obstoječih večjih mest, kar je izzvalo naglo rast urbanega prebivalstva, silen pritisk doseljencev iz nerazvitih predelov, težko stanovanjsko krizo in pogosto nekontroliran teritorialni razvoj mest. Urbanizacijska stopnja je v teh območjih dosegla stopnjo 60 %.

4. Razen industrije so se uveljavljali še nekateri drugi urbanizacijski faktorji. Zanimivo je, da so infrastrukturni objekti v manjši meri izzvali urbanizacijo kakor pa industrija. Še najmočnejši učinek je imel promet, sprva železniški, sedaj čedalje bolj cestni. Določen učinek je imela tudi inercija, ki je podpirala razvoj že razvitih mest. Na jugu države, kjer je temeljil mestni razvoj zaradi izostanka industrializacije v mnogem na storitvah, je na potek urbanizacije vplival hierarhični položaj naselja v omrežju centralnih naselij. V najnovšem času je razvoj turizma, predvsem vzdolž jadranske obale, izzval novo obliko urbanizacije.

3. POGlavITNE OBLIKE URBANIZACIJE

Glede na že večkrat omenjeno heterogenost jugoslovanskih pokrajin ne preseneča, da ima urbanizacija več različnih oblik. Za večino države je poprečna urbanizacijska stopnja (l. 1961) 28,3 %. Najhitrejši razvoj kažejo velika mesta. V njihovi okolici se urbanizacija najhitreje in najintenzivneje uveljavlja. Srednje velika in mala mesta se veliko počasneje razvijajo in to je

eden od glavnih problemov jugoslovanske urbanizacije. Značilno je, da urbanizacija še razmeroma počasi prodira v agrarno okolico in da toliko hitreje rastejo mestna obrobja. Ne redko spominja ves proces na razmere v Latinski Ameriki, saj so oblasti zaradi številnih črnih gradenj pogosto v težki situaciji. Urbanizacija se potemtakem ni na široko razprostrla. Poseben problem so nekatera večja mesta, ki kažejo glede na nerazvito okolico poteze hiperurbanizacije. V manj razvitih območjih dobiva ta razvoj že kritične poteze. Stopnja urbanizacije je na teh območjih okoli 29-34 %, v manj razvitih predelih pa 19-21 %.

Poseben primer je urbanizacija v Vojvodini in deloma Slavoniji. Tu so sicer številna mesta, vendar je dober del njihovega prebivalstva zaposlen v kmetijstvu. Tudi večja mesta so še vedno prežeta z agrarno dejavnostjo. Stopnja urbanizacije znaša okoli 38 %, a jo je treba obravnavati

z določeno rezervo.

V Sloveniji, zahodni Hrvatski in Primorju je za urbanizacijo značilno razmeroma veliko število malih mest, ki so izredno vitalna in resen konkurent redkim večjim mestom. Urbanizacijski razvoj se zato osredotoča v redkih velikih mestih in številnih malih mestih, kar ima za posledico bolj enakomerno in na široko razprostrto "drobno" urbanizacijo s stopnjo okoli 30 %. Značilnost teh območij je kriptourbanizacija, to je pojav, da neagrarno prebivalstvo stanuje na podeželju in dela v mestih. Zaradi tega je npr. urbanizacijska stopnja Slovenije samo 28,9 %, kar je za to ekonomsko relativno razvitejše ozemlje razmeroma nizek koeficient.

Pregled urbanizacije po republikah in njen potek podaja naslednja tabela, strukturo urbanizacije pa tabela 2.

1. Stopnja urbanizacije v Jugoslaviji *

	Število prebivalstva v 000	Število urbanege prebivalstva v 000	% urbanege prebivalstva	Indeks 1921 = 100
1921	12 545	1 642	13,1	100
1931	14 534	2 194	15,1	133
1948	15 842	2 743	17,3	156
1953	16 991	3 688	21,7	274
1961	18 549	5 252	28,3	320
- Bosna in Hercegovina	3 278	640	19,5	
- Črna gora	472	102	21,5	
- Hrvatska	4 160	1 282	30,8	
- Makedonija	1 406	490	34,9	
- Slovenija	1 592	461	28,9	
- Srbija	7 642	2 279	29,8	
1967	19 949	6 261	31,7	381

* Za l. 1921, 1931 in 1948 naselja z nad 5000 prebivalci, za l. 1953 in 1961 na osnovi podatkov Zveznega zavoda za statistiko SFRJ (obde-

lanih na podlagi kriterija M. Macure). Navedbe za l. 1967 so ocena, izračunana na podlagi trenda.

2. Struktura jugoslovanskih urbanih naselij glede na število prebivalstva (l. 1961)

	Skupno	pod 5000	5001-10000	10001-20000	20001-50000	50001-100000	nad 100000
Število naselij	348	143	93	50	44	7	7
% naselij	100,0	42,5	26,7	14,3	12,5	2,0	2,0
Število prebivalstva v 000	5 252	482	604	707	1 281	528	1 657
% urbanege prebivalstva	100,0	9,2	11,5	13,5	24,4	9,8	31,6

Po M. Macuri tudi prevzemamo komparativni pregled razvoja števila mest in mestnega prebivalstva zadnjih štirideset let, izdelanega na

podlagi mestnega omrežja iz l. 1953, to je za 241 mest.

3. Razvoj urbanega prebivalstva med l. 1921-1961
(na podlagi stanja l. 1953)

	Skupno	do 10000 prebivalcev	10000-50000 prebivalcev	nad 50000 prebivalcev
Število mest l. 1953	241	151	78	12
l. 1921 število prebivalcev	2 081	431	988	662
%	100,0	20,7	47,5	31,8
l. 1931 število prebivalcev	2 535	458	1 118	959
%	100,0	18,1	44,1	37,8
l. 1948 število prebivalcev	3 117	527	1 236	1 354
%	100,0	16,9	39,7	43,4
l. 1953 število prebivalcev	3 701	643	1 466	1 592
%	100,0	17,4	39,6	43,0
l. 1961 število prebivalcev	4 759	677	1 913	2 168
%	100,0	14,2	40,2	45,6

Kljub problematičnosti in statistični oporečnosti uporabljenega gradiva je iz zgornjih tabel razviden potek jugoslovanske urbanizacije. Osnovne značilnosti so naslednje:

- Stopnja urbanizacije je v poprečju nizka 28,3%, vendar oscilira od 19,5 % do 34,9 %.
- Počasna predvojna in nekoliko hitrejša povojna urbanizacija se kaže v indeksih: 1921-1948: 156 in 1948-1961: 192.
- Zelo velik odstotek mestnega prebivalstva živi v velikih mestih: z nad 50.000 prebivalci 41,4 %, v mestih z nad 100.000 prebivalci pa 31,6 %.

4. POGLAVITNI URBANIZACIJSKI PROBLEMI

Osnovni problem jugoslovanske urbanizacije je nedvomno neurejen in spontan razvoj velikih mest in zaostajanje srednjevelikih in malih mest. Hitrejša urbanizacija zadnjih dvajset let je močno prizadela stari urbani sistem, ki je nastal še v fevdalni družbi, a se je tehnološkim in družbenim spremembam 19. in 20. stoletja do zadnje svetovne vojne še za silo prilagajal. Sedaj se čedalje bolj kaže potreba po novem sodobnejšem in integriranem urbanem sistemu, v katerem bi imela tudi srednja in mala mesta ustrezen položaj.

Hitre rasti mest ni spremljal ekvivalenten razvoj urbane infrastrukture in gradnje stanovanj. Zaradi tega so urbanizirana območja slabo in pomanjkljivo opremljena: obstaja kronična sta-

novanjska kriza, pomanjkljiva komunala otežkoča širjenje mest in institucije družbenega standarda so zapostavljene. Velik del starega stanovanjskega fonda je slabe kvalitete. Vse to povzroča potrebo po sanaciji in rekonstrukciji že pozidanih mestnih predelov.

Povojna urbanizacija je prinesla zaradi hitrega poteka vrsto socialnih problemov. Prizadela je predvsem eno generacijo, ki se je morala zelo hitro adaptirati novim razmeram. Prilagoditev pa je bila težka, ker je velik del novega mestnega prebivalstva še pred nekaj leti živel v docela kmečkem okolju. Zaradi stanovanjske stiske se mora veliko zaposlenih voziti na delo. To povzroča dodatne težave v adaptaciji prebivalstva, v lokalnem prometu, v mestnem funkcioniranju in v socialnih ozirih.

Postopno dviganje življenjskega standarda na urbaniziranih območjih prinaša nekatere nove probleme, ki so znani iz razvitih dežel. Predvsem je to motorizacija, želja po gradnji enodružinskih hišic, boljša oskrba z živili, ki je zaradi primitivne agrarne proizvodnje pogosto še neurejena itd.

5. RAZVOJNI TRENDI SEDANJE URBANIZACIJE

a) Predvsem je pričakovati nadaljnjo hitro deagrarizacijo in urbanizacijo. Rezerve podeželskega prebivalstva so še ogromne (l. 1961 je bilo še 49,6 % kmečkega prebivalstva). Po grobih ocenah naj bi bilo l. 1986 v Jugoslaviji

24,031.000 prebivalcev in okoli 10 milijonov urbanega prebivalstva ali ca 42 %.

b) Kljub politični decentralizaciji in planskemu razvoju nerazvitih območij, se industrija in urbanizacija še dalje koncentrirata v velikih mestih in razvitejših območjih. Pričakovati je nadaljnjo rast velikih mest, med katerimi bi postala Beograd in Zagreb pravi milijonski mesti, mesta Skopje, Sarajevo, Ljubljana, Rijeka, Novi Sad in Split pa naj bi imela 300.000 - 500.000 prebivalcev.

c) Urbanizacija prinaša novo diferenciacijo v ur-

bani sistem. Od nje imajo veliko korist večja urbana naselja, medtem ko manjša izgublajo na pomenu. Pri tem imajo izboljšave v prometu veliko vlogo. Računati je tudi s tem, da bo pri nadaljnem razvoju mest imela "economie of scale" (ekonomija velikosti institucij) čedalje večji pomen, kar gre znova v škodo manjših mest.

d) Višja urbanizacijska stopnja pomeni tudi stopnjevanje potreb po novih površinah za urbano infrastrukturo, stanovanja in rekreacijo, obenem zahteva izboljšanje agrarne proizvodnje za ustrezno oskrbo mestnega prebivalstva.

Avguštin Lah

Program »bele revolucije« v Iranu

Iran je najpomembnejša dežela Srednjega vzhoda. Ne sodim tako le zato, ker letos proslavlja 2500-letnico obstoja države in morda zavoro nafte, ki so jo leta 1970 načrpali 185 milijonov ton, rezerv pa imajo še za štiri desetletja. Iran je na poti velike preobrazbe, ki je začrtana v šahovem programu 12 točk "bele revolucije" v Iranu, ki naj zagotovi bodočnost dežele tudi potem, ko bo nafta začela usihati. Dosedanji uspehi opravičujejo pričakovanje, da bo Iran v tem in naslednjem desetletju postal rudarsko-industrijska in razvita agrarna država, poleg Japonske in evropskega dela Sovjetske zveze ter nekaterih regij Kitajske ali drugih dežel morda najbolj razvita država v Aziji. Ker vemo, da preobrazba nerazvite v razvito deželo terja veliko naporov in da za to ni dovolj le imeti kapital za investicije, si oglejmo kakšen je razvojni program, kakšne so sedanje možnosti in kaj uresničujemo v četrtem petletnem razvojnem obdobju (1968-1972).

Iran je ozemeljsko precejšnja dežela - meri 1,648.000 km². Polovica dežele je gorata in dobra četrtina puščavske - skupno je nerodovitnega kar 79 % površja. Toda velja takoj povedati, da imajo pod tem pustim površjem veliko rudno bogastvo. Obdelovalne površine je 7 %, toda vseeno je je več kakor jo imamo v Jugoslaviji (11,6 milij. ha Iran in 10,15 milij. ha Jugoslavija). Pašne površine je 4 %, toda v Iranu goje kar 33 milijonov ovc in 13 milijonov koz. Gozdovi rastejo na 7 % državne površine. Dežela ima tri naravne regije. Ob Kaspijskem morju je gozdnati subtropski del, velik osrednji del države je puščavski in prehaja v gorovja na zahodni in južni strani, ob Perzijskem zalivu pa imajo še eno toplo regijo.

Kmečkega prebivalstva je 62 %, v tem tudi 2,5% nomadov. Aktivnega kmečkega prebivalstva je 4,3 milijona. Od njihove ustvarjalnosti je odvisen napredek v kmetijstvu in seveda od drugih pogojev, ki jih prinaša industrializacija. V tej deželi so prevladovali še fevdalni lastniški odnosi. Zato je program "bele revolucije" moral

kot prvo točko postaviti zahtevo po odpravi takšne kmetijske strukture in izvedbo agrarne reforme. Ne gre le za zemljišča; fevdalci so bili tudi lastniki vodnih virov in cest in še marsičesa. Fevdalcem so obdelovali posestva predvsem najeti sezonski delavci, ki so se večinoma zavoljo skromnih virov za življenje morali ukvarjati še z domačo obrtjo. Posamezni fevdalci so bili gospodarji več ali celo desetina vasi. Izvajanja agrarne reforme so se lotili postopoma. Najprej so omejili pravice veleposestnikov samo na eno vas, druge vasi pa je prevzela vlada in zemljo so posebni sveti razdelili predvsem tistim, ki so jo kot kmečki delavci obdelovali. V tej fazi so razdelili v 14 266 vaseh 581 817 družinam veliko obdelovalne zemlje (18 % od vseh obdelovalnih zemljišč v državi). Nato so se lotili preurejanja vasi. Fevdalcem so pustili 30 do 150 ha - različno glede na rodovitnost zemljišč - in ostanek spet razdelili kmetom. Tako so do leta 1967 še v 53 605 vaseh dali 2 317 330 kmečkim gospodinjstvom - v katerih je bilo 11,4 milijona članov - nove velike površine zemlje. Hkrati so spodbujali zadružno gibanje; leta 1969 so imeli 8 613 zadrug, povprečno na 6 do 7 vasi po eno, z 1,3 milijona članov. Seveda je treba kmetijstvu odpreti novo pot preobrazbe, zato so zavezali industrijo, da je odvajala sredstva v sklade tako za rekonstrukcijo kmetijstva kakor za nadaljnjo industrializacijo (industrija je v večini zasebna).

Iransko kmetijstvo je tako dobilo osnovo, da se vključi v mednarodni program "zelene revolucije", to je razvoja kmetijske proizvodnje. Obdelovalne površine je v državi še mogoče povečati za kakih 4,2 milijona ha (2,5 % državne površine) in nekateri sodijo da celo še bolj, toda to je odvisno od obsežnih in dragih irigacijskih del, ki jih zmore samo združeno gospodarstvo. V tem petletnem razvojnem obdobju nameravajo pridobiti približno pol milijona ha novih obdelovalnih površin (največ v pokrajini Kuzistan). Prva naloga pa je vsekakor izboljšati tradicionalno gospodarstvo. Pri tem Irancem pomagajo organizacija FAO in še druge, precej strokovnjakov pa so povabili

iz raznih dežel. Ne gre jim pri tem le za boljše sorte kultur in pasem živine (leta 1969 so pridelali 4,9 milij. t pšenice, 1,2 milij. t riža, 1,2 milij. t ječmena, 160 000 t nečiščene-ga bombažnega vlakna, 64 000 t čaja itd.), tu-di ne samo za nove proizvode in tehnologijo, temveč za uvedbo moderno in napredno organi-zirane proizvodnje, nove po strukturi in odnosih. Kdor se loteva te naloge, mora razmišljati o mno-gih faktorjih od usposobljanja ljudi in njihove zaščite naprej. Deloma pri uresničevanju te na-loge sodelujejo tudi jugoslovanske organizacije. Dva naša inštituta - za koruzo v Zemunu in za oljne rastline kmetijski inštitut v Novem sadu - pomagata pri uvajanju bogatorodnih sort, mo-dernega načina obdelave ter uvajanju nove teh-nologije predelave. Po pogodbi morajo poleg nove tehnologije in sort organizirati semensko službo in kmetijske inštitute s postajami, da bo-do tudi v bodoče z uporabo vseh novih dosež-kov znanosti kar najuspešneje usmerjali proizvod-njo. Žal se svetlim primerom raziskovalnih ustan-ov ponudbam za sodelovanje v tej deželi niso odzvale kmetijske organizacije. S tehnologijo se da prodati seveda tudi dobra tehnika. Raz-iskovalne ustanove brez interesa gospodarstva ne morejo uresničevati pomembnih načrtov in obrat-no, gospodarstvo brez znanosti nima odprtih vrat k napredku.

S programom "bele revolucije" so razglasili tu-di podržavljenje gozdov, da bi jih v bodoče skrbneje in strokovno gojili in izkoriščali. Sa-mo pičla četrtnina države je poraščena z bolj ali manj bujno vegetacijo, v čemer so všteti tudi gozdovi. Mnogo gozdov so v preteklosti u-ničili ali degradirali; na 12 milijonov ha abso-lutnih odnosno 18 milijonov ha relativnih in ab-solutnih gozdnih tal je za normalno ekonomsko eksploatacijo primernih le 1 milijon ha gozdov. Nacionalizacija je omogočila uvedbo strokovne sečnje z dovoljenji ter uporabo sodobnih sred-stev in metod v gospodarjenju z gozdovi. V kme-tijski visoki šoli v Karadju vzgajajo sedaj tudi gozdarske strokovnjake. Za urejanje gozdov in pogo-zdovanje so namenili precejšnja sredstva in si zagotovili tudi pomoč FAO. Predvsem morajo pogozditi obrobje in vodozbirna področja ob no-vih irigacijskih sistemih in jezovih hidroelektrarn, da bi čimbolj ublažili erozijske procese, ker so površine povsem razgaljene. 36 tovarn za vžiga-lice, tovarne embalaže, gradbenega lesa in pa-pirnice čakajo, da bo v plantažnih nasadih to-pola zagotovila bogat vir surovine. Obilica naf-te in zemeljskega plina pa omogoča deželi, da varčuje z lesom za kurjavo.

Za rekonstrukcijo kmetijstva in gozdarstva in za

nadaljevanje industrijskega razvoja so potrebna precejšnja sredstva. Ta bodo zagotovili tudi iz notranjih virov s prodajo delnic 208 državnih podjetij in tako odpravili državne monopole, od katerih ni bilo pričakovanih materialnih koristi. Spodbuditi želijo interes tako zasebnih lastni-kov kakor neposrednih proizvajalcev in so v programu 12 točk preobrazbe dežele predvide-li tudi delitev 20 % čistega dobička med de-lavce. Delovni teden traja 48 ur. Nekaj ukre-pov so sprejeli tudi za zaščito mladine: pred izpolnjenim 12-im letom se ni mogoče zaposli-ti, mlajši od 16 let pa ne smejo delati ponoči.

Nafta je iransko največje bogastvo, čeprav ga v glavnem izkoriščajo tuje družbe. Leta 1970 so načrpali skupno 185 milijonov ton nafte in proizvodnja neprestano intenzivno narašča. Naj-starejša vrtina Sulejmani, ki so jo odprli pred 60 leti, še vedno na leto natoči 5 milijonov t surove nafte! Največji naftni proizvajalec v Iranu je Oil Consortium, v katerem so združe-ne številne svetovno znane firme. Od tega kon-zorcija je država v letu 1968/69 (njihovo leto se začne 21. marca) dobila 850 milij. dolar-jev dohodka, leto pozneje pa že 1 004 milij. dolarjev dohodka in še 85 milij. \$ brezobrest-nega kredita. Nafta tako zagotavlja 58 % sredstev za realizacijo 4. petletnega razvojne-ga načrta Irana. Poleg Oil Consortioma so v Ir-anu še druge družbe (IPAC s 5 milij. t proiz-vodnje, Lavan s 6 milij. t, SIRIP 1,5 milij. t in IMINICO 1 milij. t), leta 1969 pa je iran-ska nacionalna komisija prodala novo koncesijo t.i. Malem konzorciju (s francosko, špansko, belgijsko in avstrijsko družbo).

Leta 1964 so osnovali tudi nacionalno naftno družbo NIPC, katere naloga je usmerjati raz-iskovanja in zagotoviti razvoj nacionalne proiz-vodnje in predelave nafte. Vse pomembnejše po-staja tudi izkoriščanje zemeljskega plina: vsak dan ga že sedaj lahko pridobijo 85 milij. m³, toda za domačo potrošnjo ga sedaj potrebujejo le 15 % te količine. Da ne bi plin zaman go-rel, skušajo z gradnjo plinovodov zagotoviti trajno prodajo tega vira. Zdaj gradijo 1000 km dolg plinovod do Sovjetske zveze (stal bo oko-li 700 milij. \$). Da bi povečali izvoz nafte pa želijo prodreti prav do Srednje Evrope. Na-črtujejo gradnjo 1 700 km dolgega naftovoda od Ahvaza v Iranu do Iskenderuma v Sredozem-lju, ki bo letno transportiral okoli 50 milij. t nafte. Milijardna investicija za ta naftovod bi se še prej obrestovala, če bi - kar predlagajo - od naše jadranske obale za naše potrebe in za še nekatere srednjeevropske države (Madžarsko, ČSSR, Poljsko) zgradili naftovod s kapaciteto

20 milij. t letno. Oba naftovoda pa bi povežala tankerska flota. Sicer pa v Iranu vsestransko razvijajo proizvodnjo in predelavo nafte. Tako bodo samo na otoku Lavan v Perzijskem zalivu v 10 letih investirali okoli 1 milijardo \$ (leta 1970 so investirali 126 milij. \$). Pri teh delih sodelujejo tudi nekatera naša podjetja. Tuje družbe pa investirajo na otoku Kharg in v gradnjo močne tankerske flote. Pomembna industrija pa že deluje. V Širazu pridobivajo iz plina 55 000 t uree in 24 000 t amonij nitrata letno. V Sbadanu, kjer je ena največjih rafinerij sploh, so investirali v novo petrokemično industrijo 33 milijonov \$ in proizvajajo 24 000 t kavstične sode, 12 000 t etilena, 15 000 t propilena, 20 000 t polivinilne mase in še druge proizvode. Na otoku Khargu proizvaja industrija žveplo in še kaj. Eden največjih pa bo petrokemični kombinat Shahpour (50 % ameriškega kapitala), ki ga že gradijo (doslej so investirali 350 milij. \$) in bo proizvajal žveplo, amonijak, ureo, fosforne kisline, fosfatna gnojila itn. Sicer pa so uveljavili princip: dežela, ki kupuje iransko nafto, ima vsa vrata odprta za tesno sodelovanje z Iranom.

Veliko je tudi rudno bogastvo te dežele. Izkoriščajo že svinec in cink, baker, krom, mangan in v manjšem obsegu še nekatere druge kovine in rudnine. K raziskovalnim delom so povabili vrsto geoloških in rudarskih ekip iz raznih dežel. Tudi pri izkoriščanju rud dajo koncesije mešanim družbam, ki imajo najmanj 51 % domačega in največ 49 % tujega kapitala. Toda večje komplekse so rezervirali za razvoj nacionalnega gospodarstva: tam so bogata rudišča bakra, svinca in cinka, antimona, kaolina in drugo. Predvidevajo, da bo v desetih letih Iran od rudarstva dobival letno novo milijardo \$ dohodka. Največ rudnega bogastva je v provinci Kerman; odprli so že več rudnikov, a izkoriščanje bakra (ruda vsebuje več kot 5 % kovine) in kroma obeta morda največ. Pri raziskovanju rudišč v Iranu sodeluje tudi vrsta naših strokovnjakov, inštitutov in podjetij, med katerimi so Inštitut za geološka in rudarska raziskovanja ter Inštitut za proučevanje nuklearnih in drugih surovin iz Beograda, Metalurški projektantski zavod in več naših velikih metalurških podjetij (Bor, Trepča) itn. Sprejeli so obsežna geološka raziskovanja (izdelavo kart, geokemične raziskave, odkopavanja in vrtanja) in pripravljajo projekte za razvoj rudarstva in metalurgije.

Iz povedanega moremo povzeti, da Iran zavzeto razvija energetiko in rudarstvo, oboje pa naravnost narekuje tudi intenzivnejšo industrializacijo. Leta 1966 je bilo v industriji 340.000 zaposlenih, pri čemer so šteti tudi vsi drobni (obrtni-

ški) obrati do 3 zaposlenih oseb. V tovarnah, ki imajo vsaj 50 delavcev, je zaposlenih komaj nekaj nad 100.000, od teh polovico v tekstilni stroki. Potem pa so na vrsti avtomobilske montažne tovarne, tobačna industrija, proizvodnja hladilnikov in bojlerjev, opekarne in cementarne, oljarne itd. Toda že so na poti industrializacije: v letu 1969 so odprli 66 novih podjetij, največ spet v avtomobilski in tekstilni stroki. Spoznati pa je mogoče nekatere značilnosti: država prevzema skrb za razvoj osnovne industrije, domačemu in tujemu kapitalu pa prepušča pobude v predelovalni industriji. Vsaka nova tovarna, ki jo projektirajo in grade, mora do 60 % proizvodnje nameniti za izvoz. Licence praviloma kupujejo od najboljših firm. Tako srečujemo v avtomobilski proizvodnji znamke Mercedes, Citroën, Fiat, Leyland, Deutz idr. Kemično industrijo grade po ameriških licencah, prav tako gospodinjske stroje. V razvoju industrije se poleg ameriške tehnologije uveljavlja še angleška, nemška, japonska, sovjetska, romunska itn. V strukturi tujih privatnih investicij (po podatkih za obdobje 1957-1969) je polovico kapitala ameriškega, desetina angleškega, pomembnejši je še nemški delež, potem pa so na vrsti druge industrijsko razvite države. Znatne kredite so za razvoj Irana dale tudi socialistične države - ZSSR, ČSSR, Romunija (skupno za okoli 1 milijardo dolarjev). Gradijo metalurške obrate, strojne tovarne, industrijo traktorjev in dizelskih motorjev, elektrarne in plinovode, mostove in silose. Seveda dežele, ki dajejo kredite, dajejo tudi tehnologijo in tehniko, a ta ni z današnjega vidika razvoja vsa najmodernejša. Zato ima del iranske industrije težave z izvozom; stimulirajo ga s premijami, z usmerjanjem na tržišču. Iran, Turčija in Pakistan so sklenile regionalno zvezo, v kateri vidi Iran posebno ugodne pogoje za razvoj velike industrije, ki bo oskrbovala vse tri dežele in še dajala presežke za druga tržišča. Sodelujejo pa tudi z Afganistanom in Indijo.

Z gospodarskim razvojem se bo začela spreminjati tudi struktura zunanje trgovine. Sedaj daje tri četrtine iranskega izvoza nafta in že v prihodnjih letih bo pomembnejši delež imel izvoz plina. V vsem preostalem izvozu pa so pomembnejše le še preproge, deloma surovi bombaž, s prodajo kož, sadja, rib in kaviarja pa se seznam praktično izčrpa. Za izvoz že postajajo pomembnejši tudi minerali in sledili bodo industrijski proizvodi. Uvažajo pa dele za avtomobilsko proizvodnjo, umetna vlakna, metalurške in elektrotehnične proizvode, krmo in živila. Trgovinska bilanca je pozitivna. Razvoj industrije pa bo nedvomno že v prihodnjih

letih terjal večji uvoz surovin in montažnih delov, s čemer se bo poživljeni razvoj gospodarstva odražal tudi v zunanji trgovini.

Vsa ta razvijajoča se in programirana gospodarska dejavnost bo temeljiteje preobrazila strukturo dežele. V programu 12 točk je predvideno, da se bo v dveh desetletjih socialna struktura prebivalstva obrnila: od 70 % kmečkega na 70 % nekmečkega življa. Zato se program bele revolucije nanaša tudi na družbene dejavnosti.

Peta točka razglša za žene enake pravice kot moškim. Šesta točka predvideva široko akcijo izobraževanja, brez katere ne bo razvoja. Leta 1966 je bilo v Iranu 80 % nepismenega prebivalstva. Program poudarja pomen razvoja šol na podeželju. V letu 1967 so poslali na podeželje 38 000 učiteljev in drugih kadrov, ki naj se borijo za razvoj vasi. V šole so tisto leto vključili milijon mladine v starosti 6 do 15 let, okoli 500 000 odraslih in mladine pa je posečalo tečaje za opismenjevanje. Vsak vaški svet mora imeti koncepcijo razvoja tako za gospodarstvo kakor za prebivalstvo samo. Teh 38 000 delegatov t.i. "armade znanja", ki so odšli za določeno dobo na podeželje, skrbi tako za razvoj izobraževanja kakor za razvoj vasi po programih svetov. Seveda v Iranu razvijajo tudi druge stopnje izobraževanja, raziskovalno in znanstveno delo.

Podobno kakor prosvetljevanja prebivalstva so se lotili široke zdravstvene akcije. T.i. "armada higiene" je začela svojo akcijo že leta 1964. Do konca l. 1967 je delovalo že 1 515 zdravnikov in blizu 3 000 drugih medicinskih kadrov. Začeli so s cepljenjem, higienskimi urejanjem domov in celih vasi, z ustanavljanjem zdravstvenih baz na podeželju in z zobozdravstveno akcijo, čeprav v omejenem obsegu. Vso to aktivnost spremlja propaganda v tisku, radiu in televiziji. Začeli so obnavljati tradicionalno domačo obrt, in vplivati na spreminjanje odnosov med ljudmi, za kar so seve podlaga novi produkcijski odnosi, enakopravnost prebivalstva in poudarjena odgovornost staršev za vzgojo in delo otrok. Eno osnovnih vprašanj Irana je voda. Razumljivo, za puščavsko deželo, ki se dinamično razvija in preobraža, postaja skrb za vodo osnovna naloga, od katere so odvisne druge akcije za izboljšanje življenja na vasi in v mestih. Skrbneje bodo morali koristiti obstoječe vodne vire; mesta in vasi so neposredno odvisna od irigacij in melioracij dolin in kotlin. Okoli 170 milijard m³ vode bodo rabili za namakanje praktično vseh kmetijskih površin, to pa pomeni zgraditev mnogih jezov in drugih vodnih naprav.

Ob vsem tem se spreminjajo tudi gradnje in konstrukcije zgradb. Skoraj vse zgradbe v deželi so nizke, ker je Iran dežela potresov. Šele sedaj so tudi v Teheranu začeli graditi visoke in potresno varne zgradbe. Na splošno pa so sprejeli nekaj zelo koristnih ukrepov. Teheran je pred 25 leti imel 350 000 prebivalcev, zdaj pa jih šteje 3,5 milijona. Toda na obiskovalca naredi lep, malone povsem evropski vtis kljub razširjeni nizki gradnji. Zelo čist je in da bi ga očuvali pred onesnaženjem so med drugim prepovedali uporabo motornih dizelskih vozil. Tudi industrije ne dovolijo več graditi v glavnem mestu, ki se širi po veliki kotlini pod obronki Elbrusa. Industrijo so usmerili v Isfahan, Širaz, Kermanšah, Mešet, Abadan in Banderabas. Zelo preudarno je, da izdelavo vsestranskih načrtov za ureditev celih kompleksov in pokrajin (regij, od t.i. "master plana" do realizacije) zaupajo posameznim deželam. Manj bo negativnih posledic zaradi različnih koncepcij in vplivov posameznih dežel kakor pa, če bi parcialno zaupali izdelavo posameznih načrtov in vsakemu interesentu dovolili da le po svoji potrebi ali interesu vpliva na okolje. Iz takšne koncepcije se oblikuje njihovo urbanistično programiranje in kompleksno obravnavanje problemov mest in vasi. Sicer pa grade tudi v mestih načrtno: najprej komunalno uredijo prostor, nato ga obzidajo in grade, ko je vse urejeno.

Iran bi lahko označili za odprto deželo. V njej je sicer posebna politična ureditev in vsem gibanjem ni dano mesto v legalnem političnem življenju. Toda v tej dinamiki in programu "bele revolucije" imajo načrtano svojo perspektivo. V Iranu se srečujejo različni interesi. Oprta na lastne dobre vire se je država usmerila na pot samostojnega razvoja, čeprav z angažiranjem in iniciativo tujega kapitala, ki naj ji zagotovi ugodno mesto v tem delu sveta. Tuji kapital je zaščiten (pravica do odvajanja profita in reinvestiranja, pravica repatricije ob poteku pogodbe), a postavljen v vlogo, da z deležem do 49 % aktivira domači kapital in gospodarstvo usmeri na svetovni trg. Nova podjetja so do 5 let oproščena davčin, izvoz stimulirajo, razvoj zaželenih strok pa usmerjajo s kreditno politiko. Iran se želi otresti CENTO pakta. Že od l. 1962 razvijajo omenjeno regionalno sodelovanje Turčija-Iran-Pakistan. Imajo 17 komisij za razvoj Irana in gradijo tovarne za potrebe vseh treh dežel. Doslej je pripravljenih 55 projektov: država, v kateri se bo gradila tovarna, mora zagotoviti 80 % kapitala, drugi dve državi pa po 10 %. V tem pogledu ima Iran nedvomno prednost. Turčija naj bi zvezi posebej odpirala pot v Evropo, Pakistan pa je pomembno tržišče, ki

se širi še na druge dežele Azije. Iran naj bi zato postal tudi pomembna tranzitna dežela. Ustanavljajo velike špedicije skupno z evropskimi državami in razvijajo kontejnerski sistem transporta. Tri povezane države skupno urejajo ladijske in letalske linije, gradijo letališča in luke.

Letna stopnja gospodarske rasti znaša okoli 9 ali 10 %. Zdaj v Iranu uresničujejo 4. petletni plan razvoja (1968-72), toda že imajo izdelan 5. plan, ki nakazuje še intenzivnejši razvoj v kmetijstvu (Kuzistan posebno), v rudarstvu (provinca Kerman) in industriji ob Perzijskem zalivu in v nashetih mestih. V obdobju 1961 do 1968 se je narodni dohodek na prebivalca dvignil od 193 na 271 $\text{\$}$, leta 1969 je znašal 307 $\text{\$/preb.}$ in za leto 1970 ga cenijo na 330 $\text{\$/preb.}$

Sodelovanje Jugoslavije in Irana je dobro. V Iranu je precej naših strokovnjakov in tudi gospodarskih predstavnikov, delajo pa tudi v mednarodnih organizacijah in nekaj so jih prevzele razne družbe (iranske in tuje). S kupovanjem nafte bi lahko povečali trgovinsko menjavo, toda bodočnost je predvsem v proizvodni in tehnološki kooperaciji (kmetijstvo, gozdarstvo, rudarstvo, industrija, ladjedelništvo, promet) in znanstvenem sodelovanju. To sodelovanje pa je treba snovati sedaj in prav gotovo imamo za to pogoje tudi v ostri mednarodni konkurenci. Rezervacij licenc in terenov seveda ni. Znanost in gospodarstvo morata voziti na istem tiru in po skupnem voznem redu.

Kontejnnerski promet

Gospodarstvo v svetu je že od nekdaj zahtevalo od transporta, da racionalizira svoje storitve in s tem znižuje prevozne stroške. Vedno glasnejše so bile zahteve, da se prevoz pospeši, da se ukinejo prekladanja in medpotna skladiščenja blaga ter čakanja blaga na prometnih križiščih. Vse te zahteve so pripeljale do modernizacije prometa, to je do kombiniranega prometa s kontejnerji. Prvi zametki kontejnerskega prometa so vezani na korejsko vojno v letih 1950-1953. Spričo velikih potreb ameriške vojske stari način transporta orožja, hrane, mesnih in ribjih konzerv, obutve, obleke, nafte itd. ni mogel zadostiti potrebam. Zato so se odločili za nov način prevoza "od hiše do hiše". To pomeni transport neposredno od proizvajalca do potrošnika.

Kontejner je v bistvu velik zaboj, izdelan iz jekla, lahke kovine ali iz umetne mase, vendar tako stabilen, da jih je mogoče nakladati enega na drugega v več plasti. Beseda angleškega izvora container pomeni posodo, glagol to contain pa vsebovati. V slovenščini za zdaj ni primerne izraza za ta pojem, zato smo prevzeli izraz iz angleščine. Kontejner za mednarodni promet ima naslednje mere: širina 2 435 mm, višina 2 435 mm in dolžina 12 190 mm. Volumen kontejnerja je 72,28 m³.

Upravljanje je pri kontejnerskem prometu naslednje: kontejner naloži-napolni eden ali več proizvajalcev, se zapečati, ocarini itd. ter ga odpravijo v namembni kraj s kateremkoli prevoznim sredstvom, največkrat v kombiniranem prometu cesta-železnica-ladja ali celo z letalom. Osnovne prednosti te tehnike so hiter in varen transport, znatni prihranki pri embalaži, prihranki pri nakladanjih, prekladanjih in razkladanjih. S sodobnimi prekladalnimi sredstvi se da posamezni kontejner preložiti v dveh do treh minutah. Pri ladijskem prometu se doseže do sedemkrat večji učinek pri prevozu, kar seveda znatno zniža prevozne stroške. Kontejnerska ladja z 18 000 BRT nosilnosti naloži do 700 kontejnerjev; to se pravi, da je mogoče ladjo nalo-

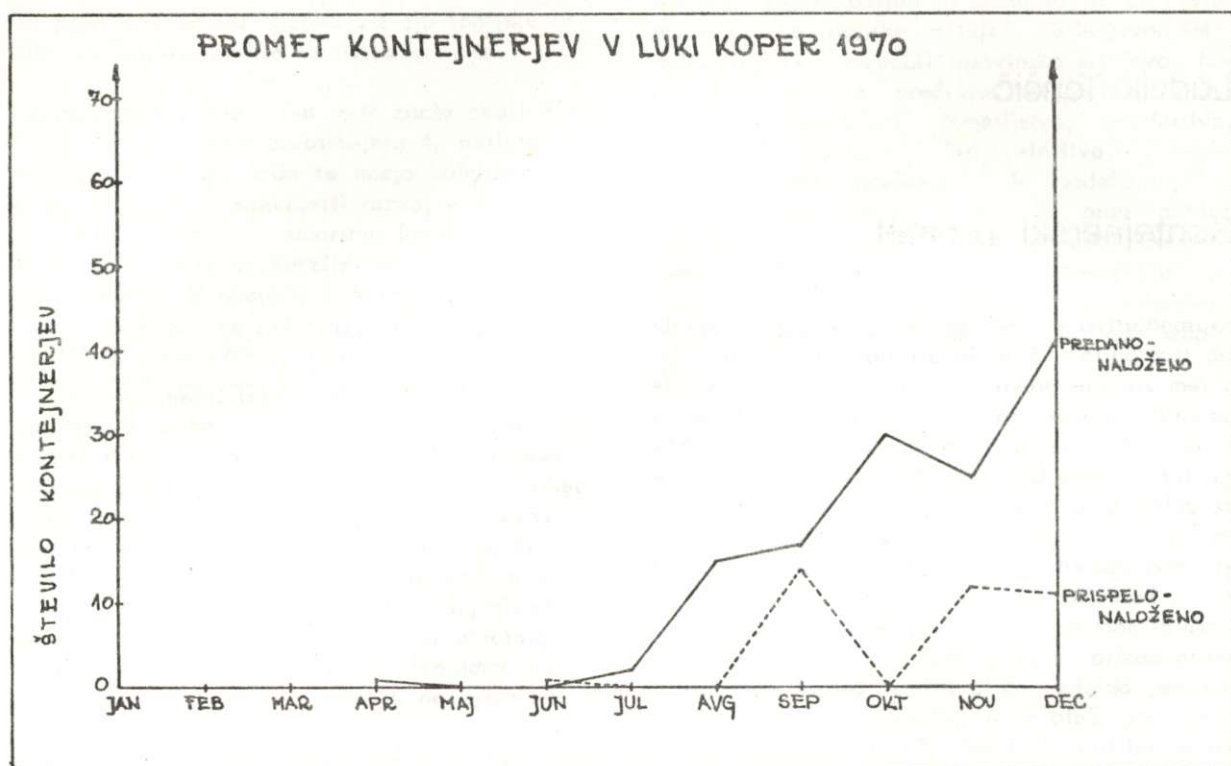
žiti največ v 35 urah.

Kontejnnerski promet med različnimi oblikami transporta še najbolje ustreza industriji, ker ni prekladanja in kar močno poceni industrijske izdelke. Norveški inštitut za raziskavo pomorstva je izračunal, da znašajo stroški ladje za prevoz in pretovor konvencionalno pakiranega blaga v povprečju 27,10 dolarja za tono, v kontejnerjih pa 17,15 dolarja. Tarifa luke Koper za pretovor in začasno skladiščenje znaša v navadni embalaži 38 din za tono, v 20 tonskem kontejnerju pa 28 din.

V Evropi se je kontejnerski promet pojavil šele 1966. leta. Evropska prometna politika se je že prilagodila kontejnerizaciji. Že peto leto potem, ko so sprejeli moderni način tega prevoza, se je promet tako povečal, da je presegel vsa pričakovanja. Povečal se je zlasti čezmorski severnoatlantski promet, kjer več kot 300 ladij prevažajo blago v kontejnerjih. Vodilne so ZDA, VB in ZRN. Konec 1967. leta so ustanovili mednarodno družbo za prevoz blaga v kontejnerjih "INTERCONTAINER" s sedežem v Baslu. Danes šteje ta družba že 19 članic (v Evropi). Skupnost Jugoslovanskih železnic v Beogradu se je vključila vanjo 1. julija 1969.

Država	Kontejnnerske ladje	Polkontejnerske ladje
VB	65	1
ZRN	55	76
Švedska	5	11
Norveška	7	4
Francija	5	2
Nizozemska	8	7
Danska	8	3
Finska	-	11
Belgija	5	-
Španija	7	2

Iz podatkov je razvidno, kakšen razvoj je dosegel kontejnerski promet v državah, ki se zavedajo, kolikšnega pomena je modernizacija prevoza.

S kontejnerji je moč prevažati nafto in vse tekočine, različne kmetijske pridelke, industrijske proizvode, surovine, pohištvo, obutev in obleko, industrijske in gospodinjne stroje itd. Kontejnerji so lahko prirejeni tudi kot veliki hladilniki za prevoz hitro pokvarljivega blaga, ki ga ni treba posebej pakirati.

Vendar so tudi pri tem prometu težave. Posamezni kontejner stane 20 000,00 din, medtem ko ladje, ki so izdelane posebej za kontejnerski promet niso nič cenejše od običajnih; stare ladje pa se tudi ne da povsem preurediti za kontejnerski promet. Poleg tega je treba poskrbeti, da so kontejnerji polni v obeh straneh, sicer kontejnerske ladje niso donosne. V zahodni Evropi stane dolžinski meter obale za kontejnerski promet približno 350.000 din. Tu je vračunan terminal (kontejnerska postaja) z vso ustrežno mehanizacijo ter cestni in železniški priključki. Mostno dvigalo stane na primer 1,3 milijona din. Za posamezni privez se računa približno 200 m obale in je za celotno investicijo potrebnih 70 milijonov din. Luka za kontejnerski promet je donosna le, če ima najmanj 2 milijona

ton kontejniziranega blaga na leto. Pri nas pa imamo kar dva začasna terminala, prvega v Koperu in drugega na Reki. Zato ni smiselno investirati na oba kraja, ker obe luki še dolgo ne bosta imeli dovolj kontejnerskega prometa za donosni promet. Poleg tega je treba imeti za vsak dolžinski meter obale 300 m² terminala ali 60.000 m² za posamezni privez. Za 2 milijona ton prometa pa en sam privez ne zadošča, zato je treba kontejnersko luko izbrati tam, kjer je dovolj prostora. To pa ni vse. Infrastrukturni objekti morajo omogočati sproti odvoz in dovoz kontejnerjev. Izkazalo se je, da prevoz večjega števila kontejnerjev zmore le železnica, zato bi bila modernizacija naših železnic nujno potrebna. Prilagoditi je treba vagone in kamione, urediti ustrezna mesta oziroma terminale v notranjosti. Naš promet precej zaostaja v transportni tehniki, zato si tudi dveh kontejnerskih pristanišč ne moremo privoščiti, tem manj, ker je Sredozemlje izven glavnih tokov kontejnerskega prometa.

Kontejnerski promet zahteva torej velike investicije, ki jih posamezna luka ne zmore. Do-

kler se kontejnerski promet ne razvije in sklene, komaj opravičuje razmeroma visoke naložbe.

Pri nas je vse premalo storjenega glede modernizacije transporta, zato nam grozi osamitev pri mednarodnih prevozih blaga. Naše železnice zdaj še niso sposobne za večji prevoz kontejnerjev, še manj pa ceste. V zahodnih evropskih državah so že dokazali, da cestni prevoz ne more imeti odločujoče vloge v kontejnerskem prometu, ker velikopotezni promet s kontejnerji ne more potekati po cestah. Pri nas pa je celo

tako, da poteka kontejnerski promet 75 % po cesti in 25 % po železnici, namesto da bi bilo nasprotno. Od 1. januarja do 1. decembra 1970 so v Jugoslaviji prepeljali 1 040 kontejnerjev, od tega po železnici 255 kontejnerjev, po cesti pa 785. V zahodnih evropskih državah se glavni kontejnerski promet odvija po železnici, medtem ko prevažajo kontejnerje po cesti le dopolnilno. Železnica prevaži pri tem kontejnerje na daljše proge, cestna prevozna podjetja pa na krajše razdalje.

Promet kontejnerjev v luki Koper 1970

Mesec		J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	Skupaj
Prodano	naloženo	-	-	-	1	-	-	2	15	17	30	25	41	130
	prazno	-	-	-	-	-	1	-	-	9	-	28	33	72
Prispelo	naloženo	-	-	-	-	-	1	-	-	14	-	12	11	38
	prazno	-	-	-	1	-	-	2	15	20	27	47	62	174
SKUPAJ		-	-	-	2	-	2	4	30	60	57	112	147	414

Novembra 1970 je v Ljubljani uredila železnica začasni kontejnerski terminal, namenjen predvsem blagu, ki ga odpravljajo v ZDA. Železnica bo kontejnerje dovažala ali odvažala po cesti v sodelovanju s podjetjem Ljubljana - transport. Začasna terminala v Kopru in na Reki tudi še ni sta stara leto dni.

Podjetji "ITAS" iz Kočevja in "VOZILA" iz Nove Gorice sta že začeli izdelovati kontejnerske nosilce in kontejnerske prikolice za cestni promet. Kmalu bo stekla tudi proizvodnja kontejnerskih vagonov v mariborski tovarni "BORIS KIDRIČ".

Leta 1968 smo po novem načinu izvozili v Ameriko 85 500 ton blaga. Zato se nakup kontejnerskih ladij za sedaj še ne izplača, saj bi tako ladjo lahko napolnili le enkrat na mesec. Zato bi kazalo na začetku kupiti polkontejnersko ladjo, ki lahko prevažata tudi konvencionalno pakirano blago. Seveda pa same kontejnerske ladje niso dovolj, če luka ni hkrati povezana z zaledjem z ustreznim prometnim sistemom. Kontejnerski promet je uspešen in donosen le, če ga razširimo po vsej državi. Ker pa ima ta oblika prometa vrsto posebnosti, terja tudi posebne okoliščine. Kontejnerski promet je donosen le, če so kontejnerji polni v obeh smereh. Samo občasen prevoz z manjšim številom kontejnerjev ni donosen. Za to obliko prometa so potrebne namreč ustrezne prekla-

dalne naprave v lukah in v železniških terminalih. Sploh je potrebna ustrezna infrastruktura za hiter prevoz od proizvajalca do potrošnika. Potrebno je nadalje pakiranje blaga v paletah itd.

Za Jugoslavijo bi kazalo usmeriti ves kontejnerski promet v eno samo luko, ki bi jo v ta namen ustrezno opremili. Sprva celo ta luka ne bi imela dovolj tovora za donosno obratovanje. Pri kontejnerski luki je treba še bolj kot pri klasičnem prometu upoštevati zmogljivost prometnih povezav z zaledjem, dosedanje naraščanje prometa, mikro in makropoložaj luke itd.

Ustrezne investicije, ki bi pospešile modernizacijo in racionalizacijo prometa ter kontejnerskega načina prevoza bi bila nedvomno koristne tudi pri nas. Tuje izkušnje pa narekujejo previdnost. Angleži in Francozi so npr. zbrali in vložili precejšnja sredstva ter zgradili na vsaki strani Rokavskega preliva ustrezen terminal in vso potrebno infrastrukturo za medsebojni kontejnerski promet. Promet na tej liniji pa je premalo donosen in so jo morali skrčiti. Nasprotno pa zelo dobro uspeva kontejnerski promet na daljše razdalje. Tako je npr. na redni liniji Velika Britanija - Avstralija devet kontejnerskih ladij, prej pa je bilo potrebnih 39 navadnih ladij. To je seveda pocenilo prevoz skoraj za tretjino. Na severno atlantski poti med Evropo in Severno

Ameriko prevažajo danes že 40 % vsega tovora s kontejnerskimi ladjami.

Zato bi bilo treba pri nas dobro premisliti, preden se odločimo za luko, ki bi jo uredili za kontejnerski promet. Predvsem je treba premisliti o obsegu prometa, o ustreznih terminalih v zaladju, o železniških progah, ki jih je treba modernizirati, o številu kontejnerjev, o potencialnih uporabnikih itd. Za to in drugo so seveda po-

trebne pretehtane študije, zlasti še, ker nas izkušnje uče, da že uvajanje paletiziranega prometa pri nas ni zaživel, ker ni bilo ustrezno pripravljeno.

Viri:

Članki o kontejnerskem prometu, *Gospodarski vestnik*, Lj. 1970. Posvetovanje o problemih integralnega transporta (tipkopolis), Ljubljana 1970.

Kraški izviri v hidrogeologiji

Izviri se v kraškem svetu odlikujejo po drugačnih značilnostih kakor izviri v neprepustnem svetu. V neprepustnem zemljišču so izviri visoko v pobočjih, kraške vode pa se pojavljajo pretežno na vznožju vzpetin, na lokalnih erozijskih osnovah. Prav tako so kraške vode značilne po tem, da pogosto že kmalu za izvirom ženejo mlin ali žago, kar priča, da imajo velike vodne količine. Izvire s kraškim zaledjem lahko določamo zato že kar na dobri topografski karti ustreznega merila.

Vodo zbirajo plasti prepokanega in bolj ali manj zakraselega apnenca ali dolomita. Struktura zaledja odloča o načinu pojavljanja vode na površju; včasih so v zaledju večje gmote pretrega apnenca, ponekod pa se voda zbira le v nekaj metrov debeli plasti apnenca ali apnenčeve breče (npr. v Šavrinih), ki je med manj prepustnimi plastmi in se izteka na najnižji točki tega pasu.

Povrh tega je za izvire na krasu značilno hitro in veliko nihanje vodne količine, ki je odvisno od suše in deževja med letom. Tako je npr. z izvirom Ljuta v Boki Kotorski, ki lahko presahne, ali pa poveča pretok na 170 - 300 m³/sek, pretok Bune pri Mostarju pa je v odnosu 1 : 1700 z minimalnim pretokom 0,1 m³/sek. Pretok izvira pri Dubrovniku niha med 0,02 in 60,00 m³/sek, pretok izvira Jadro pri Splitu pa med 3 in 30 m³/sek (Dukić, 1959; Belgrade Meeting of the LAH, 1963). Tudi v Sloveniji so izviri s takimi značilnostmi. Naj omenimo le nekatere: po doslej opravljenih meritvah pretokov niha vodna količina v izviru Hubelj pri Ajdovščini med 0,60 do 55 m³/sek, (D. Novak, 1970), Timava pri Devinu med 10,0 do 138,9 m³, Unice v Planinski jami med 0,1 do 80 in Malenšice pri Planini med 1,4 do 40 m³/sek. Primerov pa je še več.

Nadaljnja značilnost teh izvirov je razmeroma stalna temperatura in stalna kemična sestava ter razmeroma majhna motnost vode. Izviri iz kraša ne prinašajo večjih količin in debelejšega

materiala, kljub temu pa se po deževju pogosto skalijo.

Klasifikacije kraških podzemeljskih voda, ki se pojavljajo na površju, so številne. Upoštevajo mehanizem izvira, geološke, morfološke, hidrološke in klimatske činitelje, ki omogočajo, da se podzemeljske vode pojavijo na površju in ki odločajo o režimu izvira. Izvire lahko klasificiramo še po količini, poreklu vode, po kemizmu itd., vendar nobena od teh klasifikacij ne zajame vseh dejavnikov in vseh pogojev za pojavljanje kraške vode na površju.

Glede na način, kako se voda pojavlja na površju, moremo razdeliti izvire na kraškem območju v naslednje skupine:

1. Studenci; z manjšo vodno količino (do 5 l/sek) in ožjim napajalnim območjem. Navadno se pojavljajo po razpokah na manj prepustnih plasteh apnenca, fliša ali kot iztok z območja viseče kraške podzemeljske vode. Pogostoma popolnoma presahnejo.
2. Močila (angl. seepage) dajejo le zelo majhno količino (do 0,5 l/sek) vode, ki se pojavlja difuzno na širokem območju. Pojavljajo se na manj prepustnih plasteh, navadno na dolomitih. Dokazujejo lokalno območje manj izdatne talne vode v razpokanem dolomitu, grušču itd.
3. Obrhi (angl. Karst Spring, Vauclosian Spring, nem. Karstquelle) so pravi izviri, iz katerih voda izteka v strnjenem toku. Pojavlja se iz sifona, ki je bolj ali manj globok, v enotnem tolmunu, iz katerega takoj teče domala prava reka. Odtok precej niha. Ti izviri so lahko subarteški, kjer voda prebija tanko, manj prepustno krovno plast v dnu doline. Primeri obrhov so izviri Ljublanice, Kolpe, Lipenjščice in Stržena na Cerkniskem polju.

Sicer pa so tipični obrhi razmeroma redki.

4. Kroke (angl. Resurgence, nem. Krastquelle,, so nasprotno pogostnejše, kjer se pojavlja voda iz številnih razpok z veliko silo in izdatnejšo vodno količino. Voda se navadno zbere v enoten tolmun in za tem odteka dalje. Taka "vretja" so značilna na Cerkniškem polju; značilen je izvir Kamniške Bistrice itd.

J. Petrovič in N. Milojevič (1968) združujeta gornje skupine v eno skupino velikih ali vokalških izvirov, pri čemer pa so gornje značilnosti izvirov v krasu preveč posplošene.

5. Zaganjalke (angl. Intermittent Spring, nem. Intermitierende quelle). Vodna količina se več ali manj ritmično spreminja, deloma v odvisnosti od vodne gladine in splošnih vremenskih razmer. Mehanizem tega tipa izvirov še ni povsem preučen. Primeri zanje so Minutnik v Gorjancih, Lintvern pri Vrhniki, Zaganjalca pri Cerknem itd. (D. Novak, 1967).
6. Jamski izviri (nem. Höhlenquelle) so značilni za nekatera kraška polja. Voda se kot reka pojavlja iz podzemelske jame, ki je ob toku bolj ali manj dostopna. Ponekod je dostopna v vsej dolžini (n.pr. Planinska jama - izvir Unice).
7. Vrulje ali podmorski izviri (nem. Grundquelle) odvajajo vodo, ki priteka deloma sifonsko ali arteško. Pretočne količine so manjše. Bariero, ki preprečuje normalno iztekanje vode, sestavljajo manj prepustne plasti. Voda izvira pod morjem oziroma pod gladino jezera ali reke tudi zaradi posebne oblikovanosti podzemelske poti.
8. Estavele, ki so po svoji hidrogeološki funkciji posebnost kraškega sveta. To so izviri, ki so pri upadanju vodostaja tudi požiralniki.

Pri vseh teh skupinah opazamo poleg stalnih tudi občasne izvire; tudi pri teh se pretok spreminja skladno s padavinskimi razmerami.

Pri opisovanju kraških izvirov omenjata J. Petrovič (1968) in N. Milojevič (1968) še posebno skupino slan in polslanih izvirov ob morski obali, pri katerih se sladka voda meša s slano.

Glede na hidrogeološke kriterije je važna klasifikacija izvirov po načinu gibanja vode. B. Stepanovič pravi: "Osnovna in naravna klasifikacija izvirov je lahko le hidrogeološka, taka, ki ima osnovo v mehanizmu vode v zaledju, ki napaja izvor in določa tudi to,

kar običajno imenujemo mehanizem izvira". (R. Djurovič, 1963).

Glede na način, kako se pojavlja voda, lahko delimo izvire v krasu še po naslednjih kriterijih (R. Djurovič, l.c):

- Glede na to, kako se pojavlja voda iz kolektorja - neposredno ali skozi pokrov, ki leži prek kolektorja:
 - primarni izviri,
 - sekundarni
- Glede na strukturo zaledja in na način pojavljanja vode:
 - difuzne izvire; razbito, neenotno pojavljanje vode,
 - strnjene, prave izvire, v katerih se voda pojavlja v enotnem curku ali toku
- Glede na obliko in lego podzemelske vode; če je ta pod pritiskom ali teče prosto gravitacijsko:
 - gravitacijski izviri,
 - arteški
- Glede na to, kako visoko leži izvir nad vodo v zaledju; če je večji del kolektorja pod nivojem izvira ali nad njim. Kjer se skozi izvir pretaka voda iz kolektorja gravitacijsko, so bodisi
 - drenažni izviri,
 - prelivni izviri; pri teh se preliva voda iz kolektorja, ki je pod nivojem izvira, prek bariere (neprepustnih plasti).

Po B. Stepanoviču (1962) delimo izvire:

A. Izviri s hidravličnim mehanizmom	
gravitacijski	arteški
drenažni	prelivni
B. Izviri s hidrokemičnim mehanizmom	
- voda se dviga z dvigajočim se tokom plina (gas lift);	
- voda se dviga zaradi pritiska plina (gas pressure)	

Med gravitacijskimi izviri so še ascendentni in descendentni izviri. Descendentni so tisti, kjer priteka voda s površine padavinskega območja in se v zaledju ne akumulira. V kompaktnih kamninah priteka voda po razpokah in špranjah v manjših ali večjih curkih.

Ascendentni izviri pa so tisti, pri katerih priteka voda s površja do nivoja lokalne erozijske baze in se za tem vrača tako, da se praktično vse do izvira ne akumulira v zaledju. Taki izviri se javljajo navadno na dnu in vzdolž večjih prelomnih con, ki vodo zbirajo in prevajajo, ni pa možnosti za večjo akumulacijo. Te vode imajo tudi značilne fizikalno-kemične lastnosti. V obeh primerih je možno tudi neposredno nadaljevanje enotnega podzemeljskega toka.

Tako meni tudi N. Milojević (1968), ki pa razlikuje med izviri v krasu posebej gravitacijske kot posebno skupino, med ostalimi pa prelivne, depresijske, kontaktne, barijerne in poklinske.

Zdi se mi potrebno ponovno poudariti, da izvire, ki so jih doslej v literaturi omenjali kot kraške izvire, predvsem glede na morfološke značilnosti in glede na kraško padavinsko območje, sodijo lahko le k pravim in gravitacijskim, bodisi ascendentnim ali descendentnim izvirov, povečini pa k drenažnim in glede na položaj tudi k prelivnim izvirov. Kajti "le prirodna klasifikacija omogoča, da se pojasnijo zakonitosti naravnih pojavov. Vsaka druga klasifikacija služi le za formalno sortiranje zaradi boljše preglednosti" (B. Stepanovič). Tako je lahko izraz "kraški izvir" le opisni pojem ne pa oznaka za razvrstitev vodnega objekta v prirodno sistematizacijo.

Ko proučujemo hidrogeološke značilnosti kraškega območja, je potrebno posebej poudariti značilnosti padavinskega zaledja in način podzemeljskega pretoka vode.

Kljub temu izviri na kraških tleh po funkciji niso drugačni od izvirov na "normalnem" zemljišču. Zato v sistematiki zanje tudi ni potrebe po posebni skupini.

To omenjam posebej zategadelj, da bi slednjič poenotili terminologijo in kriterije, ki jih pri raziskovanju na krasu uporabljamo v hidrogeologiji, geografiji, speleologiji itd.

LITERATURA

- Djurović, R., 1963
Hidrogeološka sistemizacija termomineralnih voda. Vesnik, III, ser. B., 5-66. Zavod za geol. i geof. istr. Beograd
- Dukić, D., 1959
Vode u Crnoj gori, V. kongres geografa Jugoslavije, Cetinje
- Liegeois, O.G.
Glossaire des Sciences Minerales F. S. B. Gemoloux
-Belgrade Meeting of LAH, Beograd
- Gams, I., Kunaver, J., Novak, D., Savnik, R., Jenko, F., 1962
Kraška terminologija, Geografski vestnik 34 115-137, Ljubljana
- Melik, A., 1963
Slovenija, 1/1, Slov. Matica, Ljubljana
- Milojević, N., 1968
Hidrogeologija, Zavod za izdavanje udžben. SR Srbije, Beograd
- Novak, D., 1967
Zaganjalke, Varstvo narave, V/15-28, Ljubljana
- Novak, D., 1970
Nekaj značilnosti izvira Hubelj, Nova proizvodnja, 1970/2-3, 78-79 Ljubljana
- Petrović, J., 1968
Osnovi speleologije, Zavod za izd. udž. Beograd
- Stepanovič, B., 1962
Principi opšte hidrogeologije. Zavod za geol. i geograf. istraživanja Beograd
- Trimmel, H., 1965
Speläologisches Fachwörterbuch. Akten des 3. Intern. Kongress für Spel. Bd. C., 1961, Wien

Jakob Medved

O izhodiščih za spreminjanje učnega načrta geografije v obvezni šoli

Preden se lotimo spreminjanja sedanjega učnega načrta za pouk geografije na osnovni šoli, moramo najprej ugotoviti vzroke, ki terjajo spremembo teh načrtov. Najprej moramo ugotoviti, kakšni smotri pogojujejo spremembo učnih načrtov in kaj hočemo s spremembo učnih načrtov doseči. Popolnoma si moramo biti na jasnem, zakaj spreminjamo učne načrte, kaj moramo spremeniti in kakšen naj bi bil bodoči učni načrt. Brez jasnih odgovorov na ta vprašanja ne moremo upati na uspešnost reforme. Pri tem pa ne smemo prezreti, da vsaka sprememba učnih načrtov povzroči tudi izredno velike materialne stroške (sprememba učbenikov), ki jih nosijo starši šoloobveznih otrok in deloma tudi družbena skupnost.

Oglejmo si problematiko ob posameznih vprašanjih.

ZAKAJ NAJ SPREMINJAMO UČNE NAČRTE?

Osnovni razlog za predvideno spremembo učnih načrtov geografije je lahko samo dejstvo, da le-ta ne ustreza splošnim učno-vzgojnim smotrom osnovne šole. Odprto pa je vprašanje, v čem ne ustreza. Ali so problematične vsebina, obseg ali razporeditev učne snovi? Na ta vprašanja sicer ne moremo dati objektivnih odgovorov, ker nimamo na voljo zaključkov ustreznih raziskav sedanjih razmer, lahko pa na osnovi lastnih izkušenj in opažanj povem osebno mnenje.

a) Vsebina učnih načrtov za pouk geografije v osnovni šoli v marsičem odraža delitev geografije na naravno ali fizično in na družbeno ali ekonomsko. (O tem vprašanju sem napisal krajši prispevek za Sodobno pedagogiko leta 1969, zato na tem mestu o tem ne razpravljam). Trenja med fizično in družbeno geografijo so se negativno odrazila tudi v učnih načrtih in naši šolski praksi, ter povzročajo, da geografija kot učni predmet ne nudi tistih vzgojnih in izobraževalnih vrednot, ki bi jih od nje lahko pričakovali. Delitev geografije na naravno in družbeno je v zadnjih desetletjih tako prevladala, da

smo pogosto ocenjevali učne načrte in učbenike po tem, koliko prostora posvečajo tej ali oni smeri in njihovim stranskim vejam. To ni prineslo koristi ne fizični in ne družbeni geografiji, še manj pa geografiji kot učno vzgojnemu predmetu. Negativne posledice so v glavnem naslednje:

- Težnja po paritetnem zastopstvu obeh glavnih smeri obče geografije in regionalne geografije povzroča natrpanost učnih načrtov in "predalčkasto" obravnavo učiva. Kakšne so posledice prenatrpanosti učnih načrtov, dobro ve vsak učitelj geografije. Iz podrobnih učnih načrtov lahko razberemo, da je za posamezne učne ure predvidena zelo obširna snov in da lahko le malo ur namenimo posploševanju, utrjevanju in ponavljanju.
- Stremljenje po enakem zastopstvu obeh glavnih smeri geografije se je omejilo predvsem na obseg snovi, manj pa na to, kako bi določena snov bila ne samo temeljni kamen za fizično ali družbenogeografsko znanje, temveč za geografsko znanje sploh. Posamezni element ali pojav pogosto ne iztrgamo iz celote samo zato in toliko, da si bi ga lahko podrobneje ogledali, dobiti o njem prave predstave in pojme, da bi lažje razumeli njegovo vlogo in pomen v geografskem okolju, temveč nam je taka obravnava največkrat še sama sebi namen. Pri tem pa ne smemo pozabiti tega, da posamezni element ali pojav največkrat obravnavamo samo s prikazom njegovih absolutnih vrednosti, brez tega, da bi ovrednotili njegov pomen v določenem prostoru in času. Taka obravnava naravnogeografskih elementov, lahko bi rekli iz "sferičnega vidika" je res najlažja, kajti absolutne vrednosti naravnogeografskih elementov se le zelo počasi ali pa nič ne spreminjajo, medtem ko se njihova relativna vrednost izredno naglo spreminja z družbeno-ekonomskim in tehničnim razvojem.

Učni načrt za 6. razred npr. pri obravnavi

Južne Evrope predvideva: "Skupne poteze Sredozemlja: podnebje (vetrovi; kopni, morski) vegetacija (kulturne terase, tipične rastline evropskega Sredozemlja, makija) mediteransko naselje". Učni načrt zahteva prikaz absolutnih vrednosti skupnih naravnogeografskih značilnosti Sredozemlja. Te vrednosti so več ali manj stalne, nespremenljive. Človek, ki živi v tem prostoru, pa te vrednosti vrednoti v skladu s stopnjo družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja, ki jo je dosegel. Pri tem pa so izredno velike razlike glede na čas in prostor. Sredozemsko podnebje ima verjetno že dolgo časa enake absolutne vrednosti, toda družbeno ekonomski razvoj v Evropi je te absolutne vrednosti drugače ovrednotil in s tem Sredozemlje spremenil v eno izmed najpomembnejših turističnih področij sveta.

-Slabost obstoječega učnega načrta je po mojem mnenju tudi v tem, da posveča premalo pozornosti resničnemu razumevanju temeljne učne snovi. Pri tem mislim na tista poglavja obče geografije, ki jih učenci morajo osvojiti pred obravnavanjem regionalne geografije. Pri tem so slabosti tako pri pojmi iz fizične kot pri pojmi iz družbene geografije. Res je, da je iz fizičnogeografskega kompleksa v učnem načrtu konkretno določeno, katere pojme moramo obravnavati, zato je stvar v tem, kako omogočiti, da si bodo učenci te pojme resnično osvojili. Iz družbenogeografskega kompleksa pa učni načrt ne predvideva nobenih obveznih temeljnih pojmov v okviru obče geografije, temveč naj bi se vsi pojmi obravnavali v sklopu regionalne geografije. Načelno je lahko ta rešitev pozitivna, toda nadroben pregled stvarnih razmer nam lahko zbudi tehtne pomisleke. Če preštudiramo nekaj podrobnih učnih načrtov od 3. do 8. razreda osnovne šole in učbenike za posamezne razrede ter podrobne učne priprave, lahko ugotovimo, da veliko večino temeljnih pojmov iz družbene geografije nikoli ne obravnavamo sistematično, temveč vedno le mimogrede, na hitro; zato si jih učenci lahko le spominsko osvoje, ne da bi imeli o tem pravilne zaznave, predstave in ne da bi jih pravilno razumeli.

-Slabost obstoječega učnega načrta vidim v tem, ko pravi "Pri regionalni geografiji orišemo najprej naravnogeografske in družbeno geografske značilnosti večjih enot" (Objave števil 1, 2, 3, 4 in 5, Leto XVII) Navedena zahteva, ki v določeni meri usmerja izhodišča in potek obravnave, je lahko v določenih pogledih zelo sporna. V tem je "uzakonjeno klasično zaporedje v obravnavi regij: lega, meje, velikost, oblika, relief, klima, vodovje, vegetacija, naselitev itd. Ta ustaljena analitična pot, ki so jo uvedli nemški geografi iz preteklega stoletja, je sicer lah-

ko zelo prijetna, ker zahteva najmanj napora. V bistvu je zelo podobna analizi stavčnih členov, razlika je le v tem, da pri analizi stavčnih členov začnemo vedno z najvažnejšim členom, t.j. povedkom; v našem primeru pa ni nujno, da se pomembnost ujema z zaporedjem. Če smo izbrali določeno metodično enoto, v okviru posamezne države ali v okviru skupine držav, smo jo izbrali na osnovi nekih vodilnih elementov, ki so nam služili kot kriteriji za klasifikacijo; s tem smo že ovrednotili vlogo in pomen posameznega elementa v okviru določene geografske regije. Vidiki za izbiro kriterijev za klasifikacijo pa so zelo različni, kot so različna idejna izhodišča. Obstoječi učni načrt po svoji idejni zasnovi (čeprav tega direktno ne določa) uveljavlja vrednosti posameznih fizičnogeografskih elementov kot kriterije za klasifikacijo (vertikalna in horizontalna členovitost, kamninska sestava, podnebne razmere itd.) ali pa rezultate součinkovanja različnih elementov fizičnogeografskega kompleksa (rastlinski pasovi). To niso geografske regije, temveč so fizično geografske regije. Če hočemo govoriti o geografskih regijah, moramo k fizičnogeografskim kriterijem pritegniti še družbenogeografske kriterije za klasifikacijo in na tej osnovi poiskati možnost za omejitev določenega področja. Če pa nadalje vztrajamo pri fizično-geografski in družbeno-geografski regionalizaciji, moramo jasno povedati, po kateri regionalizaciji bomo obravnavali regionalno geografijo v obvezni šoli.

Če bomo regionalno geografijo še nadalje obravnavali po ustaljeni šablona, se moramo sprijazniti z dejstvom, da povzroča ta šablona monotono obravnavo in da učitelja geografije ne navaja k temu, da se bi neprestano didaktično izpopolnjeval. Fizičnogeografski kriteriji za klasifikacijo spadajo med temeljno znanje. Absolutne vrednosti naravnih razmer so stalne ali pa se le zelo počasi spreminjajo, relativnega vrednotenja pa mu ni potrebno poznati; zato ni prisiljen, da bi se neprestano izobraževal in sledil razvoju. V tem je po mojem mnenju eden izmed razlogov za nastajanje "šolske" in "znanstvene" geografije.

Taka izhodišča pri obravnavi regionalne geografije vodijo tudi k hitremu zastaranju učnih načrtov. Oglejmo si kot primer, kaj določa dosedanja učni načrt za obravnavo Italije: "Italija-naravnogeografska oznaka. Značilnosti italijanskega gospodarstva; problemi energetike, pomanjkanje surovin, prenaseljenost in izseljevanje, socialni problemi. Turizem." Avtorji učnega načrta so v času, ko so pripravljali učni načrt, hoteli opozoriti na nekatere aktualne družbenogeograf-

ske probleme tistega časa. Družbenoekonomski razvoj zadnjih deset let je številnim elementom dal drugačno vrednost in s tem so lahko podani vzroki za drugačne procese v določeni regiji. Izseljavanje iz Italije močno nazaduje, uveljavljajo se celo nasprotno tendence, da se število italijanskih delavcev v tujini naglo manjša, narasča pa število naših izseljencev. Izhodišča učnega načrta pa morajo biti taka, da omogočajo in da učitelja navajajo k temu, da bo pouk življenjski in da bo resnično prikazoval sodobne procese in pojave v določeni pokrajini.

ZAKLJUČEK: Idejna izhodišča in vsebina učnih načrtov za pouk geografije v osnovni šoli morajo zagotoviti, da je geografija enoten učno-vzgojni predmet. Odpraviti morajo vse pizkuse enostranske obravnave ali vsiljevanja ene smeri na račun druge (fizične ali družbene). Temeljnim spoznanjem iz obče geografije je potrebno posvetiti mnogo več pozornosti in s tem omogočiti resnično razumevanje geografske učne snovi, ne pa graditi na pretežno spominskem osvajanju učiva. Odpraviti moramo zastarela izhodišča in tege forme pri obravnavi regionalne geografije ter stremeti k temu, da so možna različna izhodišča glede na različno vlogo in pomen posameznega dejavnika ali skupine dejavnikov v določenem prostoru in času.

b) Obseg in razporeditev učne snovi. Čeprav nam tudi za ta vprašanja manjkajo nadrobne raziskave, je verjetno več ali manj nesporno dejstvo, da je dosedanja učni načrt tako prenatrpan z učno snovjo, da otežkoča poglobljeno obravnavo učne snovi. Koncept moderne geografije stremi za kvalitetnim znanjem, to pa zahteva prevlado takih metod dela, kjer sta aktivna učitelj in učenec. Take metode pa zahtevajo več časa, zato je za dvig kvalitete pouka potrebno krčiti učno snov do tiste meje, kjer bo prevlada teh metod mogoča. Pri tem pa ne smemo pozabiti zahteve, ki smo jo postavili v prejšnjem poglavju, da je osnovnim spoznanjem potrebno posvetiti večjo pozornost. Na eni strani torej obstaja nujnost po krčitvi gradiva, na drugi strani pa po dodajanju, odnosno podrobnejši in bolj poglobljeni obravnavi posameznih temeljnih pojmov. Kako lahko rešimo ta protislovja?

Po mojem mnenju lahko pri krčenju učne snovi izhajamo samo iz splošnih smotrov in nalog, ki jih ima naš predmet pri skupnih naporih za dosego učno-vzgojnih smotrov obvezne šole. Ti smotri pa zahtevajo, da naj učenec aktivno sodeluje pri pouku in ne samo spominsko temveč predvsem razumsko osvaja gradivo. Torej morajo pri krčitvi učne snovi biti vodilni kriteriji, kako za-

gotoviti kvaliteto (kolikor je to s samim učnim načrtom sploh mogoče) in aktivno sodelovanje učencev, medtem ko sta lahko obseg in razporeditev snovi tista osnova, ki nam lahko to omogočata. Če bi lahko to tezo sprejeli, potem lahko z "odkrivanjem notranjih rezerv" rešujemo ta vprašanja. Oglejmo si nekatere možnosti:

- Temeljnim pojmom iz obče geografije bi lahko dali znatno več poudarka, če bi odpravili ciklično obravnavanje le-teh in poglobljanje v različnih razredih. Za ta predlog sem tudi zaradi tega, ker menim, da nikoli ni dovolj časa, da bi pri ponovnem "poglobljanju" snov lahko res bistveno poglobili. Zaradi tega je to poglobljanje le ponavljanje na več ali manj enakem nivoju. Vsak pojem iz obče geografije bi tako obravnavali samo enkrat, toda takrat toliko poglobljeno, da bi ustrezalo ciljem našega predmeta v splošno-izobraževalni obvezni šoli. Trdno sem prepričan, da je to mogoče ob smotrni izbiri in uporabi didaktičnih sredstev. Z odpravo cikličnega ponavljanja se bi sprostilo precejšnje število učnih ur, ki bi deloma omogočilo kvalitetnejšo obravnavo temeljnih pojmov iz obče geografije. V primeru, da se na posameznih razvojnih stopnjah zaradi pozabljanja pojavi pri določenih skupinah temeljnih pojmov tolikšne "praznine", da ni mogoča nadaljnja obravnavo snovi, bi to lahko nadomestili s posebnimi učnimi programi, kakor to uspešno delajo v drugih deželah.
- Iz učnih načrtov je potrebno črtati snov, ki je z vidika razvoja geografske znanosti že zastarela in nepotrebna ter snov, ki z vidika našega družbeno ekonomskega razvoja ne ustreza.
- Izredno velike možnosti nam nudi nesmotrno trošenje časa v petem razredu osnovne šole. Spoznavanje naše domovine brez razumevanja osnovnih pojmov iz obče geografije ne more roditi veliko uspeha. Na drugi strani pa bi smiselno izrabljeno število učnih ur v tem razredu lahko veliko prispevalo k bolj kvalitetnemu znanju geografije in s tem k uspešnejši realizaciji učno vzgojnih smotrov osnovne šole. Pomisleki, kaj pa bo z učenci, ki ne dokončajo osnovne šole in ne bodo nič slišali o svoji deželi, po mojem mnenju niso tako tehtni, da bi jih lahko upoštevali. Tisti učenci tudi iz drugih predmetov ne bodo dobili zaočrojene izobrazbe. Poleg tega pa ni pravilno, da na račun manjšine zanemarjamo večino. Končno pa je mnogo bolj problematično vprašanje, ali lahko učenec na tej razvojni stopnji in to še celo brez znanja osnovnih spo-

znanj iz obče geografije uspešno sledi obravnavi regionalne geografije Jugoslavije. To je bolj kočljivo, kakor pa misel o uvedbi obravnave pojmov iz obče geografije.

- Učna načrta za 6. in 7. razred osnovne šole sta prenatrpana in ne nudita možnosti za uporabo tistih načrtov posredovanja učne snovi, ki bi bili v posameznih primerih najuspešnejši. Zaradi tega je nujno, da se del učiva, ki je predvideno za ta dva razreda, premakne že v peti razred. Z delno spremembo pri obsegu učne snovi in s temeljitejšim znanjem temeljnih

pojmov bi ob uporabi sodobnih didaktičnih sredstev lahko učni načrt resnično uresničili.

ZAKLJUČEK: Obseg dosedanjega učnega načrta je potrebno skrajšati do tiste meje, ki bo omogočala uporabo aktivnih metod in razumsko osvajanje učiva. Krčenje obsega naj bi se nanašalo predvsem problematično ciklično obravnavanje gradiva. Tako pridobljene učne ure pa naj bi se deloma porabile za poglobljeno spoznavanje temeljnih pojmov in deloma za to, da se omogoči bolj poglobljeno obravnavo snovi iz regionalne geografije.

Jakob Medved

Izhodiščne misli o idejnem osnutku atlasov za šole

Osnovno izhodišče za pripravo didaktičnih sredstev, med temi tudi atlasov, so splošni učno-vzgojni in izobrazbeni smotri osnovne šole in naloge geografije kot učno-vzgojnega predmeta pri skupnem delu za doseg te ciljev. Osnovna šola kot edina obvezna splošno-izobraževalna šola mora nuditi tako pri posameznih predmetih kot v celoti neko zaključeno splošno izobrazbo. Pri tem se od geografije zahteva zlasti:

- da učencem pojasnjuje, kako naravni dejavniki vplivajo na načine ljudskega življenja, kako pa človek z ustvarjalnim delom menja naravno okolje in izkorišča naravna bogastva;
- da jih seznanjajo z najvažnejšimi zemljepisnimi pojavi in njihovo medsebojno povezanostjo;
- da jih seznanjajo z najvažnejšimi naravnimi, političnimi in gospodarskimi dejavniki, njihovo medsebojno povezanostjo in funkcionalnostjo v določenem geografskem okolju;
- da jih seznanjajo z življenjem posameznih narodov in njihovim prispevkom k razvoju sodobne civilizacije in kulture ter jim pomaga spoznati svet kot celoto, v katero vlagajo vsi narodi svoj delež za njen napredek;
- da jih seznanjajo s pogoji, v katerih živijo narodi v nerazvitih deželah, ter jim s tem omogoči razumevanje njihovih težav .. 1)

Kljub temu da so smotri in naloge splošnoizobraževalne obvezne šole in s tem tudi posameznih predmetov že dolgo uzakonjeni in znani, še vedno številni dejavniki ovirajo stvarno uresničitev teh načel. Novega učno-vzgojnega in izobrazbenega smotra geografije kot učnega predmeta ni mogoče v celoti uresničiti brez določenih didaktičnih sprememb. Med taka odprta vprašanja spada prenatrpanost učnih načrtov ter neustrezna razporeditev učne snovi, ki ovirata kvaliteto dela. Zadovoljivo rešitev teh vprašanj bo

mogoče najti šele po temeljitih študijskem delu. Nič manjša ovira za doseganje učno-vzgojnih ciljev geografije kot učnega predmeta pa ni zastarelo naziranje, da je namen geografije v osnovni šoli predvsem v deskripciji in "drilu" čimvečjega števila imen gora, rek, mest itd. Kjer prevlada tako zastarelo naziranje, je geografija le topografija. Zelo nevarna pa je tudi druga skrajnost, ki se kaže v popolnem zanemarjanju topografije. Taka pojmovanja geografije kot učnega predmeta so ustvarila in še ustvarjajo mnenje, da je geografija lahek predmet in ga lahko poučuje vsak, kdorkoli izmed učiteljev pač ima čas.

Odraž takega pojmovanja geografije kot učnega predmeta se kaže tudi v naših šolskih atlasih. Ti obsegajo izključno ali pa pretežno samo topografske karte. Prostorske predstave o vseh ostalih elementih geografske učne snovi pa naj učitelj geografije ustvari učencem, kakor ve in zna. Razlogov za tako stanje pa ne smemo iskati pri izdajateljih in založbah, temveč pri nas geografov samih, ker nismo postavili jasnih zahtev, kakšne šolske atlase si sploh želimo. S tem izredno pomembnim didaktičnim vprašanjem, od katerega je v veliki meri odvisna možnost oblikovanja pravih prostorskih predstav in pojmov iz cele vrste elementov geografske učne snovi, se pri nas nihče ne ukvarja. Ali je razlog v neustreznih organizacijskih oblikah ali v tem, da obliko zamenujemo za vsebino in pričakujemo atlase od kartografov, le-teh pa nimamo? Dejstvo je, da naša šolska mladina in učitelji geografije nimajo didaktično ustreznega šolskega atlasa in da se morajo zelo truditi, če hočejo kljub temu uresničevati smotre in naloge geografije kot učnega predmeta v obvezni šoli. Kvarne posledice pomanjkanja ustreznih šolskih atlasov se kažejo v različnih oblikah, izmed teh omenimo le nekatere:

1. Neracionalna izraba časa. Ker obstoječi šolski atlasi vsebujejo izključno ali

1) Učni načrt za osnovno šolo. Objave št. 2-3 Ljubljana 1969.

pa pretežno samo topografske karte, porabijo učitelji geografije pri pouku izredno veliko časa, da ustvarijo učencem prave predstave o prostorski razširjenosti vrste elementov in pojmov, brez katerih ni mogoče razumeti življenja in delovanja človeka v določenem prostoru. Neracionalna izguba časa zaradi neustreznih didaktičnih sredstev nujno niža tudi kvaliteto pouka geografije. Še tako dober učitelj geografije je zaradi preobsežne učne snovi prisiljen uporabljati učne metode, ki mu omogočajo hitrejšo posredovanje učiva, čeprav se dobro zaveda, da bi učna snov omogočala tudi uporabo aktivnejših učnih metod, če bi imel več časa.

2. Ne samo, da prevlada topografskih in pomanjkanje tematskih kart otežkoča pouk in povzroča nepotrebno izgubo časa, temveč zaradi otežčenega nazornega prikaza soodvisnosti med raznimi naravnimi in družbenimi elementi in pojavi v določenem prostoru zavaja v "predalčkasto" in pretežno spominsko osvajanje gradiva.
3. Naši obstoječi šolski atlasi niso v skladu z zahtevami in cilji obvezne splošnoizobraževalne šole glede vzgoje kartografske pismenosti. Ne nudijo učiteljem in učencem ustrezne poti za čitanje kart. Posamezni pozikusi pa so namenjeni predvsem spoznavanju topografskih kart. Posledica tega je, da je učenec, ki je dokončal obvezno osnovno šolo, kartografsko polpismen in le s težavo spozna tematske karte, plane mest ali druge prostorske načrte. V moderni družbi pa je kartografska pismenost nujen sestavni del splošne izobrazbe.

Ne glede na obstoječa odprta didaktična vprašanja o obsegu in razporeditvi geografske učne snovi, lahko pri izdelavi idejnih osnutkov atlasov za osnovne šole izhajamo iz splošnih učno-vzgojnih nalog geografije v obvezni šoli in iz tistih didaktičnih osnov, ki bodo tudi ob možnostni spremembi učnih načrtov ostale nespremenjene. Te osnove bi lahko razdelili v naslednje skupine:

1. Na nižji stopnji osnovne šole dobivajo učenci osnovna spoznanja iz geografije v okviru predmetov spoznavanje narave in družbe ter spoznavanje družbe. Pridobivanje novih pojmov in širjenje spoznanj je tesno povezano s spoznavanjem domačega kraja, domačije, ožje in širše domovine.
2. Regionalna geografija sveta.

3. Geografija Jugoslavije

Ker ima vsaka od navedenih didaktičnih skupin posebno mesto in vlogo v okviru skupnega učno vzgojnega smotra geografije v osnovni šoli morajo ta vidik upoštevati tudi didaktični pripomočki, med temi tudi šolski atlasi. Zaradi tega so za osnovno šolo potrebni trije atlasi.

Prvi šolski atlas bi bil namenjen učencem tretjega, četrtega in petega razreda osnovne šole.

Osnovni namen atlasa je, da učence kartografsko opismeni in jim nudi prave prostorske predstave o ožji domovini, tako o celoti kot o prostorski razširjenosti posameznih elementov. Projekt atlasa zahteva temeljitega študija, tako glede obsega, zaporedja in sistematike pri obravnavi posameznih pojmov kot glede povezave z drugimi predmeti v okviru spoznavanja narave in družbe. Ponovno bo potrebno preučiti ustreznost razporeditve geografske učne snovi, tako z vidika učno-vzgojnega smotra geografije v osnovni šoli kot z vidika psihološke prilagoditve starostni stopnji učencev in z vidika odrazov, ki jih imajo moderna komunikacijska (časopis, revije, radio, televizija itd.) in prometna sredstva na širjenje predstav in pojmov pri šolski mladini. Vsekakor pa bo moral prvi šolski atlas pri oblikovanju predstav in pojmov izhajati iz domačije, zato ni mogoče, da bi bil enak za več republik ali za celo Jugoslavijo. Vsebinsko bi že pri prvem šolskem atlasu morali pretrgati tradicijo iz 19. stoletja, da atlasi vsebujejo samo topografske karte in mogoče še nekaj izsekov iz specifičnih oblik vertikalne in horizontalne členovitosti. Izhajati moramo iz zahtev učnega načrta in vključiti še vrsto drugih kart, ki so nujno potrebne za lažje osvajanje in razumevanje učiva iz spoznavanja narave in družbe in spoznavanja družbe. Pri tem se bo takoj pojavila vrsta vprašanj: Katere karte so nujno potrebne? Kakšni odnosi naj bodo med šolskim atlasom in učbenikom? Katere karte spadajo v atlas in katera ponazorila naj bi bila v učbeniku? itd. Čeprav konkretne odgovore na ta vprašanja lahko prinesejo šele rezultati prej omenjenih raziskav, vendar moremo že sedaj nakazati nekatera izhodišča, ki bi služila kot osnova za razpravo:

1. Poleg klasičnih topografskih kart cele Slovenije, uvoda v čitanje kart in oblikovanja predstav za posamezne pojme bi moral atlas v skladu z učnim načrtom vsebovati tudi pla-

stične karte posameznih regij. Pri tem bi bilo potrebno posvetiti posebno pozornost naravno geografskim enotam (npr. kras, alpski, predalpski svet itd.) ter v okviru teh posameznih pokrajinam. Učitelji in učenci imajo velike težave pri omejevanju regij. Preprosto in jasno prikaz pokrajin v Sloveniji je nujno potreben, ker učenci navadno bolje poznajo podrobnosti kot pa splošne poteze (Npr. v nobenem učbeniku nimamo jasnega prikaza o tem, kaj obsega Notranjska, Suha krajina, Bela krajina, Kozjansko itd.). Vzrokov za to ne moremo iskati ne pri učiteljih ne pri učencih, temveč samo v neprimernih in nejasnih didaktičnih sredstvih.

2. Odnosi med kartami v atlasu in ilustracijami v učbeniku bi lahko temeljili na tem, da bi atlas vseboval vse karte tistih elementov in pojavov, katerih vrednost so nespremenljive ali pa se le zelo počasi spreminjajo. Ilustracije v učbenikih pa bi ponazarjale tiste elemente in pojave, ki so podvrženi hitrejšim spremembam in je potrebno njihov prikaz od časa do časa obnoviti.

V skladu z obstoječim učnim načrtom, smotri geografskega pouka in zgoraj navedenimi izhodišči bi šolski atlas za tretji, četrti in peti razred moral vsebovati tudi tematske karte vseh tistih geografskih elementov in pojavov, ki jih obravnavamo na tej razvojni stopnji in je za njihovo razumevanje potrebna prava prostorska predstava (npr. karta slovenskega ozemlja, karta prevladujočih tipov naselitve, tipov hiš, karta prevladujočih smeri izrabe zemljišča - gozdarstvo, živinoreja, poljedelstvo, karta gozdov - mešani, iglasti, listnati, karta naravnih bogastev, karta industrije, karta industrijskih območij itd.

Drugi šolski atlas bi bil namenjen regionalni geografiji sveta. Iz didaktičnih vidikov in učno - vzgojnih smotrov geografije v splošnoizobraževalni šoli je to nekaka smiselna celota. Obstaja pa več odprtih vprašanj, ki izvirajo iz tehničnih, praktičnih in finančnih vidikov: ali naj bo en atlas za celotno regionalno geografijo sveta, ali naj bo za Evropo en atlas in drugi za ostale zemljine? K podrobnejši obrazložitvi teh dilem se bomo vrnili nekoliko pozneje.

Atlas za regionalno geografijo sveta naj bi razen topografskih kart, ki morajo po tehniki in preglednosti odražati najvišje dosežke sodobne kartografije, vseboval tudi tematske karte vseh trajnih ali trajnejših elementov, ki so nujno potrebni za stvarno realizacijo učno-vzgojnih smotrov

geografije v ustreznih razredih. Med take nujno potrebne tematske karte spadajo zlasti naslednje: karte podnebja, karte prsti, karte naravnega rastja, karte izrabe zemljišča, karte naravnih bogastev in industrija, karte politične razdelitve in najvažnejših gospodarskih grupacij, karte gostote prebivalstva, karte narodnosti in narodnostnih skupin, karte verstev, zgodovinske karte, karte prometa in trgovine.

Pri tem se nam bodo pojavili pomisleki, ali so take karte potrebne za splošnoizobraževalno šolo. Ali ne bomo s tem še povečali že tako močno prenatrpanost učnih načrtov. Ali ni to dodatno obremenjevanje učencev, ki znatno presega otrokove zmogljivosti na tej razvojni stopnji? Menim, da je taka bojazen popolnoma odveč. Nasprotno, dober didaktičen pripomoček bo učitelju geografije in učencu predvsem olajšal delo in omogočil, da bosta hitreje, z manjšimi naporji in bolj eksaktno realizirala učno-vzgojne smotre. Vse navedene elemente tudi sedaj vključujemo v učno-vzgojni proces, saj seznanjamo učence z najvažnejšimi geografskimi pojavi (ne samo topografskimi) in njihovo medsebojno povezanostjo. Seveda ne ostajamo pri natančno določeni šabloni, kajti v določenih naravnih in družbenih razmerah ima lahko posamezni dejavnik izredno velik pomen, medtem ko je lahko pomen istega dejavnika v drugačnem okolju znatno manjši ali pa celo brez kakršnegakoli vpliva na življenje človeka v tem prostoru. Razlika bo na eni strani predvsem v tem, da dobe učitelji geografije in učenci nujno potrebna didaktična sredstva za ustvarjanje pravih prostorskih predstav o elementih, ki so jih že doslej obravnavali, toda niso imeli za to nobenih didaktičnih sredstev in so bili pri ponazarjanju navezani predvsem na lastno iznajdljivost in možnost pridobivanja slučajnih ponazoril. Na drugi strani pa bo nova vsebina šolskega atlasa omogočila bolj ekonomično izrabo časa, bolj kvaliteten pouk in s tem znaten korak k stvarni realizaciji učno-vzgojnih smotrov našega predmeta v splošnoizobraževalni šoli.

Šolski atlas za Jugoslavijo sestavlja posebno didaktično celoto; osnovna šola je za velik del naših državljanov edina splošnoizobraževalna šola, zato mora dati učencem vse tiste pojme in prostorske predstave o naši domovini, ki so nujno potrebni tako za splošno izobrazbo kot za možnost udeleževanja občana v naši samoupravni družbi. Zaradi tega bo šolski atlas za Jugoslavijo nujno miniaturni "nacionalni atlas", ki bo razen določenega števila topografskih kart moral vsebovati predvsem razne tematske karte.

TEHNIČNA VPRAŠANJA

Pri prvem šolskem atlasu je nesporno, da mora izhajati iz domačije, iz naše stvarnosti, in zaradi tega ni mogoče enostavno kopirati tujih vzorcev. Razen tega so potrebne pred izdelavo idejnega projekta še temeljite predhodne raziskave po že prej omenjenih vidikih in zaradi nujnega vključevanja snovi iz drugih strok, ki spadajo v skupni predmet "spoznavanje narave in družbe" in "spoznavanje družbe".

Že prej smo omenili, da se bodo pri atlasu za regionalno geografijo sveta pojavila številna tehnična vprašanja, ki zahtevajo temeljito presojo.

Osnovno tehnično vprašanje je, ali naj bo za regionalno geografijo en atlas ali naj bosta dva. V primeru, da bi bila dva, bi bil prvi namenjen Evropi, drugi pa ostalim celinam. Če bi za regionalno geografijo izdelali samo en atlas, ki bi po zgoraj navedeni zamisli poleg topografskih kart vseboval tudi tematske karte, bi bil atlas preobširen in pretežak ter zgradi tega iz praktičnih vidikov neprimeren. To je zelo važen razlog, ki govori v prid zamisli o dveh atlasih. Drugi, nič manj pomemben razlog je vsebinskega in finančnega značaja. Če bi pripravili dva atlasa za regionalno geografijo, bi lahko bila vsebinsko tako pripravljena, da bi ju lahko uporabljali v osnovni in srednji šoli. Ta zamisel je dokaj realna, kajti če bi tudi hoteli pripraviti poseben atlas za regionalno geografijo Evrope in srednjo šolo, bi bile med njima le minimalne razlike. Vse topografske karte so za osnovno in srednjo šolo enake. Tudi če bi obstajali resni razlogi za diferenciacijo, jih v bližnji prihodnosti ne moremo realizirati. Topografske karte lahko samo povzamemo po najkvalitetnejših tujih atlasih, bodisi angleških ali nemških založb, toda v vsakem primeru bodo za obe razvojni stopnji skoraj enake (razlike so lahko v merilu in gostoti imen). Tudi pri veliki večini tematskih kart (n.pr. rudna bogastva, politična razdelitev, gospodarske grupacije, gostota ter nacionalna in verska sestava prebivalstva, zgodovinske karte, karte prometa, karte izrabe tal itd. ni bistvenih razlik v vsebini, temveč so razlike predvsem v globini obravnave in razvojni stopnji primerne razlage. Največ razlik pri ponazarjanju tistih geografskih elementov in pojavov, ki se hitreje spreminjajo, le-te pa bi tako prikazovali v učbeniku. V primeru, da se odločimo za prostorsko izhodišče, bi morali pri atlasu Evrope dodati ponazoritve za občo geografijo.

Prednosti zamisli o prostorskem izhodišču so nedvomno velike. Atlas bi pridobil na kvaliteti, zaradi večje naklade bi lahko bil cenejši, imel bi primeren obseg in končno bi starši prihranili precej denarja, ker bi za potrebe osnove in srednje šole kupili samo eno serijo atlasov. Druga, nič manj upoštevanja vredna prednost te zamisli je v tem, da jo je mogoče na osnovi obstoječega gradiva kmalu realizirati. Če pa bi hoteli izdati skupen atlas za regionalno geografijo v osnovni šoli, bi dobili preobsežen atlas ali pa bi morali ostati pri topografskem atlasu in pri pojmovanju didaktične vrednosti šolskih atlasov iz 19. stoletja.

IDEJNA OSNUTKA ATLASOV "EVROPA" IN "IZVENEVROPSKE DEŽELE"

1. Splošna pojasnila

1. Idejna osnutka atlasov "EVROPA" in "IZVENEVROPSKE DEŽELE" sta zasnovana na prostorskem vidiku, zato sta namenjena vsem vrstam šol, ki obravnavajo regionalno geografijo, t.j. osnovnim in srednjim šolam, razen tistih razredov, ki obravnavajo Jugoslavijo. Vsebujeta predvsem karte tistih elementov in pojavov, ki imajo trajno ali trajnejšo vrednost, zato bi bilo z njima vprašanje atlasov za regionalno geografijo, ob upoštevanju možnosti ponovnega natisa, za desetletja rešeno.
2. Idejna osnutka atlasov prikazujeta predvsem vsebino in splošna načela, na katerih bi bila zasnovana. Vsa druga vprašanja, kot je razporeditev kart v atlasu, natančen format, (ki pa iz praktičnih vidikov v nobenem primeru ne bi smel presežati mer 23,5 krat 33cm), pa spadajo v podroben tehnični projekt, katerega lahko izdelamo šele takrat, ko bo idejni osnutek jasno izoblikovan in sprejet.
3. Topografske karte morajo po tehniki in preglednosti odražati najvišje dosežke sodobne kartografije, zato prihajajo v pošteveh topografske osnove iz NEW RELIEF WORLD ATLAS ali pa BERTELSMANNOVE karte. Na kartah celin, zemljin ali večjih naravnogeografskih enot, ki so prikazane v manjšem merilu, je potrebno za primerjavo v izseku prikazati Jugoslavijo v istem merilu.
4. Pisava geografskih imen mora biti v skladu s splošno veljavnimi mednarodnimi kriteriji, da vsako ime pišemo v izvorni obliki. Pri transkripciji v latinico se moramo ravnati po pravilih, ki so jih postavile posamezne države.

Kitajska in japonska imena bi pisal v slovenski transkripciji. Geografska imena v Afriki pišemo v tistem jeziku, ki je uveden kot uradni jezik. Dosledno je treba odpraviti imena, ki izvirajo iz kolonialne dobe, ter uvesti originalna imena, odnosno imena, ki so v skladu z zahtevami o pisavi imen v posamezni državi. Slovenska imena se lahko uporabljajo samo za splošne pojme izven teritorialnega morskega pasu posamezne države. Z dosledno realizacijo teh splošnih mednarodnih načel o pisavi geografskih imen bo storjen velik koraj naprej, kar zadeva vrednost in uporabnost pridobljenega imenskega inventarja. Kajti učenec bo lahko čital geografske, turistične in druge karte ne glede na to, v kateri državi so bile izdelane, ter bo lahko tudi v razgovoru v tujem jeziku uporabljal ta imena.

5. Geografska imena v narodnostno mešanih predelih Koroške, Porabja, Beneške Slovenije, Goriške in na Tržaškem bi pisali dvojezično. Enako bi pisali tudi tista krajevna imena izven našega etničnega ozemlja, ki so bila v preteklosti tesno povezana s kulturnim in političnim dogajanjem na našem ozemlju (npr. Benejke, Dunaj, Gradec).
6. Ker bodo v atlasu tuja geografska imena pisana v izvorni obliki, bo za razumevanje tujih imen moral atlas vsebovati slovar osnovnih terminov v tujih jezikih. Za pravilno izgovorjavo tujih geografskih imen mora biti nakazana (v posebnem seznamu ob robu ali kje drugod, kakor pač bodo dopuščale tehnične možnosti) tudi približna izgovorjava. Ta zahteva ne izhaja samo iz modernih načel o pisavi tujih geografskih imen, saj je bila aktualna že doslej, zlasti pri angleških, francoskih, španskih, nemških, portugalskih, finskih, poljskih, madžarskih, italijanskih in še nekaterih drugih imenih. V teh atlasih bi te zahteve samo razširili tudi na nekdanje kolonialne dežele, kjer so se v času kolonializma uveljavljali drugačni kriteriji.
7. Razporeditev topografskih kart v atlasu naj bi bila v mejah tehničnih možnosti čimbolj v skladu s predpisanim in ustaljenim zaporedjem pri obravnavi posameznih regij.
8. Razporeditev tematskih kart v atlasu naj bi čimbolj upoštevala načelo, da jih tem uspešneje uporabljamo, čim bolj omogočajo primerjavo s splošno karto.
9. Pri izbiri topografskih kart v obeh atlasih je bilo potrebno izhajati iz obstoječih možnosti, čeprav te niso povsod v skladu z idealno shemo. Nerealno pa bi bilo, če bi predvideli karte, ki bi jih morali v celoti sami izdelati, saj bi to presevalo naše finančne in tehnične možnosti.
10. Idejnega osnutka atlasa "EVROPA" in "IZ- VENEVROPSKE DEŽELE" ne smemo vrednotiti z vidika dokončnega predloga, temveč predvsem z vidika idejnega koncepta o didaktičnem pomenu atlasa v splošnoizobraževalni šoli. Ta, še nejasno izoblikovani koncept o didaktičnem namenu atlasov naj bo osnovno vodilo za izdelavo tehničnega projekta, ki bo moral skladno s temi zahtevami in tehničnimi možnostmi iskati najboljše kompromisne rešitve (združevanje kart, ki jih bomo dobili od različnih založb in ki imajo različen format, možnost prikaza določenih elementov v določenem številu barv in nians, razporeditev kart glede na to, da ena tiskarska pola zajema karte z enakim številom barv itd.) Pri tem se bodo pojavile potrebe po manjšanju nekaterih tematskih kart ali pa po zapolnitvi praznih prostorov z dodajanjem robnih kart v skladu s konceptom atlasa.

Otakar Tichy*

Problemi didaktike zemljepisa v Češkoslovaški

OBSEG IN DEFINICIJA DIDAKTIKE ZEMLJEPISA

Predmet, ki se ukvarja z vprašanji zemljepisa kot učnega predmeta, ima v grobem naslednje glavne naloge:

1. ugotoviti cilj in obseg učne snovi na posameznih tipih šol;
2. izvesti dobro premišljeni a nikakor konvencionalni izbor znanja iz znanstvene discipline glede na njeno sodobno stanje in razvojne tendence, na dano število učnih enot, na njeno primernost za dijakove sposobnosti, na potrebne vzgojne in izobraževalne sestavine, na praktične smotre zemljepisnega gradiva in na celokupnost zemljepisnega izobraževanja. Zemljepisno gradivo mora tudi biti v končni fazi izpopolnjeno do take mere, da bi učenci dobili jasno predstavo o geografiji kot znanstveni disciplini in zadovoljivo osvojili njene osnovne;
3. vključiti tako izbrano snov v didaktično zgradbo in jo vskladiti z ostalimi predmeti tako, da bi tvorila pri polnem upoštevanju povezanosti med predmeti z gradivom vseh predmetov celoto izobraževalne in vzgojne zgradbe;
4. ukvarjanje z deležem zemljepisa na celokupni vsestranski dijakov razvoj;
5. pretresti in izdelati vzgojne prvine zemljepisa;
6. izdelati sistem metod, ki olajšajo posredovanje učne snovi dijakom posameznih letnikov;
7. najti optimalne pogoje in primerna sredstva poučevanja;
8. izdelati oblike šolskega dela, izvenrazredne in izvenšolske zemljepisne dejavnosti in ji določiti vsebino;
9. s posploševanjem znanja o pedagoški praksi

pri pouku zemljepisa prispevati k razvoju pedagogike, pedagoške psihologije in drugih disciplin;

10. na osnovi znanja obče pedagoške teorije spoznati njene drugačne oblike pri poučevanju zemljepisa in iskati zakonitosti, svojske pri poučevanju zemljepisa;
11. ukvarjati se z zgodovino poučevanja zemljepisa in z lastno zgodovino, t.j. z zgodovino vede o poučevanju zemljepisa;
12. odkrivati in reševati pedagoške in geografske probleme z namenom, da bi izboljšali in poglobili šolanje bodočih učiteljev zemljepisa in učiteljev, ki so že v šolskih službah.

V okviru študija vprašanj, ki se tikajo zemljepisa v šolah, je treba rešiti še druge pomembne naloge na pr. nadaljnje izobraževanje učiteljev zemljepisa, izbor strokovnih sodelavcev iz vrst učiteljev v praktični službi, njihovo izpopolnjevanje in navajanje k raziskovalnemu in drugemu delu, ukvarjanje s problemi estetske narave, telesne, politehnične vzgoje, vprašanja obrambe itd. Gre torej za zelo različna vprašanja, ki se tičejo zemljepisa kot učnega predmeta na vseh vrstah šol in vseh oblikah nadaljnjega izobraževanja novih pedagoških in znanstvenih delavcev.

Tako široko omejene naloge, ki jih je treba nujno rešiti, niso samo lastne geografskim strokam in ne zapadejo niti v krog pedagoških ved. So povezane v celoto samo s koristmi predmeta, ki dopolnjuje ali podpira poučevanje zemljepisa in učinke tega pouka. Gre torej za različno problematiko, ki ne tvori zaokrožene znanstvene celote z enotnim študijskim predmetom in lastno metodologijo, ne gre torej za znanstveno disciplino. V običajnem jeziku se označuje s skupnim nazivom šolska geografija in se priključuje strokovni geografiji. Šolsko geografijo v

*Prof. dr. Otakar Tichý je predstojnik geografske katedre fakultete za naravoslovje univerze Palackega v Olomoucu. Je soavtor knjige Metodika zemepisu, Praha 1963, in pisec več pedagoških in metodičnih člankov in razprav.

tem širokem smislu besede ni mogoče priključiti niti med porabne vede, čeprav izkorišča teoretske dosežke geografije, pedagogike in mnogih drugih strok za določeno družbeno prakso - v našem primeru za zemljepisni pouk. Označitev šolske geografije rabi torej samo za izdvojitev skupnosti vprašanj, ki jih z geografijo združujejo smotri učnega predmeta, a se izdvajajo iz geografije kot znanstvene discipline. Je smotrna označitev, ki nakazuje funkcijo in zato primerna za praktično potrebo.

Znanstvena disciplina je samo del šolske geografije in to je didaktika zemljepisa, ki dobljeno gradivo ne samo posreduje, temveč ga tudi analizira in nadalje obdeluje. Didaktika zemljepisa ne prevzema osnove obče didaktike kot definitivne in nesporne postavke za poučevanje zemljepisa, temveč jih izkorišča kot delovne metode, ki so predmet njenega nadaljnjega znanstvenega raziskovanja.

Didaktika zemljepisa se označuje kot metoda in teorija zemljepisnega pouka. Ta terminološka neenotnost in labilnost izhajata očitno iz nesoglasja med definicijami tega predmeta in njenim obsegom ali predmetom znanstvenega raziskovanja, ki je v vseh primerih širši. Če primerjamo definicije teh predmetov z njihovimi nalogami, je to neskladje povsem očitno.

Če definiramo metodiko zemljepisnega pouka na splošno kot vedo o poučevanju zemljepisa, spada v njen obseg reševanje vseh problemov, ki se tičejo zemljepisa kot učnega predmeta. Zelo podobno vsebino pa pripisujemo didaktiki, ki je obča teorija poučevanja. Zato so se javile zahteve po točnejši razmejitvi in primernejši oznaki metodike zemljepisnega pouka. Pojmujemo jo kot znanstveno pedagoško disciplino, ki se ukvarja s posebnostmi poučevanja zemljepisa, to je, preučuje predvsem te pojave, ki so značilni samo za zemljepisni pouk, odnosno ki se javljajo pri njem v posebni, značilni obliki. Za tako omejeni predmet so uvedli primernejšo oznako specialna didaktika, v našem primeru didaktika zemljepisa. Ta naziv pa ni bil sprejet brez pomislekov, predvsem zato, ker se didaktika pojmuje kot teorija izobraževanja, nikakor ne pouka, ki je širši pojem. Ta ne obsega samo izobraževanja, ampak tudi vzgojo. Metodika v našem pojmovanju se ne bavi z izobraževanjem in vzgojo. Zato se je pojavil predlog, da bi ta predmet pojmovali specialna pedagogika. Ker pa to ime splošno rabijo za teorijo vzgoje mladine, ki potrebuje posebne skrbi, se je uveljavilo za metodiko z navedeno vsebino in pojmovano kot teoretsko znanstveno disciplino.

plino uradno ime teorija zemljepisnega pouka. Čeprav je naziv teorija zemljepisnega pouka samo češka verzija v pedagogiki uporabljene didaktike zemljepisa, ostaja vprašanje točnejšega poimenovanja predmeta nerešeno. Postopoma se uporablja naziv specialna didaktika, konkretna didaktika zemljepisa, in to iz praktičnih razlogov.

Didaktiko zemljepisa definiramo kot znanstveno pedagoško vedo, ki študira zakonitosti učnega procesa v zemljepisu in to z vidika dijakove osebnosti, danega okolja, v soglasju s splošnim ciljem komunistične vzgoje in v soglasju s posebnostmi geografije kot znanstvene discipline.

DANAŠNJE STANJE V DIDAKTIKI ZEMLJEPISA

Če je razdobje do l. 1945 pomenilo za didaktiko zemljepisa etapo, ki jo moremo imenovati etapo v vežbanju učiteljev v tehniki poučevanja, prihaja v povojnem obdobju h kvalitetni spremembi. Specialna didaktika preneha biti samo praktični del splošne didaktike, to je samo navodilo, katerih učnih načinov se naj učitelj pri učiteljski službi poslužuje. Postaja pretežno teoretska disciplina. K temu je privedlo nekaj razlogov, predvsem:

- a) razvoj in postopna specializacija pedagogike in psihologije kot samostojnih znanstvenih panog, iz katerih se je izdvojila specialna didaktika;
- b) ustanovitev pedagoških fakultet, visokih in višjih pedagoških šol kot visokih šol, ki so specializirane za pripravo učiteljev, pri katerih sta pedagogika in psihologija dobili večjo vlogo in didaktika posameznih predmetov je bila uvedena v učni program teh šol kot enakovreden predmet znanstvenih disciplin;
- c) znanstveno tehnična revolucija, ki sili visokošolske učitelje k preišljevanju o vprašanjih didaktike lastnega predmeta, če ga želijo z uspehom posredovati vedno večjemu številu poslušalcev, kar samo po sebi prinaša zniževanje kvalitete.

Razvoj v didaktiki zemljepisa sicer ni šel tako hitro, kot so menili in kot bi bilo sicer koristno in to zaradi splošnega nerazčiščenja o name-nu zemljepisnega pouka, zaradi neke negotovosti v pojmovanju zemljepisa, njegove omejitve spričo nekaterih drugih učnih predmetov in predvsem zaradi male podpore tej disciplini s strani nekaterih visokošolskih profesorjev. Toda v primerjavi z razvojem didaktike ostalih učnih pred-

metov pa se je didaktika zemljepisa vendarle povoljno razvijala kot plod stremljenj šolskih geografov, da bi dvignili poučevanje zemljepisa na višjo raven. Zaslugo za to ima v letu 1945 osnovani časopis za metodiko poučevanih občin predmetov, ki je v letu 1970. dosegel 25. letnik. Pripadnost zemljepisa k naravnim in občin predmetom in iskanje njegove nove koncepcije po osvoboditvi sta se izražali ne samo v obsegu časopisa, temveč tudi v njegovem nazivu, ki se je osemkrat spremenil. Pod vplivom zahtev učiteljev zemljepisa je leta 1968. prišlo k osamosvojitvi časopisa - "Zemljepis v šoli". Toda kmalu so ga preimenovali v časopis "Prirodne vede v šoli".

Pomembna pobuda za poglobitev dela v teoriji poučevanja je bilo konstituiranje metodik osnovnih predmetov splošno izobraževalnih in strokovnih šol kot znanstvenih strok (l. 1962), s čimer je bila dana možnost (od l. 1966) izvajati znanstveno raziskovalno delo iz metodike geografskega pouka s ciljem, dobiti akademsko titulo.

Čeprav po uvedbi specialnih didaktik v učni plan visokih šol, po izboljšanju dela redakcijskega odbora časopisa za didaktiko zemljepisa, po možnosti, pridobiti si iz tega področja akademske in znanstvene kvalifikacije, ni prišlo povsod k očitnemu izboljšanju situacije in gojitev specialnih didaktik v nekaterih visokih šolah do danes ni doseglo zahtevane ravni. Vendar je treba pristaviti resnici na ljubo, da to disciplino poučujejo še naprej večinoma učitelji brez potrebne teoretske priprave, učitelji, ki se naslanjajo samo na svoje pedagoške izkušnje, ki jih pogrešno smatrajo za zadostno metodsko pravico. Jasno je, da bo mogoče doseči korenito izboljšanje ravni metodskega izobraževanja učiteljev zemljepisa in teorije zemljepisnega pouka kot strokovnega predmeta šele tedaj, ko bo pripravljeno dovoljno število polno kvalificiranih strokovnjakov - didaktikov zemljepisa in ko bo pomen teorije zemljepisnega pouka prodril v zavest vseh visokošolskih učiteljev, v prvi fazi vsaj na pedagoških univerzah.

ODNOS SPECIALNIH DIDAKTIK DO STROKOVNIH PANOG

Strokovno pripravo iz didaktike zemljepisa si je treba nujno zamišljati predvsem v njenih odnosih do geografije kot znanstvene discipline, iz katere specialna didaktika črpa gradivo za svoje delo, in do pedagogike ter pedagoške psihologije, katerih del je didaktika. Zatem je v cellem jasna in praktično nesporna povezanost specialnih didaktik s pedagoškimi disciplinami, kaj-

ti zveze z naznačenimi panogami niso povsod nesporne.

Če analiziramo obseg navedene definicije didaktike zemljepisa, vidimo povsem jasno, da gre za pedagoško disciplino (predmet študija je pouk) in to za mejno panogo, ki meji predvsem na znanstveno geografijo, pedagogiko in psihologijo. Ker se torej popolnoma ne krije z nobeno od njih, niti povsem ne zapopade, ne moremo didaktike zemljepisa nadomestiti s strokovno panogo (geografijo) niti s psihologijo ali s splošno pedagogiko.

Medsebojna povezanost strokovnega predmeta in teorije poučevanja tega predmeta je ostala v vseh kulturnih deželah sveta zaradi preživelih pojmovanj metodik. Zato, ker se teorija pouka ne more izkazati s takšnimi znanstvenimi dosežki kot znanstvena panoga, se ceni raziskovalna dejavnost v matičnem predmetu bolj kot v metodiki pouka. Ena od posledic takega stališča je razmeroma majhno zanimanje visokošolskih učiteljev - strokovnjakov za dosežke moderne pedagogike in psihologije, čeprav se s pedagoško dejavnostjo ukvarjajo tudi v svojem poklicu ali pripravljajo na pedagoških visokih šolah učitelje za pedagoško prakso. V poslednjih dvajsetih letih se je situacija korenito izpremenila. Na vseh stopnjah in vrstah šol učitelj ni več edini informator svojih dijakov o novih znanstvenih spoznanjih in sploh ne sme biti samo informator. Slušatelji visokih šol in dijaki ter študentje ostalih stopenj šol, vključno osnovnih šol, pridobivajo v sedanji dobi nova spoznanja in vzgibe za razmišljanje v stalno rastoči meri mimo šole. V novi šoli dobiva torej učitelj novo in veliko nalogo, ta spoznanja dijaku organizirati, vključiti v sistem in jih predstaviti v takšni obliki, taki metodi in takem zaporedju, da bi pri dijaku izzval aktivno samostojno dejavnost, katere posledica je osvojitvev in pripravljenost, spoznanja primerno uporabiti. Dijaki se morajo seznaniti z metodami tolmačenja stvarnosti in metodami reševanja situacij, s katerimi se bodo v življenju srečavali. K učiteljevi vlogi informatorja se torej v novi šoli pridružuje funkcija svetovalca, vodje in organizatorja dijakovega dela. Do kolike mere bo ta organizacija in vodenje dijakovega dela na zahtevani višini, je premo odvisno tako od strokovne priprave učitelja kot od njegove pedagoške spretnosti. Zato ni mogoče vrednotiti učitelja samo po količini njegovega znanja iz predmeta, in to pretežno leksikalnega znanja, temveč tudi po njegovih didaktičnih sposobnostih. Ne smemo tudi pozabiti, da danes ni dovolj, da bi študent vedel, da določeni pojavi eksistirajo, marveč je neobhodna zahteva, da bi te pojave dejansko do-

bro pojmoval in se z lastnim miselnim naporom dokopal do jedra problema. Zato potrebuje temeljito znanje. Zemljepisna spoznanja zato v šoli ne predavamo kot gole informacije, temveč kot metodično primerne vzgibe k učinkovitemu in logičnemu mišljenjskemu procesu, ki silijo dijaka k samostojni obdelavi.

Iz povedanega je jasno, da se pri pouku zemljepisa vedno povezujejo a) geografija kot strokovna veda, iz katere izhaja pouk, b) pedagoška psihologija, ki raziskuje dijakove sposobnosti, da bi osvojil zemljepisno znanje v določeni obliki in dobi, c) didaktika zemljepisa, ki išče poti do izgradnje optimalnega didaktičnega sistema in določi delovno metodo, sredstva in postopke, da bi jih obvladal.

Didaktika zemljepisa ima torej za nalogo, preučevati zakonitosti zemljepisnega pouka, probleme, cilje in obseg učnega predmeta, določiti mora primerna sredstva (in torej tudi učivo) za dosego učnega smotra. Za to izkušnje niso dovolj, temveč je treba raziskovati z znanstvenimi metodami in metodami pedagoške teorije.

Kot je očitno, se didaktika zemljepisa loči od strokovne geografije tako po predmetu svojega preučevanja kot po svoji metodologiji. Je pedagoška veda, ki stoji poleg obče didaktike. Ni gola aplikacija pedagoških norm, temveč teoretska panoga, ki študira pogoje in zakonitosti poučevanja zemljepisa. Če geografija ugotavlja in sistematizira nova spoznanja, preučuje didaktika zemljepisa, kaj, v kakem redosledu, ob kakšnih pogojih in s kakšnimi sredstvi naj poteka predavanja.

Vidimo, da priprava in vzgoja strokovnjakov geografov (na strokovnih visokih šolah) in učiteljev geografije (na učiteljskih visokih šolah) ne more biti enotna. Zdi se, da lahko izrazimo zvezo obeh teh smeri kot zvezo med bolj teoretskim študijem in aplikativnim študijem.

IZOBRAŽEVANJE UČITELJEV ZEMLJEPISA NA VISOKIH ŠOLAH

Pri vzgoji učiteljev zemljepisa na visokih šolah gre za pravšnje razmerje v vsebini dveh medsebojno se dopolnjujočih elementov: predmetnih (strokovnih) in profesionalnih (učiteljskih), na katere trajno vpliva marksistično-leninistična ideologija. Obojni so medsebojno odvisni, ker na izbor in sestavo izdvojenih zemljepisnih spoznanj, ki jih predavamo dijakom, to je na obseg uč-

nega zemljepisa v šoli, vpliva tako najnovejše stanje v geografiji kot vеди, kakor tudi razmere, ki jih v splošnih obrisih preučujeta pedagogika in psihologija in v konkretni specifični podobi specialna didaktika, v našem primeru didaktika zemljepisa v najširšem smislu. Je to prav ta znanstvena veja, ki izoblikuje iz študenta geografije učitelja zemljepisa.

Vzgoja zemljepisnih učiteljev na visoki šoli ne sme biti ločena na geografijo in posebej na teorijo poučevanja. Razlaganje zemljepisne snovi na visoki šoli, njegov potek in primerjanje, način ustvarjanja pojmov itd. mora biti vsklajeno z modernimi metodami prenašanja spoznanj. Kajti vsi visokošolski učitelji morajo v polni meri upoštevati zakone teorije poučevanja, ker s samim poukom korenito vplivajo.

Očitno torej ni dovolj, da bi bil didaktik na višini samo po pedagoški plati, temveč mora brezpogojno obvladati strokovni predmet. Tako tudi danes ne zadostuje, da bi se visokošolski učitelj geografije odlikoval samo v svoji strokovni specializaciji. Tudi od njega se zahteva raven pri učni metodi, oblikah in sredstvih.

Visokošolski učitelji, ki učijo na učiteljskih visokih šolah, danes ne morejo mimo priprav v pedagoških disciplinah, prav tako kot didaktik ne more mimo globokega poznavanja svoje stroke. Je tu v ostalem kvalitetna razlika: za strokovnega geografa je poznavanje primernih učnih metod analogno poznavanju orodja, s katerim dela, medtem ko je za didaktika poznavanje geografije osnovni in tudi edini material, iz katerega gradi. Če torej moderno "orodje" olajša, izboljša in ekonomizira delo geografov, je za didaktika delo brez dobrega materiala v primerni količini popolnoma izključeno.

Šolanje učiteljev zemljepisa je direktno odvisno od obsega zemljepisne snovi v šoli, a ta spet je posledica ali odsev zemljepisa kot znanstvene discipline, v kateri se geografija kot učni predmet oblikuje.

Geografija kot strokovna panoga se v veliki meri ukvarja s celokupnostjo, hitro se menjujočih gospodarskih in političnih stanj, katerih znanstveno vrednotenje v sedanosti ni in ne more biti definitivno.

Toda ne moremo odstopiti od zahteve, da bi bil zemljepis kot učni predmet verni in pravi odraz moderne geografije, čeprav v osnovi generalizirane in po drugih kriterijih urejene. Če naj bodo torej dijaki pri nadaljnjem izobraževanju v

življenju sposobni razumeti spremembe in razvoj geografskega okolja, se morajo naučiti misliti v pojmi in predstavah prav tako kot nova geografija. A to jih more naučiti in uravnati le tak učitelj zemljepisa, ki sam dobro seznanjen z moderno geografijo. Danes lahko označimo geografijo kot vedo, ki iz spoznanj lastnega raziskovanja in spoznanj drugih znanstvenih panog, ki se ukvarjajo z naravnimi in družbenimi razmerami na zemlji, oblikuje novo podobo geografske sfere, ki jo razume kot celoto, kot sistem višjega reda, in vidno prispeva k njeni preobrazbi po potrebah človeške skupnosti. Če primerjamo obseg tako razumljene geografije z obsegom zemljepisa kot učnega predmeta na drugi stopnji naših šol, spoznamo ob preoblicici faktoografskega gradiva nedovoljno osnovano stvarno

znanje o osnovnih pojmi iz obče geografije in kartografije, občutno pomanjkanje priložnosti, da bi iz kolektivnega dela dijakov izgradili celokupno geografsko podobo študirane regije ali celega sveta, ki bi bila dobro zasnovana v moderni geografiji.

S predhodnega izhaja ozka povezanost vseh izboljšav v teoriji poučevanja z napredkom v strokovni vedi, ker so njena spoznanja osnovana na raziskovalnem delu, pogoj za vso znanstveno delo v teoriji poučevanja. Ta se pa v tej luči javlja kot panoga, ki bi se je naj lotili kot predmeta strokovnega študiranja (specializacije) le tisti kandidati, ki so že pokazali s potrebno publicistično ali podobno dejavnostjo dobro znanje svoje stroke (geografije) in izkazujejo potrebno učiteljsko prakso v šoli.

(Prevedel I. Gams)

KNJIŽEVNOST

Aktualna vsebina geografskega vestnika 1970 (XLII)

Spričo dejstva, da je le nekaj več kot sto geografov na Slovenskem med rednimi naročniki o-srednje družbene publikacije - Geografskega vestnika menimo, da je potrebno in koristno, da tudi v našem listu na kratko spregovorimo o vsebini lanskega letnika.

Uvodni prispevek je napisal Jakob Medved, in sicer "Spremembe v izrabi zemljišča in preslajanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih". V njem obravnava spremembe v razvoju posestne strukture, govori o vplivih velikosti kmečkih gospodarstev na deagrarizacijo kmetijskega prebivalstva ter o vplivu družbeno-gospodarskega razvoja in velikosti kmetij na spremembe v izrabi zemljišča. Pri tem avtor loči štiri tipe spreminjanja izrabe kmetijskega zemljišča: a) ogozdovanje, kjer se kmetijske površine spreminjajo v gozdne parcele; b) v procesu ozelenjevanja preraščajo kmetijske parcele v živinorejske površine; c) v področjih, kjer so spremembe v izrabi zemljišča namenjene zazidalnim, komunalnim in rekreacijskim potrebam, prevladuje tip urbanizacije in d) intenzifikacija izrabe zemljišča se pojavlja povsod tam, kjer se povečuje obseg njivskih, vinogradniških in vrtnih površin. Kljub solidno izdelanemu članku pa je vendarle treba pripomniti še naslednje: Ali ne bi kazalo za prikaz tipov spreminjanja izrabe zemljišč po katastrskih občinah (1954-1967), kar je prikazano na karti 2 (str. 19), upoštevati drugačno metodološko osnovo? Potrebo po tem vidim predvsem v tem, da je stopnja urbanizacije v k.o. Nanos sploh najmočnejša na vsem območju ajdovske občine, da je enaka v k.o. Strmec in v nekaterih drugih območjih tolimske občine ali da se lahko k.o. Županje njive primerja po stopnji urbanizacije v zadnjem poldrugem desetletju z območjem Ljubljane itd. Zame je tudi vprašljiva trditev med zaključnimi mislimi, da industrija v času ekstenzivne industrializacije ni bila sposobna dati kmetijstvu ustrezne mehanizacije. Prepričan sem, da vzroke za neposodobljanje kmečkega gospodarstva moramo iskati predvsem v političnih razlogih,

ki niso bili, vsaj vse do nedavna ne, naklonjeni gospodarski utrditvi zasebnega kmetijstva.

Prispevek Jožeta Lojka "Šolstvo in družbeno-geografski razvoj SR Slovenije" je po vsebinski plati novost v geografskem raziskovanju. Vse doslej se slovenski geografi nismo ukvarjali s preučevanjem geografskih problemov izobraževanja oziroma šolstva, pa čeprav se tudi ta zvrst družbene nadgradnje odraža v številnih oblikah in prvinah geografskega okolja. V študiji so prikazane značilnosti našega povojnega izobraževanja, prikazano je omrežje šol, opredeljene so šolske regije, nadalje so orisani nekateri prebivalstveni elementi strukture izobraževanja. V posebnem poglavju je prikazano šolstvo oziroma izobraževanje v gospodarsko slabše razvitih pokrajinah.

Metod Vojevoda objavlja "Najnovejše spremembe v planinskem gospodarstvu Slovenskih Alp". Že predlanskim je namreč ta razprava v celoti izšla v nemškem prevodu (v Münchnu), medtem ko je v Geografskem vestniku objavljen zgolj komentar k priloženim večbarvnim kartam. Te prikazujejo nekatere povojne spremembe v gospodarstvu in načinu izrabe planin na Slovenskem (obseg planin in njihovo opuščanje, število črede po planinah, spremembe v gospodarjenju na planinah; nekatere planine so prevzele že začetne funkcije turističnih in rekreacijskih površin).

Noel Škerjanc podaja družbeno-geografsko analizo mestne četrti "Krakovo v Ljubljani". Na osnovi pisanih zgodovinskih virov je prikazal funkcije tega ljubljanskega obmestnega predela (ribištvo, čolnarstvo in vrtnarstvo). Še danes je Krakovo poznano po svojem vrtnarstvu, pa vendarle mu dajejo neagrarne dejavnosti na območju ljubljanske mestne aglomeracije, kjer je zaposlen velik del Krakovčanov, svojevrsten pečat. V prispevku so podrobno analizirani nekateri prebivalstveni podatki (rast števila prebivalstva, poklicna in socialna struktura, selitve, starost prebivalstva in družin itd.), prikazane pa so

tudi spremembe v tipu hiše, komunalna opremljenost Krakovega in izobrazba obdelovalnega zemljišča. Edini prispevek s področja fizične geografije je napisal asistent Franc Lovrenčak, in sicer "Prst in rastje v Raki" (Krške gorice) v katerem je podrobno razčlenjena prirodna vegetacija in z vsem dokumentacijskim gradivom so prikazani horizonti prsti.

V rubriki Razgledi je objavljen izredno zanimiv prispevek Igorja Vrišerja "Kvantitativna geografija." Avtor nam v kratkih obrisih prikaže miselne tokove, ki so vgrajeni v idejne in metodološke osnove sodobne geografije. Vendar je potrebno naglasiti, da kvantitativna geografija ni nova vrsta "geografije", temveč samo, kot pravi avtor, izraz kvantitativne revolucije v znanosti, ki se opira na uporabo matematičnih in statističnih metod pri raziskovanju prostorske stvarnosti, zlasti še pri vrednotenju pojavov, njihovih medsebojnih zvez in odvisnosti. Ob Vrišerjevem razčlenjevanju dosežkov "kvantitativne geografije" pa se vendarle moramo vprašati, ali

je že tudi naša geografska misel na tisti stopnji razvitosti, ki neobhodno terja od raziskovalcev in proučevalcev prostora potrebo po uporabi v svetu že uveljavljenih kvantitativnih metod, in to na vseh področjih geografskega dela? Mislim, da smo v tem pogledu še v precejšnjem zastanku.

Poleg tega prispevka v Razgledih je potrebno omeniti še članek Ivana Gamsa "Univerzalna ali nacionalna geografija", v katerem razmišlja o vlogi in pomenu geografije pri posameznih narodih ter o njeni vključenosti v sistem znanosti.

Geografski vestnik 1970 prinaša še nekaj drugih poročil z mednarodnih zborovanj in srečanj, pregled in ocene nekaterih pomembnejših domačih in tujih geografskih publikacij. Skleniti smemo z mislijo, da je zadnji letnik osrednjega glasila slovenskih geografov, ki je natisnjen v 800 izvodih in obsega 160 strani, pomemben dokument dela in razmišljanj naših geografov v zadnjem obdobju.

M. Natek

Kronika Doba

Pri nas je še malo območij, ki bi se mogla ponašati z natisnjenimi "kronikami" svoje preteklosti. V to vrsto maloštevilnih naselij moremo uvrstiti tudi Dob pri Domžalah, ki je v preteklem letu praznoval 750 letnico, odkar se njegovo ime prvokrat omenja v zgodovinskih virih (7. aprila 1220. leta). Ob praznovanju treh jubilejev, ki so pomembni za Dob in njegovo bližnjo okolico, in sicer petindvajsete obletnice osvoboditve, petdesete letnice papirnice Količevo in sedemstope-desete letnice Doba, je v knjižni izdaji izšla KRONIKA DOBA, knjiga z zanimivim, poučnim in seveda kar se da vsebinsko zelo pestrim črtvom.

Avtor Stane Stražar na osnovi pisanega in ohranjenega arhivskega gradiva ter ustnega izročila prikazuje preteklost in sedanost dobskega območja, to je tistega prostora, kar ga je danes vključenega v dobsko župnijo, oziroma ki ga je v politično-upravno-teritorialno enoto povezovala predvojna občina Dob. Potemtakem je pisec v obravnavo vključil 17 naselij, ki so v letu 1968 štela okrog 4 700 prebivalcev (Dob, Brezje, Brezovica, Češenik, nekdanji Čemšenik imenovano naselje, Gorjůša, Količevo, Krtina, Laze, Podrečje, Prevalje, Rača, Račni vrh, Studéneec, Škocjan, Turnše, Vir, Žéje in Želódnik). To so naselja v območju, kjer se že čutijo, vsaj pri večini od njih vse močnejši vplivi industrializacije in urbanskih središč bodisi Domžal ali Kamnika oziroma Ljubljane.

Ko prebiramo Kroniko Doba in njegovega zaledja, ki je po svoji fiziognomski in gospodarski strukturi zelo pisano, se moramo zavedati, da dela ni napisal "peresa in šolskih klopi več strokovnjak", temveč preprosti človek, domačin, ki se je izkazal za vnetega raziskovalca in zapisovalca preteklosti in sedanosti domačega kraja kakor tudi za dobrega in zvestega organizatorja kulturnega in skoraj vsega drugega društvenega življenja na dobskem območju. Seveda s tem nikakor nočemo zniževati pomena dobske kronike, nasprotno: Pozdraviti in pohvaliti moramo samoni-

kle in samoiniciativne zapisovalce preteklega in sedanjega dogajanja v naši deželi. Vendar pa je potrebno zapisati, da v marsikaterem poglavju čutimo dokajšnje vrzeli, pomanjkljivo obdelavo in razvrstitev zbranega gradiva. Marsikdaj imamo vtis, da so posamezna dogajanja tudi nesistematsko prikazana, da so nekateri viri s premajhno kritičnostjo prevzeti, zlasti še tisti, ki se naslanjajo ali sklicujejo na ljudsko (ustno) izročilo. Navkljub vsemu pa vendarle menim, da Stražarjeva Kronika Doba ponuja tudi nam geografom obilico dragocenega gradiva, na podlagi katerega si je mogoče ustvariti plastičen vpogled v razvojne težnje in pojave prikazanega območja.

Res pa je tudi, da "kronike" kateregakoli kraja oziroma njegovega območja ne moremo in ne smemo presojati zgolj z vidika lastne ali posamezne stroke, temveč z vseh tistih področij, ki jih zajema in oblikuje človekovo življenje. Posamezna stroka lahko poda svoje mnenje le za tisto področje, ki je predmet njenega dela. Prav zaradi tega moramo kakršnokoli kroniko presojati predvsem po tem, v koliko so posamezne navedbe resnične oziroma objektivne ali pa "prikrojene" obravnavanemu območju; kolikokronist oziroma zapisovalec dogajanj v svojem prikazu upošteva obče veljavne zakonitosti v razvoju posamezne pokrajine, v koliko se izgublja v lokalnih podrobnostih; ali je kronist sposoben krajevne raznolikosti pravilno presojati in v koliko je sposoben krajevne individualnosti vključiti v dogajanje širšega prostora, posebno še tistega, s katerim obravnavani predel skozi daljše ali krajše časovno razdobje neposredno ali vsaj posredno komunicira itd. Ker moramo predvsem z nezakazanega vidika presojati Stražarjevo Kroniko Doba, moremo trditi, da bo tudi geograf našel v njej precej skrbno zbranega gradiva. Knjiga nam ponuja številna ledinska in vodna imena, zgodovinske ali arhivske podatke ali nas vsaj napoti k iskanju njihovih fundamentalnih virov, prikazuje zaselke in naselja ter njihovo socialno strukturo, podaja nam zanimivosti o nekdanji

kmečki hiši ali gospodarskega poslopja; v do-
b-
ski kroniki bomo našli navedbe o obdelavi zem-
lje; posredno izvemo precej še o nekdanjem na-
činu in oblikah vaškega življenja, o naravnih
katastrofah ali nalezljivih boleznih, ki so s svo-
jimi učinki oziroma posledicami prispevale k u-
ravnavanju pokrajinskega razvoja. Zelo zanimi-
ve so navedbe o nekdanji domači obrti (slamni-
karstvo, kitarstvo, platnarstvo), o obrtnih dejav-
nostih, ki so bile navezane na pogonsko moč
potočnih vod (mlini in žage), o poteku elektri-

trifikacije naselij itd. To je le nekaj drobcev,
ki jih je Stane Stražar natančno in nadrobno
opisal v Kroniki Doba, in mimo katerih ne bo
mogel nihče, ki se bo kdajkoli bavil z razvo-
jem oziroma proučevanjem pokrajine med Kamni-
ško Bistrico, Račo in Radomljo. Prav tako bo po-
stala knjiga vsem učiteljem domoznanstva na ob-
ravnovanem področju nepogrešljiv vsakdanji vir
in priročnik. Knjiga je opremljena s številnimi
lepimi in karakterističnimi fotografijami ter ski-
cami, kar daje delu še posebno privlačnost.

M. Natek

1) Spisal in zbral gradivo Stane Stražar. Izdal in založil: Jamarski klub "Simon Rodič - Ivan Sešek"
Domžale; Ljubljana 1970, 286 strani, cena 20,00 din.

DROBNE NOVICE

Nova mesta v LR Bolgariji

Tudi za Bolgarijo je značilno, da v povojnem obdobju doživlja korenite družbene in gospodarske spremembe. Kolektivizacija kmetijstva in industrializacija dežele sta povzročali nagle spremembe v socialni in zaposlitveni strukturi prebivalstva. Tudi to je poleg drugih razlogov vplivalo na to, da so se začeli ljudje množično preseljevati s podeželja v mesta oziroma v rudarska in industrijska središča. V letih 1948-1967 se je okrog 1,7 milj. Bolgarov preselilo iz vasi v mesta. V letu 1948 je bilo v kmetijstvu zaposlenih 81,8 % vsega aktivnega prebivalstva Bolgarije, v letu 1967 že samo 41,3 %. V tem času pa se je delež zaposlenih v industriji, prometu in v gradbeništvu povečal od 14 na 47 %, v terciarnih in kvartarnih dejavnostih pa od 4,3 na 11,5%. Posledice nakazanih sprememb se kažejo tudi v rasti števila in deleža mestnega prebivalstva. Leta 1946 je Bolgarija imela okrog 25 % mestnega prebivalstva, danes pa ga ima že blizu 48 %. Po stopnji urbaniziranosti Bolgarija prekaša vse svoje sosednje države.

Danes je v LR Bolgariji 170 mest, in kar 66 naselij si je te funkcije pridobilo v zadnjih petindvajsetih letih. Leta 1944, ko je prišlo do sprememb v družbeni in gospodarski ureditvi države, je Bolgarija imela 104 mesta, leta 1946 106, deset let kasneje 112, leta 1965 že 137 in do leta 1969 je še 33 naselij pridobilo mestni značaj z ustreznimi funkcijami. V 66 mestih, ki so nastala v povojnem obdobju, je v letu 1967 živelo 483 tisoč ljudi, kar je predstavljalo eno osmino vsega v bolgarskih mestih živečega prebivalstva. To pomeni, da so naselja, ki so si pridobila mestni značaj, sorazmerno majhna, saj štejejo v poprečju komaj nekaj nad 7 300 prebivalcev. Med temi mesti so največja nova industrijska središča (n.pr. Dimitrovgrad 44 500 preb., Velingrad 20 800 preb., Smoljan 18 600 preb., Novi Kričim 13 100 preb., Devnja in Mezdra po 10 000 preb.), medtem ko ima mesto Rakovski (13 800 preb.) že značilne poteze agrarno-industrijskega središča. Vsa druga mesta iz povojnega obdobja so po številu prebivalstva

manjša. Podrobnejši pregled pokaže, da so med njimi največja industrijska mesta (v poprečju po 10 000 preb.), vsa druga, ki imajo industrijsko-agrarni (okrog 6 000 preb.) oziroma agrarno-industrijski (6 550 preb.) ali zdraviliški značaj (okrog 5 000 preb.) pa so precej manjša.

Po izvoru in funkcijah smemo nova bolgarska mesta razdeliti v štiri osnovne skupine:

1. Industrijska mesta so tista naselja, kjer je delež industrijske proizvodnje večji od 75 % celotne vrednosti družbenega proizvoda. V podrobnostih pa je njihova geneza spet zelo različna: a) mesta, nastala na osnovi rudarstva (Rudozem, Madan, Laki v Rodopih ob rudnikih cinkove in svinčene rude, Čiprovcji pod Staro Planino, Galebovo, Bobov dol, Tvardica in Plačkovci kot središča pridobivanja črnega premoga); b) nastanek mest je povezan z razvojem rudarstva in industrije (Devnja, Svoge, Belovo); c) mesta, ki so se razvila iz železniško-prometnih naselij z nekaterimi industrijskimi funkcijami (Mezdra, Kaspičan, Kosteneč, Novi Kričim, Polski Trambeš in Krivodol); č) mesta, nastala po združitvi manjših naselij s prometnimi, industrijskimi ali drugimi funkcijami (Dimitrovgrad, Velingrad, Smoljan).

2. V skupino novih mest z Industrijsko - agrarnim obeležjem so uvrščena mesta na naselja, v katerih odpade na industrijske dejavnosti od 50 do 75 % vrednosti celotne proizvodnje. Tudi v tej osnovni skupini novih mest ločimo naslednje genetsko-funkcijske tipe: a) mesta so vznikla na osnovi rudarstva in industrije (D. Dabnik - nafta in živilska industrija, Radnevo - premogovnik in strojna industrija); b) mesta so nastala na osnovi gozdnega bogstva in lesno-predelovalnih obratov bodisi v Rodopih bodisi na Rili planini (Rakitovo, Batak, Jakoruda in Belica); c) ob železniških križiščih ter ob železniških postajah (npr. Dragoman, Slivnica, Elin-Pelin, Septemvri, Ljubimec ob progi Sofija-Istanbul, Stražica, Dve

Mogili in Simitli); č) mesta so nastala iz večjih vasi z zametki industrijskih dejavnosti (npr. Grudovo, Kubrat, Jablanica, Magliž in Godeč).

3. V skupino Agrarno-industrijskih mest sodi 22 novih mestnih naselij, v katerih pa je vrednost industrijskih dejavnosti v celotni proizvodnji že manjša kot 50 %. Ta skupina mest se je razvijala v takih okoliščinah: a) mesta so nastala iz administrativnih središč, v katerih so se pojavili zametki neagrarnih dejavnosti (Isparih, Dulovo, Tervel, General Toševo); b) ob železniških postajah z industrijskimi dejavnostmi (Straldža, Smjadovo, Dalgopol, Dimovo); c) mesta so nastala iz nekdanjih velikih vasi; imajo pa danes industrijske obrate, pristanišče ali druge objekte nekmetijskih dejavnosti (Kozloduj, Belene, Šabla, Kričim, Valčedram, Perušica, Ugarčin, Kableškovo, Džebel, Rila in S'jedenenje); č) mesta so nastala po združitvi nekaterih vasi z industrijskimi podjetji ali vaških naselij ob prometnih križiščih (Rakovskij, Marica in Brezovo). Pri pomniti pa velja, da prebivalstvo v tej skupini mest narašča počasneje (1946-1967 +24 %) kot pa v novih industrijskih mestih (+173 %) ali pa v skupini industrijsko-agrarnih mest (+ 44 %). V skupini agrarno-industrijskih mest so se pričele šele v najnovem času razvijati industrijske dejavnosti, in nekatera izmed njih že postajajo središča področij in centri agrarno-industrijskih kompleksov (npr. Valčedram, Rakovskij, Isparih, Dulovo).

4. V skupini novih mest z zdraviliškimi (balneološkimi) funkcijami je pet naselij (Hisarja, Varšec, Čepelare, Strelča in Bankja). Razen mesta Čepelare, ki je gorsko-klimatsko zdravilišče (stoji ob Čepelarski reki pod Rodopi), so ostala štiri navezana na izvire mineralnih voda.

Nova bolgarska mesta niso enakomerno razporejena po državi. Predvsem so osredotočena:

1.) na nižavje ob Marici (16 mest), ki slovi po rodovitnosti, povrtninarstvu, vinogradništvu, po konzervni in mlečno predelovalni industriji; k nastanku mnogih mest v tem predelu so prispevali premogovniki, gostota železniškega in cestnega omrežja; 2.) na rilo-rodopski rudarski ra-

jon, ki je poznan po zalogah svinčevih, cinkovih in drugih rud in kjer je dosti flotacij in topilnic ter številnih lesnopredelovalnih obratov; v tem področju je nastalo v povojnem obdobju 11 mest; 3.) na sofijsko mestno aglomeracijo so priključena ali mesta-sputniki ali spalna mestna naselja kakor tudi zdraviliško mesto Bankja.

Druga nova mesta (30 po številu) so razkrojena po severni Bolgariji in imajo prvenstveno agrarno-industrijske funkcije (npr. v Dobrudži: Dulovo, Tervel, General, Toševo in Šabla), ali pa v severozahodnem delu države (Dimovo, Valčedram, Kozloduj).

Po vsem tem pa je potrebno opozoriti še na naslednje: Rast števila prebivalstva v bolgarskih mestih je bila v povojnem razdobju silno močna. Od leta 1946 do 1967 se je število mestnega prebivalstva povečalo za 126 %. Število prebivalstva v novih, v povojnem času nastalih mestih se je dvignilo za 71 %, medtem ko so se vsa druga, t.j. stara mestna naselja povečala kar za 138 %. Prav gotovo se v nakazani demografski dinamiki kaže močan utrip gospodarskega razmaha, ki so ga bila deležna stara mesta, medtem ko nova mestna naselja šele v zadnjih letih, pač v skladu s spremembami naselbinskih funkcij, pridobivajo večji gospodarski in družbeni pomen.

Poleg vaških in mestnih naselij so v SR Bolgariji uvedli še skupino "industrijska naselja". Teh pa je pred leti bilo samo osem in so razširjena v okrožju Smoljan. Nastala so ob rudnikih v Rodopih, v področju Madana.

(Prirejeno po: I. I. PENKOV: NOVYE GORODA V NARODNOJ RESPUBLIKE BOLGARIJ. Izvestja Vsesojuznogo Geografičeskogo občestva, T. 102, št. 5, str. 484-492, Moskva 1970;

S. N. RAKOVSKI: URBANIZACIJA V ZARUBEŽNYH SOCIALISTIČESKIH STRANAH EVROPY. Geografija v škole, 1970, št. 2, str. 16-23, Moskva).

Novi podatki o prebivalstvu ZSSR

Od 15. do 22. januarja 1970 je bil v ZSSR peti splošni popis prebivalstva. Pokazal je, da je v začetku lanskega leta živel na njenem ozemlju 241 740 000 ljudi. Po številu prebivalstva je Sovjetska zveza še vedno tretja najmočnejša država na svetu (za Kitajsko in Indijo).

Spričo dejstva, da iz ZSSR prihajajo bolj skopa poročila o njenem prebivalstvu in njegovih strukturah, je morda tudi za nas koristno, da s to notico prikažemo nekaj najnovejših podatkov iz zadnjega popisa prebivalstva, obenem pa naj opozorimo tudi na nekatere strukturne spremembe, ki so posledica gospodarskih, socialnih in drugih sprememb v državi.

Globalen vpogled v rast števila prebivalstva v Sovjetski zvezi nas opozarja na naslednje: v zadnjem enajstletnem razdobju (1959-1970) se je število prebivalstva povečalo za 15,8% (t.j. za 32,9 milij.), kar predstavlja povprečni letni prirastek okrog 3 milij., oziroma 1,44 %. Prav tolikšen odstotek prebivalstvenega prirastka je značilen tudi za ZDA, nižji pa je bil v nekaterih drugih visoko razvitih industrijskih državah (npr. Francija 1,05 %, Vel. Britanija 0,6 %, ZR Nemčija 1,1 %, Japonska 1,0 %). Pri vsem tem pa se nam ponuja še naslednja primerjava: samo v zadnjih enajstih letih je prebivalstvo Sovjetske zveze naraslo močnejše, kot pa znaša celotno število prebivalstva v Belgiji, na Danskem, na Norveškem, Finskem in Švedskem.

Ako se za primerjavo ozremo še na obdobje, ki se v številnih prikazih jemlje za izhodiščno osnovo napredka sovjetskega gospodarstva, to je od leta 1913 naprej, spoznamo, da je prebivalstvo ZSSR v zadnjih 56 letih poraslo za 51,8 %, oziroma povečalo se je za 82,5 milij. ljudi. V letih 1913-1940 je bila povprečna letna stopnja prebivalstvenega prirastka okrog 0,84 %, v obdobju 1940-1959, ki je terjalo ogromno število žrtev med drugo svetovno vojno, pa le 0,4 %. P. temtako je povprečni letni prirastek prebivalstva SZ v razdobju 1913-1970 znašal 0,92 %.

Seveda pa iz teh povprečnih vrednosti prebivalstvenega napredovanja, ki veljajo za celotno ozemlje ZSSR, ne moremo razbrati regionalnih raznolikosti. Zato se mi zdi potrebno in koristno, da opozorim tudi nanje.

Iz naslednje tabele razberemo, da se je v zadnjih skoraj šestdesetih letih število prebivalstva najmočnejše povečalo v Kirgiški SSR (229 %), Tadžiški (180 %), Uzbeški (174 %), Armenski (149 %), Kazaški (131 %), Azerbejdžanski (119 %) in v Turkmenski SSR (107 %). V vseh teh predelih Sovjetske zveze se je število prebivalstva od leta 1913 do 1970. leta več kot podvojilo. Poleg teh sta še Gruzinska in Moldavska SSR (80 oziroma 74 %), ki v tem času zaznamujeta višji porast prebivalstva, kot pa znaša njegova povprečna stopnja napredovanja na vsem ozemlju ZSSR. Opozoriti pa moramo, da se je število prebivalstva v Letonski SSR zmanjšalo, in sicer za 5 %.

Pomembnejše od teh podatkov pa so navedbe o rasti števila prebivalstva v zadnjem desetletnem obdobju, za katero je značilen nagel vzpon sovjetskega gospodarstva. Poleg tega je pomembno tudi to, da v tem času rast prebivalstva ni bila prizadeta zaradi vojnih žrtev kot v številnih prejšnjih obdobjih. Zato se v demografskem razvoju zadnjega obdobja odražajo vsi pospeševalni ali zaviralni dejavniki, ki posredno ali neposredno učinkujejo na jakost rasti števila prebivalstva in na spremembo njegovih struktur.

V letih 1959-1970 se je število prebivalstva povečalo za več kot eno četrtno v naslednjih zveznih republikah: Tadžiški (46 %), Uzbeški (45 %), Turkmenski in Kirgiški (42 %), Armenski (41 %), Kazaški (40 %) in Azerbejdžanski (38 %), v Moldavski pa za 24 %. Porast števila prebivalstva v Gruzinski SSR je znašal toliko, kot je povprečna stopnja rasti za celotno ZSSR (16 %). V vseh drugih zveznih republikah Sovjetske zveze pa je število prebivalstva naraščalo pod državnim povprečjem. V teh različnih stopnjah prebivalstvenega napredovanja se kažejo najnovejše težnje

Tabela: OS NOVNI PREBIVALSTVENI PODATKI PO (ZVEZNIH) REPUBLIKAH ZSSR

SS republika:	Število prebivalstva (v milijonih)			Gostota obljudenosti (na km ²)		Delež (%) mestnega prebivalstva		
	1913	1959	1970	1959	1970	1913	1959	1970
Ruska SFSR	89,902	117,534	130,090	6,9	7,6	17	52	62
Ukrajinska	35,210	41,869	47,136	69,4	78,1	19	46	55
Beloruska	6,899	8,056	9,003	38,8	43,4	14	31	43
Uzbeška	4,366	8,261	11,963	18,4	26,6	24	33	36
Kazaška	5,565	9,153	12,850	3,4	4,7	10	44	51
Gruzinska	2,601	4,044	4,688	58,0	67,3	26	42	48
Azerbejdžanska	2,339	3,698	5,111	42,7	59,0	24	48	50
Litavska	2,828	2,711	3,129	41,6	48,0	13	39	50
Moldavska	2,056	2,885	3,572	85,6	106,0	13,	22	32
Letonska	2,493	2,093	2,365	32,9	37,1	38	56	62
Kirgiška	0,864	2,066	2,933	10,4	14,8	12	34	37
Tadžiška	1,034	1,981	2,900	13,8	20,3	9	33	37
Armenska	1,000	1,763	2,493	59,2	83,7	10	50	59
Turkmenska	1,042	1,516	2,158	3,1	4,4	11	46	48
Estonska	0,954	1,197	1,357	26,5	30,1	19	56	65
ZSSR	159,153	208,827	241,748	9,3	10,9	18	48	56

v razvoju gospodarstva na področjih, katerih naravni potencial vse doslej še ni bil zadosti izrabljen. In prav v ta območja so bili v zadnjem desetletju z administrativnimi ukrepi usmerjeni poglobljeni selitveni tokovi prebivalstva. V Kazahstanu in v republikah srednje Azije je v desetletju 1959-69 znašal naravni prirastek 8,6 milijonov ljudi, celotno število prebivalstva pa se je povečalo za 9,8 milij., kar pomeni, da znaša selitvena bilanca +1,2 milij. oseb. Zaradi izredno naglega razvoja industrije in kmetijstva v teh območjih so se priseljevali sem ljudje iz vseh predelov Sovjetske zveze, in to predvsem mladi ljudje. Tudi starostna struktura prebivalstva v teh področjih je vplivala, da je bil naravni prirastek izredno močan, oziroma stopnja rodnosti zelo visoka.

Iz tega prikaza lahko izluščimo naslednjo značilnost: V vseh tistih republikah, ki imajo manjši porast števila prebivalstva, kot pa je državno poprečje, upada delež njihovega prebivalstva v celotnem državnem merilu. Delež prebivalstva Ruske SFSR v Sovjetski zvezi se je npr. gibal takole: 1913. leta 56,5 %, 1940 56,8 %, 1959 56,2 % in 1970. leta 53,8 %. Zmanjšal se je tudi delež Ukrajinske (od 22,1 na 19,5 %), Beloruske SSR (od 4,3 na 3,7 %) kakor tudi delež pribaltiških republik (od 3,0 % v letu 1940 na 2,9 % v letu 1959 in 2,8 % v letu 1970). Kljub nakazanim spremembam pa ugotavljamo, da je prebivalstvo Ruske SFRS v zadnjem desetletju naraslo za 12,6 milij., kar pomeni, da

nanj še vedno odpade 38 % celotnega prebivalstvenega prirastka. Ustrezen delež prirastka za Ukrajino znaša 16 %, za Uzbeško in Kazaško SSR pa 11,2 %.

Različne stopnje in razlike v rasti števila prebivalstva so vplivale na spremembo gostote obljudenosti posameznih predelov ZSSR. Danes pride edino v Moldavski SSR več kot sto ljudi na km², v Armenski pa 84, povsod drugod pa je obljudenost znatno manjša. Pri povprečni gostoti naseljenosti moramo upoštevati razsežnost in raznolikost, ki je združeno v ZSSR. Zato pa so mnogo primerjenši tisti pokazatelji, ki karakterizirajo obljudenost na manjših območjih, ki so postala središča mnogovrstnega družbenogospodarskega življenja. Res je, da je gostota obljudenosti v Ruski SFSR med najnižjimi v državi, kljub temu pa so v tej politično-teritorialni enoti posamezna območja oziroma jedra gosto naseljena. Na njenem območju ima centralni ekonomski rajon 57 ljudi na 1 km², od tega na moskovskem področju v poprečju 273 ljudi na 1 km². V osrednjem črnozjomnem gospodarskem rajonu biva 48 ljudi na 1 km², v severnem kavkaškem rajonu 40 ljudi, na uralskem področju pa že samo 22 ljudi na 1 km².

Po vsem tem nas še zanima, kolikšen del prebivalstva odpade na evropski oziroma na azijski del ZSSR. Ugotovitve zadnjega prebivalstvenega popisa kažejo, da živi v evropskem delu države okrog 182,5 milij. prebivalstva, t.j. 75,5 %

(leta 1959 še 77,7 % ali 162,3 milij. preb.). Delež prebivalstva v azijskem delu Sovjetske zveze narašča, kar pomeni, da je zanj značilna hitrejša gospodarska rast, pa tudi hitrejšo naraščanje števila prebivalstva kot pa v evropskem delu. V primerjavi z letom 1959 se je prebivalstvo v evropskem delu Sovjetske zveze povečalo za 20,2 milij., t. j. za 12,4 %, v azijskem delu pa za 12,7 milij. oziroma za 27,3 %. Iz tega sledi, da prebivalstvo azijskega dela države narašča z dvakrat hitrejšim tempom kot pa v evropskem delu.

Prav tako zanimivi in značilni so podatki o urbaniziranosti prebivalstva. Po zadnjih podatkih živi v mestih in mestnih naseljih ZSSR že več kot polovica vsega prebivalstva (podatke za posamezne republike po obdobjih glejte v tabeli). V lanskem letu je bilo v Sovjetski zvezi 1.935 mest (1926. leta 709, 1959. leta 1967), v katerih je živelo 116,3 milij. ljudi. Med njimi je 221 mest, ki imajo že več kot 100.000 prebivalcev, oziroma 33 mest ima več kot 0,5 milij. ljudi (leta 1926 je bilo takih naselij 1 216 s 4,6 milij. preb., leta 1959 2 940 mestnih naselij s 17 milij. preb.). V razdobju 1959-70 se je število mest povečalo za 256, število naselij mestnega značaja pa za 629.

V začetku lanskega leta je imela Sovjetska zveza že 10 mest z več kot milijon prebivalci (leta 1959 samo 3 mesta), in sicer: Moskva (7 061 tisoč), Leningrad (3 950 tisoč), Kijev (1 632 tisoč), Taškent (1 385 tisoč), Baku (1 261 tisoč), Harkov (1 223 tisoč), Gorki (1 170 tisoč), Novosibirsk (1 161 tisoč), Kujbišev (1 047 tisoč) in Sverdlovsk (1 026 tisoč). V navedenih mestih živi 17,7 odstotkov (1959. leta 20,1 %) prebivalstva sovjetskih mest. Poleg teh je še 23 mest, ki imajo več kot 0,5 milij. prebivalcev in v katerih je bilo v začetku lanskega leta 17,4 milij. ljudi (l. 1959 samo 12,7 milij.), to je 14,9 % leta 1959 15,2 %) urbaniziranega prebivalstva. Iz objavljenih podatkov ugotavljamo,

da v ZSSR prebivalstvo v manjših mestih narašča hitreje kot pa v večjih. V letih od 1959 do 1970 se je število ljudi v milijonskih mestih povečalo za 23,3 %, v mestih od 500 000 do 1 milj. za 37,1 %, v mestih, ki so imela od 100 tisoč do 0,5 milij. prebivalcev pa za 57 %.

Hitro naraščanje števila in deleža mestnega prebivalstva je posledica gospodarskega razvoja dežele, kjer je izredno močno preseljevanje ljudi s podeželja v industrijska in mestna središča, pa tudi preobrazba vaških naselij v mesta oziroma v tip mestnih naselij pospešuje stopnjo urbaniziranosti prebivalstva.

Tudi z vidika spolne strukture so izredno zanimivi najnovejši podatki prebivalstvenega popisa. Znano je namreč, da v Sovjetski zvezi število žensk močno presega število moškega prebivalstva, kar je tudi posledica zadnjega vojnega razdobja, ki je zahtevalo okrog 14 milijonov žrtev. Leta 1970 je bilo med prebivalstvom Sovjetske zveze 53,9 % (leta 1959 55,1 %) žensk, kar pomeni, da je na 100 žensk prišlo samo okrog 85 moških (1959. leta 82 moških). Leta 1959 je število žensk presegalo število moškega prebivalstva za 20,8 milij., v lanskem letu pa še vedno za 19,1 milij. Spričo dejstva, da je tudi v ZSSR med novorojenci več dečkov kot deklic, kar je običajno tudi po vseh drugih predelih sveta, (v desetletju 1959-69 se je rodilo na 100 deklic kar 105 dečkov), število moškega prebivalstva v zadnjem razdobju narašča hitreje (18,5 %) kot število ženskega (13,7 %). V takih okoliščinah pričakujejo, da se bosta deleža moškega in ženskega prebivalstva kolikor toliko izravnala šele v naslednjih tridesetih letih.

(Prirejeno po: G. MAKSIMOV: "PERVYE ITOGI VSESOJUZNOJ PEREPISI NASELENIIJA 1970 G." Vestnik Statistiki, 1970, št. 8, str. 12-22, Moskva).

M. Natek

Prebivalstvo na Kitajskem

Kadarkoli strokovnjaki začno načrtovati prihodnji gospodarski razvoj Vzhodne Azije, kamor so po rajonizaciji OZN vključeni trije rajoni (1. celinski rajon, ki obsega LR Kitajsko in LR Mongolijo ter britansko oziroma portugalsko kolonialno posest Hong Kong in Macau; 2. Japonska in 3. ostala vzhodna Azija - Severna in Južna Koreja, Taivan in otočje Ryu - Kyu), vedno nateče na nelahko delo. Spričo dejstva, da LR Kitajsko ne objavlja, ali pa le v preskopih informacijah, podatkov o prebivalstvenem stanju svoje države, se preučevalcem ni mogoče opreti na verodostojno demografsko podobo tega predela sveta. Prav zategadelj se skoraj vsa predvidevanja in načrtovanja opirajo le na različne ceništevila prebivalstva na Kitajskem. Zato ni presenetljivo, da so posamezne ocene prebivalstvenega stanja v tem predelu sveta tako zelo med seboj različne. Za LR Kitajsko se npr. za leto 1965 navajajo podatki od 672,7 do 740,6 milijonov, za leto 1970 pa od 704,3 do 815,5 milijonov prebivalcev.

V nasprotju z LR Kitajsko pa ima Japonska, ki je po številu prebivalstva druga največja država v Vzhodni Aziji (1970. leta okrog 101,5 milijonov prebivalcev), zelo dobro urejeno demografsko dokumentacijo. V "deželi vzhajajočega sonca" imajo namreč popis prebivalstva vsakih pet let, poleg tega pa redno in zelo natančno spremljajo vitalne dogodke, kot so rojstva in smrti. Kljub temu pa je potrebno računati z dejstvom, da ima LR Kitajsko okrog 80 % prebivalstva Vzhodne Azije. Prav zato se ne čudimo, da je med ekonomisti in demografi tolikšen interes za kar se dá natančno oceno kitajskega prebivalstva. Neizpodbitno je tudi, da država, ki ima po približnih ocenah vsaj eno petino svetovnega prebivalstva, odločilno vpliva na celotno gospodarstvo, še bolj pa na gospodarsko podobo sprememb na ožjem območju, t.j. vzhodni Aziji kot celoti.

Omeniti moramo, da je bil leta 1953 na Kitajskem prvi popis prebivalstva, katerega rezultate so že upoštevali pri pripravah načrtovanja prvega petletnega gospodarskega in družbenega raz-

voja države. Podatki tega popisa so bili objavljeni jeseni 1954. leta. Uradna informacija navaja, da so tedaj v LR Kitajski našli 601 938 035 ljudi. Vendar moramo to število zmanjšati skoraj za 19 335 tisoč ljudi, ker so uradnim državnim podatkom prišteli še število prebivalstva, ki živi na Taivanu (7,591.298) in okrog 11 743 tisoč Kitajcev, ki so v času popisa kot ekonomski ali politični emigranti živeli v tujini, predvsem v deželah jugovzhodne Azije. Navkljub vsemu je ta popis prebivalstva na Kitajskem nadvse dragocen, saj iz teh (dejanskih) ugotovitev izpeljujejo različne ocene o številu prebivalstva v preteklih obdobjih kakor tudi o možnostih demografskega razvoja v prihodnjih letih oziroma desetletjih.

Tabela: ŠTEVILO PREBIVALSTVA NA OZEMLJU LR KITAJSKO

Leto	Število v milijonih	Leto	Število v milijonih
1851	432	1953	582,603
1890	430	1957	646,530
1900	440	1960	650,000
1912	462 (ali samo 400)	1970	742,000
1920	475	1980	843,000
1930	500 (oz. 486)	1990	940,000
1940	530	2000	1 034,000
1950	551,960		

Demografska problematika na ozemlju LR Kitajske je že v preteklih obdobjih zanimala številne strokovnjake, še več pa se jih s to zadevo ukvarja v novjšem času. Tudi zato ni presenetljivo, da so ocene o številu prebivalstva na Kitajskem v delih številnih avtorjev tako zelo različne.

V drugi polovici preteklega stoletja ni zaznati bistvenih sprememb v rasti prebivalstva na Kitajskem. V začetku tega stoletja se je to šte-

vilo celo zmanjšalo. Vzroke pripisujejo intenzivnemu izseljevanju in visoki umrljivosti, ki sta jo povzročali lakota in širjenje različnih nalezljivih bolezni. Zaznavne spremembe pa nastanejo v prvi polovici 20. stoletja, ko se je po nekaterih ocenah prebivalstvo na Kitajskem povečevalo v poprečju za okrog 0,5 do 0,6 % na leto.

Za obdobje 1950-60 domnevajo, da je bila rodnost na ozemlju LR Kitajske od 38 do 32 ‰, v letih 1920-1950 pa od 30 do 35 ‰, v desetletju 1940-49 pa v poprečju 38 ‰. Potemtakem je rodnost na Kitajskem nekaj nižja kot v večini drugih dežel Azije in se lahko primerja s tisto v Evropi v 18. in 19. stoletju. Tudi na Kitajskem umrljivost izredno hitro upada. Po nekaterih podatkih bi naj bila še v desetletju 1940-49 (vojna leta!) okrog 33,2 ‰, v razdobju 1952-57 pa okrog 13,8 ‰, oziroma je padla od 18 ‰ v letu 1952 na 11 ‰ v letu 1957. Očitno je, da je zmaga kitajske revolucije prinesla tudi v demografsko podobo dežele nove poteze. Umrljivost namreč izredno naglo upada. Očitno pa je tudi, da je katastrofalna suša v letih 1960-61, ki je preprečila "normalno" oskrbovanje prebivalstva z živili, nekoliko zavrla nadaljnje zniževanje umrljivosti, oziroma da se je ta v tem času celo nekoliko zvišala. Navkljub vsemu pa vendarle spoznavamo, da se povprečna življenjska doba prebivalstva na Kitajskem daljša: v dvajsetih letih je znašala okrog 25 let, v razdobju 1950-55 že 40 let, v naslednjem petletnem razdobju se je povečala na 42,5 let in v letih 1960-65 na 45 let.

Rast števila prebivalstva na Kitajskem je v glavnem navezana na prirodni prirastek in na podaljšanje poprečne življenjske dobe prebivalstva. Res pa je tudi, da se je v novejšem času vrnilo v domovino večje število izseljencev, še posebno v letih, ko je prišlo do političnih zaostritev med LR Kitajsko in državami Jugovzhodne Azije.

Po nekaterih podatkih, ki so zelo blizu resničnemu stanju in katere je interpretirala tudi uradna kitajska statistika, je od leta 1949 do 1957 prebivalstvo na Kitajskem naraščalo s poprečno letno stopnjo od 2 do 3 ‰, oziroma od 10 do 13 oziroma celo do 18 milijonov. Zelo težko si je predstavljati tolikšen prebivalstveni prirastek, saj vemo, kolikšne težave povzroča rast števila prebivalstva skoraj v vseh deželah v razvoju, ki morajo poleg gospodarskega razvoja skrbeti vsaj še tudi za osnov-

ne življenjske pogoje vsega prebivalstva. Iz tega zornega kota je potrebno ocenjevati nemajhna prizadevanja za napredek gospodarstva in številnih drugih področij človekovega delovanja bodisi na Kitajskem bodisi v drugih nerazvitih deželah sveta. V manj kot desetih letih se je število prebivalstva na Kitajskem povečalo za več kot 100 milijonov, to je za več kot ima Japonska vsega prebivalstva skupaj.

Iz ne dovolj zanesljivih in dognanih števil o stanju prebivalstva v LR Kitajski izhajajo tudi številne napovedi za njegov nadaljnji razvoj. O tem obstoje med strokovnjaki OZN za demografijo tri variante, in sicer:

- 1.) Varianta o minimalnem naraščanju števila prebivalstva; ta predvideva visoko stopnjo umrljivosti in naglo upadanje števila rojstev (natalitete);
- 2.) o maksimalnem naraščanju števila prebivalstva; ta računa že z nizko stopnjo umrljivosti, v prehodnem obdobju že z visoko rodnostjo, ki kasneje upade. In po tej varianti predpostavljajo, da je LRK že v letu 1960 imela 686 milijonov prebivalcev;
- 3.) varianta o optimalnem naraščanju števila prebivalstva. Ta varianta predstavlja vmesno stopnjo med prejšnjima.

Ako iz navedenih možnosti prebivalstvenega razvoja na Kitajskem vzamemo optimalno varianto, potem smemo računati, da se je v zadnjem desetletju njeno prebivalstvo povečalo za 14 %. Ob koncu stoletja, ko bo na Zemlji okrog 6,130 milijard ljudi, bo odpadlo na Kitajsko okrog 17 % svetovnega prebivalstva, medtem ko ga ima danes še 20,7 %. Primerjave kažejo, da se delež prebivalstva Kitajske v svetovnem merilu počasi, a nenehno zmanjšuje: še leta 1920 je nanjo odpadlo 25,5 %, v letu 1940 pa že samo 23,1 %.

VIRI

J. N. GUZEVATYJ: Perspektivy razvitja mirovoga naselenija (do 2000 g.) Moskva 1968.

Z. VAVRA: Obyvatelstvo Činske LR. Demografie, VII, Praha 1965.

Razmere v ruralnih področjih Latinske Amerike

Slabe življenjske in posebno stanovanjske razmere v mnogih ruralnih področjih Latinske Amerike so izraz splošne revščine ter ekonomske in socialne zaostalosti kmetijskega prebivalstva v teh deželah. Vse slabo, kar je s tem v zvezi, vključuje tudi zelo nizko produktivnost, slabo prehrano, slabo zdravstveno zaščito, slabo razvito šolstvo, slabo varnost ter na splošno velike socialne krivice. Morda je za latinskoameriška ruralna področja najbolj značilna zaostalost in zaprtost. Prebivalstvo nima možnosti za zaposlitev, pri kateri bi imelo vsaj minimalni zaslužek.

Poleg velikih aglomeracij industrije ter prebivalstva so širna kmetijska področja, ki glede na splošni razvoj zaostajajo in so zapostavljena. Značilna za ta področja so majhna gostota prebivalstva, slaba gospodarska dejavnost in pomanjkanje družbenih služb.

Vendar pa razmer v latinskoameriških deželah ne smemo posploševati. Ta splošni opis se vsekakor ne tiče razvitih kmetijskih področij Argentine in Čila, ki pa povprečja za Latinsko Ameriko ne morejo spreminiti.

Celo v razdobju od 1934. do 1960. leta se v Latinski Ameriki kmetijska in živinorejska proizvodnja ni znatno povečala. V razdobju 1958 do 1960 je bila kmetijsko živinorejska proizvodnja na prebivalca za 8 % nižja od svetovnega povprečja. V razdobju 1945 do 1960 je samo v nekaterih deželah bil promet proizvodnje večji od porasta števila prebivalstva: Brazilija 3,9 % proti 2,9 %, Ekvador 7,2 % proti 3,9 %, Salvador 3,8 % proti 2,3 %, Mehika 7,1 % proti 3,0 %, Peru 2,9 % proti 2,3 % in Venezuela 4,6 % proti 3,7 %.

Druga značilnost splošne zaostalosti je izrazito tradicionalni način obdelave. Medtem ko se mesta na področja modernizirajo, ostajajo ruralna področja z zelo nizkim hektarskim donosom in monokulturnim kmetijstvom, ki izčrpava tla. V nasprotju z drugimi deželami sveta je kmetijska proizvodnja v Latinski Ameriki porastla bolj za-

radi povečanja obdelovalnih površin, kot pa zaradi povečanja hektarskega donosa.

Po razpoložljivih podatkih je od 32 milijonov aktivnega kmetijskega prebivalstva v Latinski Ameriki skoraj 2 milijona srednjih posestnikov in okoli 30 milijonov malih posestnikov ter kmetijskih delavcev brez zemlje. Od skupno 7,5 milijonov kmetijskih posestev jih zavzema 100 000 (to je 1,3 % vseh posestev), kar 65 % vseh kmetijskih površin. Po drugi strani pa ima 5,5 milijonov kmetov z manj kot 20 ha zemlje skupno manj kot 4 % celotne površine.

V Čilu so leta 1955 veleposestniki, ki so tvorili samo 6,9 % vseh zemljiških posestnikov, imeli 75 % vseh kmetijskih površin. V Kolumbiji je leta 1960. leta 14 604 veleposestnikov ali 1,2 % vseh posestnikov imelo 45 % vseh kmetijskih površin, medtem ko je 765 080 posestnikov ali 75 % vseh posestnikov imelo samo 5,5 % zemlje. V Braziliji je leta 1960. leta imelo 5 % posestnikov 58 % vseh površin s povprečno velikostjo posestva 6 ha. V Dominikanski republiki je leta 1960 bilo 50 % posestev manjših od enega hektarja in več kot 75 % obdelovalnih površin je bilo v rokah 10 % števila vseh lastnikov. V Ekvadorju je leta 1954 imelo 0,4 % posestev več kot 45 % kmetijskih površin, medtem ko je 73,1 % posestev bilo manjših od 5 hektarjev.

Majhni dohodki kmetov so tudi v zvezi z nečloveško nizkim življenjskim nivojem. Čeprav ni na razpolago dovolj nadrobnih analiz, je posebno glede prehrane lahko ugotoviti, kakšna je stvarnost. Vedno večja potrošnja hrane v urbanskih področjih in mnogo višja kupna moč njihovega prebivalstva povzroča, da ima prebivalstvo ruralnih področij marsikje zelo malo poti do celotnega prehranbenega tržišča.

Agrarno reformo terjata dve dejstvi, o katerih ne moremo dvomiti. Prva je socialna in moralna nujnost. Druga pa je potreba po povečanju poljedelske proizvodnje.

Seveda je agrarna reforma povezana z zelo zapletenimi problemi, ker spreminja tradicionalne strukture.

Niti tisti, ki bodo reforme deležni niti oblasti, ki jo izvajajo, običajno nimajo dovolj izkušenj pri reševanju problemov, ki se pri takih spremembah nujno pojavljajo. Vendar pa to ne bi smela biti ovira za izvedbo reforme. Iz izkušenj v mnogih deželah je potrebno poiskati in prevzeti ustrezne načine, po katerih bi kazalo agrarno reformo speljati po posameznih deželah.

LITERATURA:

1. Ministerio de la vivienda; Servicio Central de Publicaciones: Resúmenes monográficos de documentos, N°30: La vivienda rural. Mayo 1969, Madrid
2. William C. Thiesenhusen: Chile's experiments in agrarian reform. Madison. Wisconsin.

L. Gosar

Novo o geotermični stopnji

Že od 17. stoletja je znano, da temperatura zemeljske skorje z globino narašča. Pri tem seveda prezremo tistih dvajset metrov globine, do koder se v naših zemljepisnih širinah navadno poznajo zimske ohladitve in poletne otoplitve. Na koliko globinskih metrov se temperatura poveča za eno stopinjo Celzija, pove geotermična stopnja. Učbeniki navajajo, da znaša geotermična stopnja $30 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$. Ta podatek so večinoma povzeli po razmerah v 2003 m globokem jašku pri Ribniku v Šleziji, ki je imel na dnu $69,2^\circ \text{ C}$ in ki je bil do konca preteklega stoletja znan kot najgloblji na zemlji. Nedaleč v stran so pred prvo svetovno vojno namerili v 2 240 m globokem jašku $83,4^\circ$ (stopnja $29,6 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$).

Odtlej so se globinski temperaturni podatki z novimi jaški in vrtinami (do 7 724 m) silno pomnožili in znanje o geotermični stopnji se je izpopolnilo. Izpopolnitve smo povzeli iz članka Renate Dmowske "Temperatura v zemeljski skorji", ki je izšel v geografskem magazinu *Poznaj Swiat* (št. 3, 1971). Glavna trditev članka je, da je staro naziranje o geotermični stopnji $30 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$ le zelo povprečno. Dejansko so od kraja do kraja znatne razlike, ki jih povzročajo razlike v geološki strukturi, toplovodnosti skladov (skladi z večjo toplovodnostjo imajo večjo geotermično stopnjo), bližina vulkanskih središč, geografska širina, razlike v reliefu, v talni vodi in v drugih razmerah. V Sovjetski zvezi so izmerili skrajnosti 1,4 m v predelu toplih izvirov Piatogorska in 177,7 m v tundri v Sibiriji. V globljih jaških navadno ne najdejo enakih stopenj. Pri kraju Ciechocinku so ugotovili, da stopnja narašča od $37,4 \text{ m}/1^\circ$ pri vrhu do $52,6 \text{ m}$ med 800 in 1000 m globine. Drugod je ravno nasprotno.

Stara trditev o stopnji 30 m je blizu razmeram v sedimentnih kamninah. Toda 95 % zgornje, 16 km

debele zemeljske skorje je iz kristalinskih kamnin. V njih pa so na raznih mestih v Afriki, Kanadi, na Koli itd. ugotovili geotermično stopnjo približno 122 do 200 m.

Za Poljsko obstoja karta geotermičnih stopenj. Po njej znaša geotermična stopnja v nižinskem jugozahodnem delu okoli 30 m, severovzhodno od Visle pa hitro narašča in preseže 100 m. O drugih državah navaja članek le tabelarne podatke. Iz njih je videti, da ima Budimpešta najmanjšo geotermično stopnjo, 15 m, sledi Jakutek, $26 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$. Tam imajo v globini 2 300 m temperaturo le $37,5^\circ$.

Mnoge podatke o geotermični stopnji so prinesli novi tuneli. V tunelu pod Mont Cenisem v Franciji znaša stopnja do $300 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$ in kot vzrok za to navajajo zaledenelo površje. V tunelu Sv. Gotharda znaša stopnja med 20,5 in 62 m, v 19,8 km dolgem Simplonskem tunelu pa so namenili 8 km od južnega vhoda $55,4^\circ \text{ C}$, a 50 m od vhoda le $9,6^\circ$.

Članek sicer ne navaja podrobneje geološke sestave v tunelu pod Mont Cenisem. Toda če lahko vpliva v takih globinah snežnica s površja, morajo biti skladi vodnoprpusni. Tudi na našem krasu mora biti geotermična stopnja zelo velika, na kar kažejo številni temperaturni podatki. Snežnica s Triglavskih podov ponika dobrih tisoč metrov globoko in se segreje na izvirihih v Vratih komaj na slabih 5° C , iz česar bi sklepali na geotermično stopnjo nad $200 \text{ m}/1^\circ \text{ C}$. Kako pa na geotermično stopnjo vpliva geološka sestava, kažejo tudi temperaturni podatki, ki so jih ugotovili pri gradnji bohinjskega tunela.

I. Gams

In memoriam Zorki Rajh - Klemenčičevi

V mnogo prerani grob je legla Zorka Klemenčičeva, mamica dveh še nedoraslih otrok, skrbna mati in žena, profesorica geografije na lendavskem kovinarskem šolskem centru. Odšla je tiho, brez slovesa, od vseh, ki so jo imeli radi in spoštovali ter se oplajali ob žlahtnem viru zavzete pedagoginje. Njeno delo je preraščalo okvir šolske geografije, saj se je na široko razvejalo na najrazličnejše vzgojno delo z mladino in na aktivno sodelovanje z mariborsko podružnico geografskega društva Slovenije. Iz njenega dela je izžarevala zavzetost za osebnost mladega človeka. To jo je tudi dvigalo nad vsakdanje skrbi in težave, jo ohranjalo vedro, čutečo in razumevajočo.

Iz Ljutomera, kjer se je rodila, se je v težkih vojnih in povojnih letih napotila v šole, najprej na gimnazijo in nato na prirodoslovno-matematično fakulteto v Ljubljani, kjer je tudi diplomirala.

Med počitnicami pa je našla čas tudi za delo v mladinskih delovnih brigadah. Po končanem študiju se je posvetila pedagoškemu delu na soboški in ljutomerski gimnaziji in slednjič še v Lendavi. Povsod se je lotila dela z resnostjo in prizadevnostjo skrbnega in zavzetega pedagoškega delavca. Zato tudi nagrade in priznanja niso izostala, med drugim je dobila republiško priznanje za izredne zasluge pri delu.

Razdajala je svoje moči in, nepričakovano, komaj sredi petega desetletja, omahnila; zravnano, še malo ne utrujeno ali strto. Umrla je takorekoč sredi dela. Nadaljevali ga bodo drugi, njeni učenci; mnogi, za katere si je prizadevala, da bi jih vzgojila v ljudi s srcem. Da je njeno delo obrodilo sadove, je pokazala njena zadnja pot, na katero so jo pospremili s tako obilno hvaležnostjo in priznanjem.

S. Samobor - Hradil

Občni zbor Geografskega društva Slovenije aprila 1971

Slovenski geografi, včlanjeni v GDS, smo se zbrali 16. aprila 1971 na rednem občnem zboru v prostorih Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Zbor je vodilo izbrano predsedstvo: prof. dr. Mavricij Zgonik, prof. Stanko Polajnar, prof. Uršič Hinko in prof. Franc Marič.

Predsednik GDS prof. dr. Ivan Gams je navzoče seznanil, da po dopolnitvi društvenih pravil zapet uvajamo prakso, da se geografi sestanemo vsako leto in se porazgovorimo o skupnih problemih in nerazčiščenih vprašanjih.

Zaradi omejenega časa tokrat nismo načeli vseh problemov in težav, s katerimi se srečujemo vsak dan pri našem strokovnem delu in kjer nam bi bilo GDS lahko v veliko oporo. Zato pa smo iz poročila predsednika, blagajnika, predsednika nadzornega odbora in predsednikov ljubljanske, celjske in mariborske podružnice GDS ter iz diskusije, ki se je razvijala predvsem v smeri, kako okrepiti vlogo in pomen GDS, lahko razbrali, kaj je bilo v preteklem letu storjenega in kakšni so cilji za prihodnje obdobje.

Iz poročila predsednika GDS smo izvedeli, da finančne težave ne ovirajo več toliko razširjenega društvenega dela in izdajanja Geografskega vestnika in Geografskega obzornika. Vendar pa ima še vedno zlasti Geografski obzornik, ki ima sicer številne naročnike, premalo sodelavcev-piscev metodičnih in pedagoških člankov. Uredništvo nas vabi k sodelovanju.

Predsednik GDS je tudi poročal, da bo društvo priredilo v sodelovanju z Inštitutom za geografijo SAZU in Inštitutom za slovenski jezik SAZU v novembru 1971. leta javni posvet o načelih rabe zemljepisnih imen. Zaključke bomo predložili, da se osvoje za javno rabo. Tematski krogi, ki bodo obravnavani na javnem posvetu so:

1) Načelo etimološkega odnosno fonetičnega upravljanja slovenskih geografskih imen.

- 2) Vprašanje velike ali male začetnice v sestavljenih domačih imenih.
- 3) Vprašanje enojezične ali dvojezične rabe geografskih imen v etnično mešanih slovenskih predelih.
- 4) Raba tujih geografskih imen.

Ker bomo drugo leto praznovali petdesetletnico obstoja našega društva, bomo ta zlati jubilej proslavili s celo vrsto prireditev. Osrednja proslava petdesetletnice bo aprila 1972 v Ljubljani. Eden od soustanoviteljev bo poročal o ustanovitvi društva, sledili bodo referati o razvoju geografije, njenem sedanjem stanju in na koncu občni zbor.

Naš trdni namen je, citiram dr. Gamsa, da to proslavo izrabimo za afirmacijo slovenske geografije vobče in v tem smislu pričakujemo sodelovanje vseh geografov.

V tem letu bo nadalje razstava geografskih publikacij ter javni simpozij o gospodarsko geografskem povojnem razvoju slovenskih pokrajin.

Med poročili podružnic GDS je poročal predsednik mariborskega aktiva dr. M. Zgonik o razmeroma ugodni dejavnosti. Mariborčani so priredili v preteklem poslovnem letu 5 delovnih sestankov s predavanji in organizirali uspelo okurzijo v Novaro. Celjska podružnica je pokazala po besedah predsednika prof. J. Cafute skromnejšo aktivnost. Priredila je le štiri predavanja, predvsem zaradi omejenih finančnih sredstev. Najživahnejšo bilanco je lahko prikazala ljubljanska podružnica. Njen predsednik, asistent M. Natek, je poročal, da organizira predavanje vsak teden ali vsak drugi teden, ter da imajo širši krog poslušalcev. Povprečno število je čez 40, kar je lep uspeh v primerjavi s preteklim letom. Z ekskurzijo v Beneško Slovenijo pa je podružnica presegla vsa pričakovanja, saj so morali nekaj pri-

prijav celo odkloniti in se omejiti na dva avtobusa.

Optimizem, ki so ga izzvala poročila društvenega predsednika ter blagajnika in predsednika ljubljanske podružnice, pa so zabisale ugotovitve, da nekdanje aktivne podružnice v Novem mestu in Kranju sploh niso poročale in da je njihova aktivnost očitno upadla. Tudi predsednik mariborske podružnice je izrazil zaskrbljenost, da v Mariboru prizadevnost za delo upada in da število članstva ne napreduje.

Dejstvo, da je včlanjenih v celotnem društvu manj kot tristo geografov, govori o razmeroma slabih zainteresiranosti za društveno delo.

To ima lahko toliko neljube posledice prav zdaj ob reformi pouka v osnovni in srednji šoli, ko oživljajo težnje po zmanjšanju števila učnih ur geografije. To bi neugodno vplivalo tudi na proslavljanje petdesetletnice našega društva.

V diskusiji so se odprli problemi glede povezovanja študentov z društvenim delom, glede razširjanja članstva med geografi, saj številni ne vedo, da niso več člani, ker niso obnovili pristopnice, pa glede deleža članarine, ki naj ga preberejo podružnice.

Upravnemu odboru so naložili, da pretrese diskusijo in zbere ustrezne predloge ter sklepe kot napotilo za bodoče delo.

Ivo Furlan

Poročilo o ekskurziji v Beneško Slovenijo

Med dejavnostmi ljubljanske podružnice GDS že nekaj let pogrešamo strokovnih ekskurzij. S tem nočem trditi, da je odbor ljubljanske podružnice prezrl to obliko strokovnega oziroma dopolnilnega izpopolnjevanja geografov. Nasprotno! Dosedanji odbori podružnice so si v preteklih obdobjih prizadevali, da bi tovrstno dejavnost oživel. Organizirali so krajše ali daljše, enodnevnne ali večdnevne ekskurzije bodisi v naše zamejstvo bodisi v tujino, a jih je bilo treba odpovedati zaradi premajhnega zanimanja geografov in premajhnega števila prijav. V preteklih letih je bilo sicer nekaj nedeljskih ekskurzij v posamezna manj znana in po strokovni strani aktualna območja Slovenije, a je bila udeležba povsod zelo skromna.

V lanski predavateljski sezoni, še posebno v ciklu predavanj o sodobni problematiki zamejske Slovenije pa je znova oživela pobuda, ki so jo podprli tudi številni redni obiskovalci naših četrtkovih predavateljskih večerov, namreč pobuda o strokovni ekskurziji v BENEŠKO SLOVENIJO. Pri organizaciji oziroma razpisu te ekskurzije smo izhajali od naših dosedanjih tovrstnih izkušenj. Ekskurzijo smo si zato zamislili kot "odprto", da se je morejo pod enakimi pogoji udeležiti tudi negeografi.

Kmalu po obvestilu o ekskurziji, ki smo ga z našim "BILTENOM" razposlali večinoma prek Zavoda SRS za šolstvo šolam na območju naše podružnice, smo se prepričali, da je naša pobuda tako med šolniki kakor tudi med drugimi ljudmi naletela na velik odziv. Sprva smo si želeli, da bi bilo prijavitelcev vsaj za poln avtobus, za katerega smo si zagotovili tudi strokovno vodstvo. Toda kmalu se je pokazalo, da je zanimanje preseglo vsa pričakovanja, saj je prišlo preko 130 prijav. Odločiti se je bilo treba za dva avtobusa in nekaj čez 100 udeležencev.

Kot priprava na ekskurzijo je bilo 8. aprila 1971 predavanje o BENEŠKI SLOVENIJI. S štiri-imi krajšimi prikazi, ki so jih podali akademik

prof. dr. S. Ilešič, prof. dr. R. Savnik, prof. dr. I. Juvančič in publicist A. Rejec, smo dobili nazoren oris o geografski, kulturno-zgodovinski, aktualni medvojni ter o današnji problematiki in podobi tega koščka slovenskega etničnega ozemlja. Ekskurzija je bila v nedeljo 18. aprila. Pot nas je vodila prek Gorenjske in Rateč ter ob Trbižu in Ziljici mimo rudarskega Rablja in Rabeljskega jezera na preval Neveja, kjer nastaja novo zimsko-športno središče, ki zajema še vsa severna pobočja Kanina. Tu je bil tudi prvi postanek in večina udeležencev ga je izrabila za to, da se je z gondolo dvignila na nekaj več kot 1 800 m visoko na pobočje Kanina, od koder se je širil lep razgled na Montaž, Špik nad Pollicami, Viš in na druge vrhove Zahodnih Julijskih Alp.

Z Neveje smo nadaljevali pot po dolini Reklaničce, ki je podobno kot številna druga obmejna območja predvsem vojaško-strateškega pomena. Od Reklane oziroma Kluz nas je pot peljala ob Beli. Pri naselju Rezjuta oziroma Na Beli smo zavili v Rézijo. Na Ravenci, v enem izmed lokalnih središč Rézije, sta nas že pričakovala prof. dr. Milko Matičetov in prof. dr. Viljem Černo, naš rojak iz Brda ob Teru ter nas na Kalvariji, nekaj deset metrov nad Ravenco, seznanila s poglobljeno problematiko te tako samosvoje pokrajine v objemu Zahodnih Julijskih Alp. Preden smo zapustili Ravenco, sta nas v imenu tamkajšnjega župana pozdravila dva domačina v rezijanskem narečju, ki je bilo za nas čisto nekaj novega in zato tudi precej tuje in komaj razumljivo.

V nadaljevanju nas je pot vodila ob naši zahodni narodnostni meji, kjer se slovenski živelj že več stoletij stika in prepleta s Furlani. V loku smo se izognili Vidmu (pravilneje bi bilo Vidnu). V Čenti smo se zapeljali ob Teru navzgor in pod naseljem Muzec, ki šteje le še nekaj deset ljudi, smo si ogledali izvire Tera. Južna pobočja vrhov Muzcev so bila v oblakih, ker je vsakdanja podoba pogorja, ki ima na Slovenskem naj-

več padavin na leto (okrog 3 600 do 3 700 mm).

Ko smo pri Čenti zapuščali Tersko dolino, smo potovali ob stiku dveh pokrajinskih enot: kultivirane, kmetijsko in tudi drugače gospodarsko dobro razvite Furlanske nižine ter beneško-slovenskega hribovja, ki ga tare gospodarska pasivnost. Prav na stiku teh dveh pokrajinskih enot so številna krajevna središča, ki smo si jih žal le mimogrede ogledali: Neme, Ahten, Fojda in predvsem Čedad; vsa so pomembna kot tržna središča tudi za naše rojake v Beneški Sloveniji. Čas nam ni dopuščal, da bi se zaustavili v Čedadu in si ogledali njegove znamenitosti, temveč smo se povzpeli na 618 m visoko Staro goro, imenitno razgledno točko. Pred nami se je odprlo razbrazdano beneško-slovensko hribovje in številna slovenska naselja ob Nadiži in njenih pritokih. Po razlagi prof. dr. R. Savnika in generala J. Avšiča je pred nami zaživela vsa žalostna problematika ekonomskega in sezonskega izseljevanja Slovencev iz teh področij ter medvojni ter povojni poizkusi za reševanje in priklju-

čitev tega ozemlja k matični domovini.

Ob Nadiži navzgor smo se vračali v Jugoslavijo. V Št. Petrov Slovenov smo se zazrli v veliko poslopje učiteljskega doma, ki so ga zgradili zato, da pospešuje raznarodovanje Beneških Slovencev! Spotoma smo si ogledali še znamenito in privlačno Landrsko jamo, videli Laze, manjše slovensko naselje, ki je v našo književnost ter v našo zavest stopilo z znanim Bevkovim Kaplanom Martinom Čedermacem. O tem in o Bevkovem ustvarjalnem delu nam je v slovenski gostilni pod Landrsko jamo spregovoril prof. dr. Joža Mahnič.

To je prav kratek zapis o naši ekskurziji v Beneško Slovenijo, ki so jo strokovno vodili prof. dr. Roman Savnik, prof. dr. Ivan Gams in Albert Rejec. Vsem trem in še drugim, ki so pri ekskurziji pomagali, tudi na tem mestu najlepša hvala. Po mnenju udeležencev je ekskurzija uspela. Izrazili pa so želje še po podobnih ekskurzijah.

M. Natek

Razstava učnih pripomočkov za pouk geografije

Ob občnem zboru GD Slovenije dne 16. 4. 1971 je bila prirejena razstava učnih sredstev za pouk geografije. Na priporočilo Zavoda za šolstvo SR Slovenije si je ogledalo razstavo izredno veliko učiteljev geografije iz številnih slovenskih šol.

Razstavo sta pripravila Odsek za geografski pouk pri GDS in Zemljepisni muzej Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani. Organizatorji so si zamislili le razstavo novjših in manj znanih učil, te pa naj bi predstavili v čim večji meri v obliki dinamične demonstracije. Tak način zahteva primerne prostore, dovolj časa in posebej pripravljene demonstracije.

Razstava je bila v dveh sobah Zemljepisnega muzeja in v dveh predavalnicah Geografskega oddelka na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Žal ni bilo mogoče dobiti velike dvorane v pritličju fakultete, v kateri naj bi bil že dopoldne občni zbor GD Slovenije in otvoritev razstave. Zato je bila razstava kar na hodniku Geografskega oddelka. Uradni del razstave je sicer bil v neustreznem okolju, vendar je samo razstavljanje v bistvu le doseglo namen. Naštevanje in opisovanje razstavljenega gradiva na tem mestu ne bi bilo smiselno, omenil pa bi nekatere pomembnejše eksponate in vprašanja v zvezi z učnimi sredstvi, na katere je razstava opozorila.

Razstava učbenikov in tiskanih učnih pripomočkov je šla po obsegu in izboru najbolj v širino. V vitrinah Zemljepisnega muzeja je bil retrospektivni pregled slovenskih zemljepisnih učbenikov za osnovne šole. To kolekcijo je posodil iz svoje bogate zbirke Slovenski šolski muzej, razstavljenе učbenike pa je komentiral obiskovalec prof. Venčeslav Čopič, ki je obdelal zemljepisne učbenike tudi v publikaciji Slovenskega šolskega muzeja: Osnovna šola na Slovenskem od leta 1869 do leta 1969.

Sodobni učbeniki so bili razstavljeni v eni izmed predavalnic Geografskega oddelka. Zanimiva je bila primerjava slovenskih učbenikov s hrvatskimi,

srbskimi, bosanskimi in makedonskimi. Največjo zbirko šolskih knjig je prispevala založba Školska knjiga iz Zagreba. Za vse učbenike lahko trdimo, da so po metodični zasnovi in tehnični opremljeni mnogo popolnejši od onih izpred desetih let. Od slovenskih so bili razstavljeni vsi učbeniki, ki so še v rabi na naših šolah. Vsaj glede tehnične opreme se nam jih ni treba sramovati, vendar so naši praktiki marsikaterega izmed njih kritizirali zaradi pretiranega obsega ali previsoke zahtevnosti.

Po zemljepisnih pripomočkih za pouk na razredni stopnji zaostajamo za Hrvati. Na hrvatskih šolah imajo za pouk "Spoznavanja družbe" v 4. in 5. razredu poleg metodično zelo pretehtanih učbenikov z barvno slikovno opremo tudi droben in preprost atlas ter še posebne priročnike za učitelje. Slovenci smo v tem pogledu gradili od strehe navzdol. Za gimnazije in srednje šole imamo tehnično bogate (in tudi temu primerno drage) učbenike, za razredni pouk pa so učbeniki skromno opremljeni. Učbenika za Spoznavanje družbe v 4. in 5. razredu sta bila za razmere pred desetimi leti, ko jih je pok. prof. Binter zasnoval, didaktično zelo premišljena. Opremljena sta s številnimi malimi slikami in karticami, v primerjavi s pestrimi gimnazijskimi učbeniki sta pa vendarle blede. pa vsebinsko prenatrpana. Poleg tega so tudi vsa druga učna sredstva: karte, atlasi, modeli, vaje, čitanke in tudi metodični priročniki - prirejena za predmetno stopnjo geografskega pouka. Tudi v našem Geografskem obzorniku se doslej nismo ukvarjali z vprašanjem, kako in pod kakšnimi pogoji se obravnava prvi geografski pojmi in kako se gradi temeljno znanje na razredni stopnji pouka.

Ob napovedanih novih predmetnikih in ob premiku zemljepisnega pouka za razred nižje bo potrebna večja skrb geografov tudi za pouk geografskih elementov na razredni stopnji osnovne šole. Prav gotovo so učenci v 3., 4. in 5. razredu mnogo bolj potrebni plastične in barvite nazornosti ob spoznavanju prvih zemljepisnih pojmov in

ob uvajanju v čitanje zemljevidov kot pa učenci na srednjih šolah.

Med učnimi pripomočki za 3. in 4. razred osnovne šole smo videli na razstavi hrvatske panoramske karte, npr. Zagreb i okolina, Rijeka i okolina in še kakih deset podobnih kart. Te karte so tudi za hrvatske šole in za starše drago učno sredstvo, ker regionalnih panoram ne morejo natisniti v velikih nakladah. Vendar so na Hrvatskem zlasti v 3. razredu, kjer se učenci šele uvajajo v čitanje zemljevida, prav nad temi panoramskimi podobami domače pokrajine navdušeni. Kazalo bi jih v tem pogledu čimprej posnemati.

Najbolj zanimiva novost med tiskanimi učnimi pripomočki so bili vsekakor separadni listi in make-te šolskih atlasov, ki jih pripravljata Mladinska knjiga v Ljubljani in Školska knjiga v Zagrebu. Po anketah za slovenske šolske atlase, ki jih pripravlja dr. Jakob Medved v režiji Mladinske knjige, bo atlas služil hkrati osnovnim in srednjim šolam; zaradi obsežnosti pa bo razdeljen na dva dela. V prvem zvezku bodo obči pojmi geografije ter regionalne in tematske karte za Evropo in SZ; drugi zvezek pa bo zajel preostale kontinente in zaključni pregled sveta. Hrvatski atlas, ki ga pripravlja prof. Alfonso Cvitanović, je razdeljen na dva dela po stopnjah šol. Drobnejša in preprostejša vsebina bo namenjena osnovnim šolam, obsežnejša izdaja pa srednjim in višjim šolam. Slovenski atlas bo imel več tematskih kart. Najpomembnejša novost tega atlasa pa bo nova, sodobna nomenklatura; tehnična posebnost, ki jo prinašata oba nova atlasa, pa je nov kartografski prikaz reliefa. V atlasu Mladinske knjige so kombinirane z barvnimi višinskimi stopnjami tudi barve za naravno rastje, plastiko reliefa pa poudarjajo zlasti močne sence. Tudi atlas Školske knjige opušča staro pot - namesto od zeleno pobarvanega nizkega sveta k vse temnejšim rjavim tonom prehaja relief v tem atlasu z nadmorsko višino vse bolj k sivim tonom in ostro rezani plastiki. Na srednjih šolah te različne tehnike ne bodo predstavljale posebnih težav, v elementarni pouk na osnovni šoli, kjer smo vajeni dosedanjega enotnega stila v atlantih in na stenskih kartah, pa bodo te nove tehnike vnesle precej zmede.

V isti predavalnici kot šolske knjige in atlasi so bili razstavljeni tudi vzorci najnovejših izdaj stenskih kart iz zagrebskega podjetja Učila. Zraven sta viseli dve majhni stenski karti Avstrije in Nizozemske. Te karte je izdala hkrati s še sedmimi drugimi malimi zemljevidi že pred do-brimi desetimi leti Savremena škola v Beogradu.

Takrat so se nam zdele te karte preveč generalizirane in vsebinsko pretirano revne celo za 6. razred osnovne šole. Upali smo, da bomo sčasoma le dobili v ustreznem merilu stenske zemljevide manjših evropskih držav, ki jih učenci ne morejo razločiti iz klopi na stenskih kartah Zahodne Evrope ali celo kart celotne Evrope. Dostojno iz tega ni bilo nič, zato bi bilo še najbolj smiselno, če bi dosegli natis omenjenih stenskih kart v slovenski izdaji, posebno, ker bo odslej Evropa na programu v 5. razredu.

Poleg teh kart so bili razstavljeni štirje vzorci Westermannovih stenskih slik in nekaj listov stenskih kart za osnovne šole, ki jih poznamo iz knjige Westermann's Bildkarten Leksikon. Zanimive so zlasti stenske slike. To so povečani posnetki iz narave za razliko od nekdanjih risanih, konstruiranih podob puščave, tundre ipd., kakšne dobimo še v zapuščini starejših šol. V drugih deželah uporabljajo pri pouku stenske slike, čeprav imajo na razpolago dovolj diapozitivov in filmov. Izkušnje so tudi na tujem pokazale, da pomeni izbrana slika dobro motivacijo učne ure, če ponazarja bistvene elemente učne enote in če visi vso uro pred učenci v razredu.

V prvi predavalnici je razstavljalo še podjetje Sava film nove geografske diafilme in nove prosojnice za grafoskop. Več kot deset novih geografskih prosojnic v dobrem letu dni pomeni lepo pridobitev za pouk geografije. - Nekatero izmed teh prosojnic je predstavil obiskovalcem v sosednji predavalnici Geografskega oddelka prof. Slavko Brinovec iz Kranja. Večina obiskovalcev je tokrat prvič preizkusila responder, ki ga je razstavila tovarna Rog iz Ljubljane. Prav gotovo je bil ta del razstave najbolj kvaliteten. Glavno zaslugo za uspeh ima demonstrator prof. Brinovec, ki je s svojo dinamično in nazorno razlago kar trikrat zapovrstjo pritegnil toliko poslušalcev, da so napolnili predavalnico do zadnjega stola in kota.

Na Geografskem oddelku so bile razstavljene še kopije načrtov za sodobno geografsko kabinetno učilnico. To je problem, ki dela težave doma-la vsem učiteljem geografije in pa šolskim vodstvom, ki želijo urediti tudi geografskemu pouku primeren sodoben prostor. Iz razstavljenega gradiva lahko posnamemo le, da je problem zelo aktualen, kakih res uporabnih rešitev pa razstavljeni načrti ne nudijo. Očitno je, da so pri načrtovanju teh učilnic premalo sodelovali praktiki, ki bi morali najboljše vedeti, katere temeljne zahteve naj bi skušali tak rloris rešiti.

V Zemljepisnem muzeju so bili razstavljeni po-

leg zgoraj omenjene zbirke starih slovenskih zemljepisnih učbenikov še različni modeli za pouk geografije.

Pozornost sta vzbujala dva moderna aparata, avtomatiziran telurij in planetarij firme Bader iz ZR Nemčije. Planetarij pričara učencem nebesno oblo v malem, bolj potreben pa bi bil našim šolam sodoben telurij. Razstavljeni aparat, ki ga je DZ Slovenije uvozila iz DR Nemčije, je tehnično zelo lep izdelek in učencem zelo nazorno predstavi gibanje zemlje in lune. Na žalost tudi ta motorizirani in temu primerno dragi model ne pokaže tistega, kar bi bilo z geografskega vidika najpomembnejše, to je osvetljeno in neosvetljeno stran zemlje ter mejo med njima v različnih letnih časih.

Na dinamičen način je bil predstavljen tudi rotoprojektor. Ob tem aparatu je potrebno opozorilo, da so nekatere slike kočljive vrednosti. Smer potovanja zemlje je prikazana na eni izmed prosajnic v obratnem smislu, kot v resnici kroži zemlja okoli sonca. Razen navadnega glo-

busa so bili razstavljeni še trije različni tipi indukcijskih globusov. Menim, da je sedanji model črnega indukcijskega globusa v primerjavi s prejšnjim tipom manj uporaben pri geografskem pouku, še manj pa se da napraviti z uvoženim modelom iz DR Nemčije.

Modele za pouk kartografije sta predstavljali plastična karta Jugoslavije in model za ponazoritev kartografskih projekcij. Relief z višinskimi plastmi so ponazarjali štiri različni plastični modeli. Klasični leseni model je bil izdelan v Beogradu, trije lahkí modeli iz styropora pa v Ljubljani. Zaradi zgoraj omenjenih metod, ki prikazujejo relief na zemljevidu, bo potrebno zlasti na nižji stopnji nameniti več časa in pozornosti temeljnemu pojmu o nastanku in čitanju zemljevida.

Zemljepisni muzej bo razstavljeno gradivo v skrajšanem obsegu obdržal do konca šolskega leta. Tam si lahko učne pripomočke za geografijo ogledajo tudi tisti učitelji geografije in drugi zainteresirani, ki se občnega zbora niso udeležili in niso bili na otvoritvi razstave.

T. Oblak